

ПЕДАГОГІКА

УДК 378:811.124

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.008

VETERINARY STUDENTS LEARNING OUTCOMES AFTER THE LATIN LANGUAGE COURSE

BALALAEVA O. YU., PhD in Pedagogy,

Associate Professor of the Department of Journalism and Linguistic Communication
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: olena.balalaeva@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2675-5554

Abstract. *The article describes the learning outcomes that should have veterinary students (master's degree) after the Latin language course. This issue is relevant for domestic education because of the need to revise and redesigned outdated positions and transform the results in harmony with European curricula. In particular, this study is based on the approach presented in the Tuning Project (Tuning Educational Structures in Europe), considering learning outcomes as some statements of what a learner is expected to know, understand and be able to demonstrate after completion of a process of learning. They are expressed in terms of the level of competence to be obtained by the student. The purpose of the article is to describe outcomes of veterinary students in studying the main topics of the Latin language course aimed to introduce students to basics of the Latin language, to help acquire practical skills in using professional Latin terminology in educational, scientific and professional activities, to teach Latin terminology used in veterinary medicine and general biological sciences – botany, zoology and chemistry. So the main task is to form the professional terminological competence. As a result, learning outcomes after studying phonetic and grammatical topics, as well as special topics provided for by the curriculum are given in the article.*

Key words: *learning outcomes, knowledge, skills, competence, Latin language, veterinary students*

Introduction. According to *Project Tuning Educational Structures in Europe*, learning outcomes are statements of what a learner is expected to know, understand and be able to demonstrate after completion of a process of learning [5, p. 9]. From another point of view, outcomes are viewed as a middle ground between statements of learning which are considered over-generalized (learning aims) and those which are over-specified (learning objectives) [4, p. 28].

Despite the different opinions, a lot of scientists agree that learning outcome approach is very perspective. As D. Kennedy et al state: "International trends in education show a shift from the traditional "teacher centred" approach to a

"student centred" approach. This alternative model focuses on what the students are expected to be able to do at the end of the module or programme. Hence, this approach is commonly referred to as an outcome-based approach. Statements called intended learning outcomes, commonly shortened to learning outcomes, are used to express what it is expected that students should be able to do at the end of the learning period" [6, p. 3].

The purpose of the study is to describe outcomes of veterinary students in studying the main topics of the Latin language course aimed to introduce students to basics of the Latin language, to help acquire practical skills in using

© Balalaieva O. Yu.

professional Latin terminology in educational, scientific and professional activities, to teach Latin terminology used in veterinary medicine and general biological sciences – botany, zoology and chemistry. The main task is to form the professional terminological competence, focused on the study of the Latin medical terminological system in terminological subsystems: anatomical, pharmaceutical and clinical one [3]. The role of Latin in learning scientific terminology is outlined in many researchers [1; 2].

To achieve the research aim, such **methods** as an analysis of scientific sources, comparison and generalization have been applied.

Findings of the study. The purpose of the introductory lesson is to acquaint students with the history of the Latin language and form a general understanding of its phonetic system. Students should be informed about the history of the development of the Latin language, understand its role in the formation of national European languages, have a general idea of the contribution of classical languages to the formation of international scientific terminology; know the names and spelling of the Latin letters, the rules for pronunciation of vowels, diphthongs, consonants, letter combinations; be able to recreate the Latin alphabet in the correct sequence, designate the sounds in Latin letters, read Latin words.

These abilities should be developed into the skills of normative reading of Latin veterinary terms. So, the task of the next lessons is to familiarize students with the quantitative characteristics of Latin vowels, teach them to determine the place of accent in Latin words, to develop orthoepic and prosodic skills in reading Latin veterinary terms.

In studying morphology, the greatest attention is paid to nouns and adjectives as the main units of veterinary nomenclature [3].

After studying topics related with a noun, students should know the Latin names of its grammatical categories and dictionary form, features and case endings of five declensions, types of III declensions nouns, features and case endings of Latinized nouns of Greek origin; be able to write down nouns in dictionary form, determine their declension and basis, decline nouns in the singular and plural, translate terms expressed by nouns.

After mastering topics related to an adjective, students should know the dictionary form of an adjective and its grammatical categories, case endings of adjectives, the rules for adjectival agreement with nouns; be able to recognize adjectives and determine their group and declension, make adjectives agree with nouns, decline attributive collocation expressed by nouns and adjectives, translate veterinary terms expressed by nouns and adjectives collocations. Students also are expected to know the degrees of comparison of adjectives, the rules for the formation of the comparative and superlative forms of Latin adjectives, the dictionary form of adjectives in comparative and superlative degrees and the rules for their declination; be able to recognize comparative and superlative adjectives, to form them from adjectives in the positive degree, to make them agree with nouns and decline attributive collocations in the singular and plural, adequately translate veterinary terms, including comparative and superlative forms of adjectives.

Limited grammatical information about a verb is given at a reduced level. Students should know the grammatical categories of the verb and its main forms,

verbs conjugations, the rules for the formation of the imperative mood of the present tense, the personal endings of the present tense verbs in indicative and subjunctive moods of active and passive voices, the rules for converting the active structure to passive; be able to recognize the verbs in the sentence, determine the conjugation and stem of the verb, to make the imperative forms in the singular and plural, conjugate the verbs in the indicative and subjunctive moods, translate simple sentences with the active and passive present tense verbs and prescription phrases with conditional verbs, convert the active syntactic construction into a passive one and vice versa.

After studying the topic of numerals, students should know categories and ranks of the Latin numerals, Latin numerals from 1 to 10, ways for forming complex and compound numerals; be able to count in Latin to 10, form complex and compound numerals, decline quantitative and ordinal numbers, read in Latin grams, milliliters, drops, percent and other numerical designations indicated in the prescription line.

Veterinary terms also include participles and pronouns, therefore students are expected to know ways of forming the present active participles and the past passive participles, the categories of pronouns and main pronouns used in the prescription; be able to recognize the present active participles and the past passive participles, form them from the stems of verbs, make the participles agree with nouns and decline attributive collocations in the singular and plural, translate veterinary terms with participles and prescription phrases with pronouns.

Also students get acquainted with the chemical nomenclature, as a result of mastering it they should know Latin names of chemical elements, models for the

building names of oxides, hydroxides, peroxides, acids, salts, anions; be able to recognize the type of chemical compound (oxide, acid, salt) by its Latin name, form the Latin names of oxides, hydroxides and peroxides, determine the oxidation state by Latin adjective in the name of acid, translate the names of chemical compounds from the Latin language and vice versa.

Conclusion. The Latin language course introduces students to the terminology of professional subjects and familiarizes them with anatomical, clinical and pharmaceutical terminological systems. The study of anatomical terms is very important and lasts from the first lessons to the end of the course. Students should know the components and models for building anatomical terms, the types of syntactic relations in terms, the sequence of translation of terms with attributes; be able to determine the structure of anatomical term, do a grammatical analysis of its components, determine the type of syntactic relations in the term, recognize the core and attributes of the term, translate anatomical terms from the Latin language and vice versa.

After studying clinical terminology, students should know ways of building clinical terms, main terminological elements, productive Latin and Greek suffixes used in clinical terminology; be able to determine the structure of the clinical term, analyze its components, disclose the content of the clinical term based on the meaning of its components, build clinical terms with a given meaning, translate clinical terms from the Latin language and vice versa.

The study of pharmaceutical terminology involves knowledge of the structure of prescription. Students should know the definition of prescription, their types, parts of the prescription and their

Latin names, model and grammatical structure of the prescription line, the rules for writing Latin part of a prescription, the sequence of prescribing the ingredients in a complex prescription and their Latin names (*basis, remedium adjuvans* etc.), basic prescription phrases and abbreviations; be able to name the Latin parts of the prescription in the correct sequence, read and translate the Latin part of the prescription, operate with elementary prescription phrases and abbreviations. Students should also clearly understand the definition of the term “dosage form”, the Latin names for solid, liquid, and soft forms of medicines, the methods of prescribing them and the specifics of prescribing certain drugs (tablets, suppositories, dragee), be able to name solid, liquid and soft dosage forms in Latin, write them correctly in the prescription, and prescribe in a detailed and abbreviated way standard preparations (tablets, suppositories, dragee).

In general, the Latin language course is aimed at the formation of terminological competence and professional qualities (attention, concentration, activity), to increase the general cultural level, to develop scientific thinking; develop abilities for a logical and reasoned analysis of linguistic phenomena and regularities.

Список використаних джерел

1. Амеліна С. М., Шинкарук В. Д. Роль латинської мови у підготовці майбутніх філологів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2014. № 206. С. 121–126.

2. Хоменко Л. О., Балалаєва О. Ю. Досвід методів дистанційного навчання іноземних мов у НАУ. *Наукові доповіді*

Національного аграрного університету. 2005. Вип. 1 (1). URL: <http://nd.nubip.edu.ua/2005-1/05klomin.pdf> (дата звернення: 01.10.2020).

3. Balalajeva O. Major principles of teaching Latin at the Departments of Veterinary Medicine in Ukrainian agrarian universities. *Edukacja – Technika – Informatyka. Wybrane problemy edukacji technicznej i zawodowej: Rocznik naukowy*. № 4, Część 1. Rzeszów: Wyd. FOSZE, 2013. P. 529–534.

4. Fry H., Ketteridge S., Marshall. A *Handbook for Teaching and Learning in Higher Education*. London: Kogan Page, 2000. 525 p.

5. Gonzalez J., Wagenaar R. (ed.) *Universities contribution to the Bologna Process*. Ed. by J. Gonzalez, R. Wagenaar. 2nd edition. Universidad de Deusto, 2008, 160 p.

6. Kennedy D., Hyland A., Ryan N. Writing and Using Learning Outcomes: A Practical Guide. *Implementing Bologna in your Institution*, 2006. P. 1-30. URL: https://www.fibaa.org/fileadmin/uploads/content_uploads/Writing_and_Using_Learning_Outcomes_02.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

References

1. Amelina, S. M., Shynkaruk, V. D. (2014). Rol latynskoi movy u pidhotovtsi maibutnikh filolohiv [Role of Latin in future philologists' training]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Filolohichni nauky*. № 206. S. 121–126.

2. Khomenko, L. O., Balalaieva, O. Yu. (2005). Dosvid rozrobky metodiv dystantsiinoho navchannia inozemnykh mov u NAU [Experience in the methods

development of distance learning of foreign languages at NAU], *Naukovi dopovidi NAU*. no 1. Retrieved from: <http://nd.nubip.edu.ua/2005-1/05klomin.pdf>

3. Balalajeva, O. (2013). Major principles of teaching Latin at the Departments of Veterinary Medicine in Ukrainian agrarian universities. *Edukacja – Technika – Informatyka*. Wybrane problemy edukacji technicznej i zawodowej: *Rocznik naukowy*. № 4, Część 1. Rzeszów: Wyd. FOSZE. P. 529–534.

4. Fry, H., Ketteridge, S., Marshall (2000). *A Handbook for Teaching and*

Learning in Higher Education. London: Kogan Page.

5. Gonzalez, J., Wagenaar, R. (ed.) (2008). *Universities contribution to the Bologna Process*. Ed. by J. Gonzalez, R. Wagenaar. 2nd edition. Universidad de Deusto.

6. Kennedy, D., Hyland, A., Ryan, N. (2006). *Writing and Using*

7. *Learning Outcomes: A Practical Guide. Implementing Bologna in your Institution*, 1–30. Retrieved from: https://www.fibaa.org/fileadmin/uploads/content_uploads/Writing_and_Using_Learning_Outcomes_02.pdf

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ВЕТЕРИНАРІВ ПО ЗАКІНЧЕННЮ КУРСУ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ Балалаєва О. Ю.

Анотація. У статті розглянуто результати навчання, що їх повинні досягти студенти спеціальності «Ветеринарна медицина» по закінченню курсу латинської мови. Це питання є актуальним для вітчизняної системи освіти в зв'язку з необхідністю перегляду застарілих позицій у навчальних програмах і модифікації результатів у гармонії з європейськими стандартами. Зокрема, це дослідження базується на підході, представленому в проєкті Tuning Project (*Tuning Educational Structures in Europe*), де результати навчання інтерпретують як певні твердження про те, що студент знатиме, розумітиме або буде здатний продемонструвати по завершенню процесу навчання. Метою статті є описати результати навчання студентів-ветеринарів під час вивчення ключових тем курсу латинської мови, покликаною ознайомити студентів з основами латини, допомогти набуту практичних умінь і навичок використання фахової термінології у навчальній, науковій та професійній діяльності, навчити латинської термінології, яку застосовують у ветеринарії та інших біологічних науках – ботаніці, зоології та хімії. Отже, головним завданням є формування професійно-термінологічної компетентності. У статті наведено результати за вивченням фонетичних і граматичних тем, а також спеціальних тем, передбачених програмою з навчальної дисципліни.

Ключові слова: результати навчання, знання, уміння, компетентність, латинська мова, студенти-ветеринари.

УДК 378.017.4(100+477)

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.038

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСВІДУ

ШАКУН С. А., здобувач

СОПІВНИК Р. В., завідувач кафедри педагогіки, доктор педагогічних наук, доцент

*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: shakunsvitlana@gmail.ua*

Анотація. У статті здійснено порівняльний аналіз національного та зарубіжного досвіду патріотичного виховання молоді; питання патріотичного виховання залишається пріоритетним не лише в системі виховання, але й в системі державної політики. Визначено, що патріотичне виховання здійснюється на основі формування національної свідомості. Виявлено основні напрямки за якими здійснюється патріотичне виховання молоді: моральне, розумове, громадянське, естетичне, політичне, правове, професійне.

Ключові слова: виховання, національно-патріотичне виховання.

Актуальність (Introduction). У розділі «Національне і громадянське виховання» Національної доктрини розвитку освіти України XXI століття сказано: «Освіта спрямована на втілення в життя української національної ідеї, виховує громадянина і патріота України, прищеплює любов до української мови і культури, повагу до народних традицій» [1]. Виховати патріота – це значить підготувати молоде покоління до участі у розв'язанні невідкладних завдань держави, до управління її справами, до захисту інтересів України.

Перед сучасною системою вищої освіти постає важливе завдання сформувати у молодих людей комплекс особистих якостей характеру, найважливіших людських почуттів, які б спонукали особистість до позитивних дій і вчинків патріота, допомагали б формувати «відчуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій, звичаїв, відповідальності за їх збереження і примноження» [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of resent researches and publications) Вивчення історико-теоретичних першоджерел переконливо свідчить про те, що протягом століть і тисячоліть українська національна система освіти і виховання нагромадила цінний матеріал, виробила систему формування патріота, в якій усі складові перебувають у тісному взаємозв'язку. Це знайшло відбиття в працях М. Бургіна, М. Задерихіної, П. Ігнатенко, Л. Калиновської, Н. Лавриченко, В. Поплужного, О. Сухомлинської, К. Чорної. В той же час, вважаємо, що проблему патріотичного виховання молоді слід розглядати у загальносвітовому контексті і не залишати поза увагою досвід зарубіжних країн.

Мета (Purpose) статті – здійснити порівняльний аналіз зарубіжного та національного патріотичного виховання: визначення його сутнісності, цілей, завдань, обґрунтування принципів, засобів і

методів виховання.

Результати (Results). Важлива умова успішного розвитку особистості – усвідомлення своєї неповторності своєї людської індивідуальності. У період юнацтва молода людина визначає свій майбутній життєвий шлях, набуває професії і починає випробовувати себе в різноманітних галузях життя; самостійно планує діяльність та поведінку, активно обстоює самостійність суджень та дій. У цьому віці складаються світогляд, етичні та естетичні погляди на основі синтезу багатьох знань, життєвого досвіду, самостійних міркувань і дій.

У студентському віці діють всі механізми соціалізації: засвоєння соціальної ролі студента, підготовка до оволодіння соціальною роллю (спеціаліста-професіонала), механізми наслідування та механізми соціального впливу з боку викладачів та студентської групи. Явища конформізму також можуть спостерігатися в студентському середовищі [12, с. 140].

Питання національного виховання залишаються в центрі уваги не тільки різних систем виховання, але й державної політики більшості країн світу.

Так, якщо звернутися до досвіду США, то сьогодні роль цієї країни у світі досить суперечлива. З одного боку, північноамериканська держава прагне займати лідируючу позицію світового літера та «контролера», провокуючи міжнародні й військові конфлікти. З іншого боку, Сполучені Штати Америки є однією з найбільших економік світу, що забезпечує процвітання й благополуччя своїх громадян. І ця довіра народу, віра у свою винятковість і непереможність ґрунтується, насамперед, у патріотизмі громадян, який не має етнічної, національної або мовної основи. Суть американського

патріотизму – у непохитній вірі у перевагу американських демократичних цінностей. Він націлений у майбутнє, а не шукає ідеали в минулому [6, с. 161].

Центральними ідеями патріотизму служать принципи свободи, рівності і справедливості. Якостями характеру патріота є мужність, відповідальність, подяка перед засновниками й самопожертва в ім'я загального добра. Самосвідомість американського народу має на увазі унікальність американської національної ідеї як особливої форми справедливості, що дозволяє в процесі прийняття доленосних рішень не враховувати думку інших людей, що не є американцями.

Починаючи з раннього дитинства, американці одержують важливу виховну установку про соціальне просування особистості: кожен може стати тим, ким побажає, у тому числі президентом країни. Зрозуміло, що в остаточному підсумку це дано одиницям. Але така установка допомагає формувати почуття причетності до долі країни, відповідальність за те, що відбувається усередині неї та за її межами, бажання брати участь у громадських ініціативах [6, с. 161].

Основними компонентами національно-патріотичного виховання у в США є наступні [14, с. 28–30]:

1. Реалізація прав і свобод за Конституцією США. Цей компонент складає основу патріотизму в США.

2. Державні символи (гімн і прапор) та національні свята, які цінуються й визнаються усіма американцями. Гімн традиційно виконується під час значимих суспільних і спортивних заходів. Більшість американців знають слова гімну й підспівують під час його

виконання. Кожен штат також має свій прапор, і жителі нерідко вивішують їх поруч із національним прапором.

Потужний засіб патріотичного виховання – національні свята. Наприклад, День незалежності (4 липня) вважається днем народження США як суверенної держави, і широко відзначається по всій країні, заявляючи про її силу й свободу. День Колумба (12 жовтня) нагадує про відкриття Америки, і в Нью-Йорку проходить грандіозний урочистий хід. Одне з найпопулярніших свят, що також належить до історії колонізації Америки, – День подяки (листопад). У День ветеранів (11 листопада) вшановуються ветерани всіх війн, у яких брали участь США: проводяться паради, а президент відвідує цвинтар полеглих воїнів Арлінгтон. Навіть Хелюін та Різдво мають великий виховний потенціал, що сповна використовується усіма ланками освітньої системи [11, с. 71].

3. Голосування на виборах, участь у громадській діяльності. У цьому плані патріотизм американцям бачиться в можливості впливати на вибір керівників держави й штатів.

4. Вільна академічна сфера, щоб не перешкоджати критичному осмисленню фактів і процесів. Молодь завжди відрізняється пошуком істини, критичним аналізом. Свобода академічної сфери від системного національно-патріотичного виховання спрямована на забезпечення критичного підходу молоді до оцінки питань зовнішньої й внутрішньої політики, у тому числі до дій президента й всіх гілок влади.

5. Президент – це живий символ держави й символ національного патріотизму. Населення Америки пишається своїми президентами, незважаючи на наявність прорахунків і недоліків у роботі. Специфіка цього

компонента характеризується: підвищеною увагою людей до особистості президента; ретельним вивченням всієї життєдіяльності президентів; прагненням американців бачити людську сторону своїх президентів.

6. Підтримка військовослужбовців, поза залежністю від правильності політики уряду США.

7. Кожен може стати тим, ким побажає. Цей компонент виховується в американців з раннього дитинства. Така установка «допомагає формувати почуття причетності до долі країни; виховує відповідальність за те, що відбувається на місцевому й національному рівні; формує бажання брати участь у громадських ініціативах» [12, с. 114].

Особливу роль у національному вихованні виконують вищі навчальні заклади США, яких у країні нараховується близько 4000 (коледжів й університетів). Число приватних навчальних закладів із загального числа складає 65 %. Система американської вищої освіти відрізняється від інших значною розмаїтістю навчальних програм, досліджуваних курсів і дисциплін, утворюючи єдиний соціальний інститут, який виконує важливі економічні, соціальні й ідеологічні функції, у тому числі й національно-патріотичне виховання молоді. Національно-патріотичне виховання у США проводиться в рамках такого напрямку, як громадянське виховання, що є одним із провідних напрямків освітньої політики країни, закріпленого такими законодавчими актами, як: «Акт про національне й суспільне служіння»; «Актом про освіту для демократії» та ін. [2, с. 26].

Якщо розглядати особливості національного виховання у Китаї, то

відзначимо, що ця країна є важливим геополітичним гравцем сучасного світу. Кожен китаєць – це патріот не тільки країни, але й міста, і села й навіть дому, у якому він народився. Він знає, яка територія його країни, провінції, селища, скільки в ньому жителів. Ідея неподільного Китаю міцно вкоренилася у світогляді за допомогою популяризації праць конфуціанців і концепції Дутун (ідеї «великого єднання й рівності») наприкінці XIX століття. Головні цінності для сучасного китаєця – це його Батьківщина, рідна мова, сім'я і домівка [6, с. 163].

Все це пов'язано з національним вихованням, яке є головною ідеєю всієї китайської педагогіки. Впровадження офіційної державної політики школи здійснюється вчителем та викладачем. У педагогічних вишах у рамках підготовки студентів розроблена спеціальна програма морального виховання, яка включає у себе багато розділів, у тому числі розділ, що стосується національно-патріотичного виховання, виховання китайського духу, вивчення китайської історії, традиції й культури. Крім того, користуючись різними засобами, китайські університети разом з комсомольськими союзами проводять різні лекції й заходи щодо національно-патріотичного виховання під час святкування національних свят й історичних дат, у тому числі Китайський новий рік, День молоді Китаю, День освіти КНР [4, с. 61].

Уряд КНР використовує державні традиційні свята як спосіб патріотичного виховання. Наприклад, Свято весни в КНР став офіційним святом на XII засіданні Державної ради КНР – «Постанова про святкування державних свят і пам'ятних дат». Багато вищих навчальних закладів КНР підготували й проводять лекції з культури традиційних свят, створили навчальні предмети, такі

як «Фольклорна культура» й «Культура свят» [4, с. 62]. Студенти можуть вибрати один предмет із двох на вибір. Таким чином, китайський уряд проводить активний вплив на формування культури традиційних свят. Під час проведення традиційних свят жителі Піднебесної організовують святкові заходи, додержуються звичаїв і традицій, надягають святковий одяг, готують частування на честь свята. Завдяки таким діям молодь не забуває свої традиції, адже старше покоління передає свої знання молодшому поколінню. У результаті студенти й школярі знайомлять із давньою культурою й історією своєї країни [13, с. 263].

Якщо розглядати елементи національно-патріотичного виховання у Німеччині, то наприклад, у німців непристойно не тільки проявляти національні почуття, але мати такі. Відсутність у ФРН патріотичного виховання пояснюється катастрофою поглядів, сформованих державою у 1933–1945 рр., і падінням самої Німеччини. Від школи у той час вимагалось вирощувати солдат, арійців, «надлюдей», готових до завоювань, і тут, крім фізичної та патріотичної підготовки, молодь училася «бути німцями». Вона щиро вірила в особливий шлях «Великої Німеччини», пишалася її досягненнями й шукала можливість віддано служити Третьому Рейхові. Свою роль у цьому зіграли типові національні якості цього народу – дисциплінованість, сумлінність, точність, працьовитість, сугестивність і прихильність існуючій системі. Тотальна обробка формувала мужність і колективізм, укріплювала повагу до керівництва країни й державної символіки, виховувала базову якість – готовність пожертвувати життям в інтересах держави. Це багато

в чому визначило той факт, що й після падіння фашизму в законодавстві як НДР, так і багатьох земель ФРН проголошувалася мета національно-патріотичного виховання громадян. Але якщо у Східній Німеччині вона реалізовувалася до самого об'єднання, то у ФРН культурна революція 1968 року витиснула поняття «патріотизм» не тільки з навчально-виховних планів шкіл та ВНЗ, але й з життя суспільства у цілому. Патріотизм у Німеччині був прирівняний до націоналізму, а любов до батьківщини виявилася під забороною [5, с. 208].

Для того, щоб уникнути в майбутньому повторення трагедії фашистської історії, Західна Німеччина перейшла до постнаціонального суспільства, де засуджується демонстрація національних почуттів. Про патріотизм говорити не прийнято, а в самому понятті дотепер є вказівки на відмінності справжнього, «здорового патріотизму» від неприпустимого націоналізму. Любити країну – означає пишатися й цінувати її культуру, історію, політичну, економічну систему. У ФРН проблема полягає у неможливості пишатися національною історією, тому демонструвати свої національні почуття для німців – ознака дурного виховання. І східні німці після об'єднання були змушені прийняти ці правила гри.

З початку 2000-х років про необхідність посилення в Німеччині почуття нації, про повернення до теми патріотизму заговорила партія ХДС. У своїх зверненнях вона закликала до того, щоб любов до батьківщини, так само як і можливість говорити про цю любов знову, як в епоху Відродження й у Новий час, стала невід'ємною частиною світосприймання німця. Але поки ХДС домоглася небагато. Все ще існують побоювання, що патріотизм – це одна з форм націоналізму, а

повернення до нього немислиме для Німеччини [5, с. 208]. В умовах офіційного мовчання про патріотичне виховання в німецькій освітній політиці, користуючись своїм культурним суверенітетом, регіони вирішують це питання самостійно. Так, у Північній Рейн-Вестфалії партія ХДС вимагала від парламенту заходів з виховання у німців «здорового патріотизму», і в результаті в місцевих освітніх закладах було введено більшу частину годин на вивчення історії Німеччини й самої землі. Іншим засобом виховання є формування поваги до символіки ЄС, Німеччини й Північної Рейн-Вестфалії [5, с. 209].

Щодо національного виховання у Японії, то воно пропагується на державному рівні. Після капітуляції у Другій світовій війні від виховання націоналістів нова Японія звернулася до виховання відповідальних членів суспільства й збереження традиційних японських цінностей. Тому після прийняття нового закону про освіту у 1947 р., для надання освіти духовних основ у школах був уведений курс морального навчання. Одночасно в країні була прийнята мирна конституція, що закріпила військову доктрину самооборони й ненападу [8, с. 156].

У 2006 р. у рамках реформування освіти цей закон було піддано оновленню, а його обговорення викликало бурхливі дискусії в парламенті й суспільстві. Основною темою суперечок при цьому стало питання про патріотичне виховання японської молоді. За зміни в законі виступили навіть консервативні партії, підтверджуючи несправедливість того, що існуюча система не дозволяє японцям пишатися своєю історією. Однак супротивники реформи вказували на досвід викладання патріотизму в імперіалістичній Японії,

хоча в законі й відзначається, що виховання любові до батьківщини має поєднуватися з повагою до інших народів і держав. Поправки до закону про світу щодо патріотичного виховання викликали протест не тільки в у японського населення, але й за кордоном, в основному – у Кореї й Китаї, що найбільше за інших потерпіли від японської агресії у XX ст. Ці держави побоюються повернення Японії до націоналістського морального виховання за рескриптом 1890 р. [8, с. 158]

Зміна закону про освіту привела до перегляду навчальних програм та підручників. Наприклад, у викладанні історії було пом'якшено визнання відповідальності Японії за війну. «Японія вже 20 разів просила вибачення за війну. Скільки часу ми ще повинні просити вибачення?» – сказав із цього приводу прем'єр-міністр Сіндзо Абе [12, с. 158]. Нинішня реформа освіти у Японії припускає введення нових предметів і вимір ефективності патріотичного виховання молоді.

Якщо звернутися до нашої країни, то із проголошенням самостійності та незалежності Україна стала на шлях побудови громадянського суспільства, кожен член якого має отримати вільний розвиток особистості. З одного боку, наша держава має створити всі умови для виховання свідомих громадян; з іншого – духовно-толерантну, морально-багату і заможну державу збудують лише палкі патріоти.

В основу системи національно-патріотичного виховання наразі покладено ідею розвитку української державності як консолідуючий чинник розвитку суспільства й нації загалом. Форми й методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та

світової педагогіки й психології.

Розроблена у 2015 році «Стратегія національно-патріотичного виховання молоді» має багато спільного із зарубіжним досвідом, і в той же час вирізняється своїми оригінальними особливостями. Яскравим прикладом практичної реалізації національної стратегії є Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Розроблена на чолі із ректором університету Станіславом Ніколаєнком програма виховання студента «Фахівець, громадянин, патріот», яка діє також і у відокремлених структурних підрозділах НУБіП у різних куточках України. Програма охоплює головні напрями виховання (моральне, розумове, патріотичне, громадянське, естетичне, політичне, правове, професійне, підготовка до сімейного життя, формування здорового способу життя) та забезпечує гармонійний і всебічний розвиток особистості студента. Наш студент має бути професіоналом розвиненим розумово, морально довершеним, здоровим і фізично сильним.

Реалізація програми виховання студента «Фахівець, громадянин, патріот» здійснюється алгоритмічно, з першого по четвертий курс (бакалаврат). На кожному із етапів (курсів) відповідно до мети професійного становлення та логіки розгортання освітнього процесу визначається конкретні виховні завдання, які послідовного розв'язуються. Програма охоплює головні напрями виховання (моральне, розумове, патріотичне, громадянське, естетичне, політичне, правове, професійне, підготовка до сімейного життя, формування здорового способу життя) та забезпечує гармонійний і всебічний розвиток особистості студента. Наш студент має бути

професіоналом розвиненим розумово, морально довершеним, здоровим і фізично сильним.

На першому році: *«Коледж – твоя нагорода! Колектив – дружна сім'я!»*. У цей період відбувається адаптація, першокурсника до умов закладу вищої освіти, тому слід приділяти значну увагу питанням формування у молоді здорового способу життя. І не забувати про артикулювання чітких за змістом і категоричних за формою педагогічних цілей, завдань, обґрунтування принципів, засобів і методів.

У першому семестрі наставник має приділяти увагу формуванню громадської думки, рольовій диференціації колективу, роботі з активом, якому передається частина організаційно-виховних функцій.

На другому році: *«Рідне місто – моє надбання! Україна – Батьківщина моя!»*. У цей період наставник має вживати заходів щодо знайомства студентів із пам'ятними і вартими уваги місцями, певного регіону чи України. Ми вийшли з колоніального минулого, переживали денаціоналізацію, етноцид, лінгвоцид (якщо мова померла в устах народу, помер і народ – писав К.Д.Ушинський). На цьому етапі суб'єктам освітнього процесу необхідно приділяти належну увагу утвердженню національних і патріотичних цінностей, слід звертати увагу на переможну історію нашого народу, що укріплюватиме віру молоді у незламну силу українства в боротьбі за державність.

На третьому році: *«Професію здобути – успіху досягнути!»*. Передбачається відвідування студентами провідних підприємств у галузі. Слід зосереджувати зосередити увагу на екологічному вихованні, особливо, якщо студенти опановують

біономічні професії типу «людина-природа». На цьому етапі доцільно аналізувати біографії лідерів у певній галузі чи професії, членів Ради роботодавців, спробувати розкрити секрети їх професійного успіху.

На четвертому році: *«Від навчання до справи»*. На цьому етапі слід забезпечувати реалізацію лідерського потенціалу студентів, розвивати їх дослідницькі уміння і навички, варто організовувати екскурсії на провідні підприємства у галузі, де застосовуються найновіші технології, базувати там практичне навчання саме на сучасних, реально діючих моделях виробництва. Залучення до виховного процесу роботодавців, дозволить чіткіше окреслити студентам замовлення на фахівця та проектувати власну траєкторію професійного зростання. Це і передбачає студентоцентризований підхід. [9]

Висновки (Discussion). У підсумку зауважимо, що без любові до своєї Батьківщини, без утвердження патріотичної свідомості, ідеї нації як політичної спільноти, об'єднаної історичною долею, державною мовою, інститутом громадянства, без визнання гідності людини й цінності людської особистості як ключового елемента права, без продукування й культивування системи ціннісних орієнтацій загальноцивілізованого характеру у сфері не лише культури, освіти, науки, але й економіки та політики, годі сподіватися на формування повноцінної особистості, що становить основу майбутнього кожної держави. Системне національно-патріотичне виховання – це одна з головних складових національної безпеки, і воно має формуватися як на прикладах історії становлення державності, героїки визвольного руху, досягнень у галузі

політики, освіти, науки, культури і спорту, так і бути зверненим до національних виховних систем інших народів, щоб узяти з них найкращий досвід та уникнути трагічних помилок.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті» від 17.04.2002 р. за № 347/2002: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

2. Васильева Н. Б.

Патриотическое воспитание студентов в вузах КНР: материалы XX Международная научно-практической конференции «European Research: Innovation in Science, Education and Technology» (Лондон, Великобритания, 28–29 сентября 2016): Олимп, 2016. С. 59–63.

3. Данилова Л. Н.

Патриотическое воспитание школьников: зарубежный опыт. Москва. 2015. №4. С. 204–212.

4. Иваненко В. С.

Международный опыт патриотического воспитания подрастающего поколения. *Управленческое консультирование*. 2018. № 10. С. 160–170

5. Ключове завдання створення системи громадянського виховання. *Педагогічна газета*. 2012. № 10. С. 4.

6. Кугай А. И. Патриотизм как фактор гражданской идентификации и национального единства в Японии.. 2018. № 5. С. 152–162.

7. Ніколаєнко С. М.,

Шинкарук В. Д., Рудень Д. М.,
Сопівник Р. В., Сопівник І. В.,
Петрів Г. В., Кушнір А. О.,
Мойсєєв В. В., Давидова О. П.
Програма виховання студента:
«Фахівець, громадянин, патріот»:

навчально-методичний посібник. Київ: «Ай Си Ес – Актив», 2016. 75 с.

8. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. *Рідна школа*. 2013. № 8. С. 39–41.

9. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник 3-тє вид. доопрац. Київ: Академвидав, 2012. 360 с.

10. Фархутдинов И. З.

Американская доктрина о превентивном ударе: от Монро до Трампа: международно-правовые аспекты. Москва: Евразниип, 2017. 198 с.

11. Чэнь

Сяохуань.

Исследование по усилению патриотического воспитания студентов на основе выдающейся китайской традиционной культуры. *Вестник социального высшего учебного заведения г. Чифэн*: 2016. № 5. С. 262–264.

12. Borger J. We are still all Americans Patriotism, Democracy, and Common Sense: Restoring America's Promise at Home and Abroad. – Rowman & Littlefield Publishers, 2009. P. 26–34.

References

1. Decree of the President of Ukraine "On the National Doctrine of Education. URL: [https://cis-](https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=60844)

2. Development of Ukraine in the XXI Century" dated April 17, 2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

3. Vasilieva N. B Patriotic education of students in Chinese universities: Proceedings of the XX International Scientific and Practical Conference "European Research: Innovation in

Science, Education and Technology" (London, UK, September 28-29, 2016): Olympus, 2016. P. 59–63.

4. Danilova L. N Patriotic upbringing of schoolchildren: foreign experience. M., 2015. № 4. P. 204–212

5. Ivanenko V.S International experience of patriotic upbringing of the younger generation. Management consulting. 2018. № 10. P. 160–170.

6. The key task of creating a system of civic education: Pedagogical newspaper. 2012. № 10. P. 4.

7. Kugai A.I Patriotism as a factor of civic identification and national unity in Japan. 2018. № 5. P. 152–162.

8. Nikolaenko S. M., Shinkaruk V. D., Ruden D M., Sopivnik R. V, Sopivnik I. V, Petrov G. V, Kushnir A. O., Moiseev V. V., Davydova O P. Student education program: "Specialist, citizen, patriot." Training manual. Kiev: «ИСС – АКТИВ», 2016. 75 с.

9. Savchenko L. Study of value orientations of modern student youth. *Native school*. 2013. № 8. p. 39–41.

10. 11.Savich M. V. Age psychology:textbook 3 ed.rework. K.: Akademvidav, 2012. 360 p.

11. Farkhutdinov I. Z The American doctrine of preventive strike: from Monroe to Trump: international legal aspects. M.: Evrazniip, 2017. 198 p.

12. Chen Xiaohuan. A study to strengthen the patriotic education of students based on the outstanding Chinese traditional culture. Bulletin of the Social Higher Educational Institution of Chifeng: 2016. № 5. P. 262–264.

13. Borger J. We are still all Americans Patriotism, Democracy, and Common Sense: Restoring America's Promise at Home and Abroad. – Rowman & Littlefield Publishers, 2009 P. 26–34.

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENT YOUTH COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN AND NATIONAL EXPERIENCE

Shakun S. A., Sopivnyk R. V.

Abstract. *The article analyzes the national and foreign experience of patriotic education of youth. The issue of patriotic education is a priority not only in the education system, but in the system of public policy and is carried out on the basis of national experience. The main areas of patriotic education are the principles of moral, civic, aesthetic, political, legal, professional, mental. The result of which is the formation of national consciousness in youth.*

Keywords: *education, patriotic education.*

УДК 37.013.42.147: 002

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.023

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ДОКУМЕНТУВАННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ**ВЛАСЕНКО К. О.**, асистент кафедри соціальної роботи та реабілітації,
кандидат педагогічних наук*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: karinavlasenko@ukr.net*

Анотація. У статті виявлено особливості професійної культури документування майбутніх соціальних працівників. Визначено та обґрунтовано специфіку формування культури документування у зв'язку зі значною динамічністю розвитку професійної діяльності соціальних працівників. Встановлено, що соціальні працівники, як і багато інших професіоналів, повинні присвячувати належну увагу формуванню професійної культури документування. Стиль поведінки соціального працівника, обумовлений сукупністю його особистісних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, робить вирішальний вплив на систему відносин, яку він формує не тільки з клієнтами, але й зі своїми колегами, підлеглими і начальством.

Ключові слова: документування, соціальний працівник, професійна документація, професійне становлення, соціальна сфера, фахівець.

Актуальність (Introduction).

Сучасний розвиток соціальної роботи в Україні характеризується значними змінами та реформами. Це вимагає від майбутніх соціальних працівників розуміння актуальної соціальної проблематики, основних напрямів соціальної політики, вдосконалення теоретичного та практичного досвіду соціальної допомоги, шляхів впровадження гуманістичної спрямованості соціальної роботи, методів та форм соціальних впливів та проблем професійного становлення фахівців соціальної сфери.

Під час професійної підготовки майбутніх соціальних працівників необхідно акцентувати увагу на набутті нових знань, формуванні професійної культури та системи вмінь, навичок із соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Професійну підготовку майбутніх соціальних працівників досліджували відомі українські науковці: І. Андрєєва, О. Безпалько,

Р. Вайнола, Д. Годлевська, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, О. Оржеховська, В. Поліщук.

Проблему професійної діяльності соціального працівника та його професійних якостей досліджували О. Васильченко, І. Грига, М. Данилець, О. Іванова, І. Зверєва, Л. Коваль, В. Полтавець, Т. Семигіна, Ш. Рамон, О. Шевчук.

Проблеми формування професійної культури документування розглядали у своїх наукових працях Н. Гайсинюк, С. Дубова, Т. Іванова, Н. Кушнарєнко, Г. Малик, О. Матвієнко, Н. Назаренко, Ю. Романишин, Л. Філіпова та інші.

Мета (Purpose) статті – виявити та обґрунтувати особливості формування професійної культури документування майбутніх соціальних працівників.

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети були використані теоретичні методи науково-педагогічного дослідження: аналіз та синтез наукової літератури з метою

дослідження професійної культури документування, узагальнення та систематизація, вивчення навчально-методичної документації.

Результати (Results).

Формування професійної культури документування є одним із головних компонентів підготовки майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи. У сучасному суспільстві щоразу зростають вимоги до рівня підготовки майбутніх соціальних працівників, оскільки роль таких фахівців нині не розглядається як носіїв певних соціальних функцій. Відповідно, під час професійного становлення майбутніх соціальних працівників потрібно акцентувати увагу на формуванні професійного, соціально активного фахівця, який зможе вирішити проблеми та швидко пристосуватися до нових соціальних умов.

Актуальність формування професійної культури фахівців обумовлена змінами у політичному, соціально-економічному та культурному житті суспільства, а також змінами, які відбулись останнім часом в системі вищої освіти в умовах євроінтеграції освітнього процесу.

А. Мясоєдов пропонує структуру професійної культури фахівця, виділяючи наступні компоненти: гносеологічний, організаційно-праксеологічний, комунікативний, інформаційний, нормативно-регулятивний та аксіологічний. Гносеологічний компонент ґрунтується на системі загальних та професійних знань, культурі професійного мислення. Організаційно-праксеологічний компонент включає в себе практичні професійні уміння та навички. Комунікативний компонент представляє професійні вміння та навички, які необхідні для професійного спілкування. Інформаційний компонент характеризується взаємодією усіх суб'єктів професійної системи на основі обміну інформацією. Нормативно-регулятивний компонент передбачає

норми, зразки та програми поведінки, які спрямовують та упорядковують діяльність, поведінку та відносини суб'єктів професійної субкультури. Основою аксіологічного компоненту виступають загальнолюдські та професійні цінності, ідеали, традиції, звичаї, професійні якості, символи та міфи [1].

В умовах сучасного розвитку, коли конкуренція на ринку праці зростає надшвидкими темпами, проблема формування культури професійного документування набуває неабиякої актуальності. Специфіка соціальної роботи лише підсилює таку необхідність, оскільки як рівень професійної культури майбутнього фахівця соціальної сфери загалом, так і рівень професійної культури документування зокрема є запорукою професіоналізму соціального працівника.

Підготовка та ведення професійних документів є важливим етапом організації та проведення соціальної роботи в системі вітчизняного соціального забезпечення та захисту різних категорій населення. Висновки і рекомендації за результатами соціальної роботи, аналітичні звіти та інші результати роботи соціального працівника, якщо вони ґрунтуються на результатах ретельно опрацьованого соціального дослідження, можуть виконувати пояснювальну та прогностичну функції для забезпечення ефективної діяльності соціальних закладів та установ, органів державного управління та місцевого самоврядування у галузі соціального забезпечення та захисту [2, с. 3].

Для ефективного ведення професійної документації майбутньому соціальному працівнику потрібно набути певні професійні та морально-етичні якості: тактовність, терпимість (контроль над власними емоціями, відсутність агресивності та знервованості), гуманність,

самостійність, етична поведінка, швидке і точне орієнтування, уважність до клієнта (звернення

уваги на самопочуття та настрої клієнта, чесність (правдивість у відношенні до клієнта та реальності вирішення його проблем), емпатійність (здатність до співпереживання, співчуття), гуманність (увага до клієнта, повага до людської особистості), справедливність (рівне ставлення до клієнта та його близьких, не зважаючи на власні симпатії), конфіденційність (вміння зберігати таємниці клієнтів), відповідальність, порядність, оптимізм (вміння конструктивно і позитивно оцінювати ситуацію, формувати позитивні відчуття у клієнта).

Формування професійної культури документування майбутніх соціальних працівників передбачає наявність професійних знань, організаторських та комунікативних здібностей. Документування у сфері соціальної роботи є складовою частиною управління або менеджменту соціальної роботи, а тому частиною процесу взаємодії соціальної служби з людиною або втручання соціальної служби в соціальну проблему мікросередовища.

Фахівець з соціальної роботи повинен володіти теоретичними знаннями з психології, педагогіки, соціології, знати законодавство, правові аспекти соціального захисту, теорії та методи соціальної роботи, медицини, права, геронтології та вміти їх застосовувати на практиці. Не менш важливими є практичні навички, серед яких володіння технологіями соціальної роботи, навички роботи з різними групами клієнтів соціальної роботи, вміння працювати з індивідуумами, сім'ями, групами та спільнотами.

Серед організаторських та комунікативних навичок варто виділити ті, які сприятимуть ефективному формуванню культури документування у майбутніх соціальних працівників: володіння навичками спілкування

(навички міжособистісного спілкування з клієнтами, дітьми, колегами та іншими фахівцями, навички вербального та невербального спілкування); опанування навичками оцінки та планування (збір та аналіз інформації для повної оцінки, розробка планів і угод на основі оцінки ситуації клієнта, регулярний аналіз і оцінка досягнутих результатів); володіння навичками проведення інтервенцій (пряма робота з клієнтами, співпраця з колегами та іншими фахівцями, аналіз і зміна планів за необхідності). Професійні якості соціального працівника необхідні для засвоєння спеціальних знань, умінь і навичок, а також для досягнення суттєво прийнятною ефективності в професійній праці.

За ефективного формування професійної культури документування соціальний працівник повинен: володіти знаннями та навичками ведення професійних записів (ведення записів у справах, написання звітів та листів, ведення запису у робочому щоденнику, що відповідає вимогам); опанувати юридичні терміни, які необхідні для професійної діяльності соціальних працівників; володіти навичками проведення досліджень, застосовуючи кількісні і якісні методи збору та аналізу даних; вміти використовувати теорію на практиці (знати і розуміти теорію соціальної роботи, вміти обрати та застосувати теорію у практичній діяльності); володіти навичками проведення досліджень, застосовуючи кількісні і якісні методи збору та аналізу даних; застосовувати практику, засновану на доказах, з використанням даних сучасних досліджень; використовувати організаційно-правовий механізм забезпечення соціального захисту населення. Ефективність формування культури професійного документування багато в чому залежить від самого соціального працівника, його вмінь, досвіду, особистісних особливостей і якостей.

Досягнення перерахованих вище цілей забезпечує сталий соціальний і духовний розвиток суспільства, дозволяє попередити загострення соціальних проблем, не відволікає ресурси суспільства, а збільшує їх. Тому сьогодні соціальна робота вимагає від тих, хто її виконує, оволодіння найсучаснішими методами роботи з людиною та впливу на суспільні процеси [3].

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином, соціальні працівники, як і багато інших професіоналів, повинні присвячувати належну увагу формуванню професійної культури документування.

Стиль поведінки соціального працівника, обумовлений сукупністю його особистісних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, робить вирішальний вплив на систему відносин, яку він формує не тільки з клієнтами, але й зі своїми колегами, підлеглими і начальством.

Список використаних джерел

1. Васюта О. І. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи. Вісник Чернігівського національного педагогічного

університету ім. Т.Г. Шевченка. Серія «Педагогічні науки». 2010. С.122-125.

2. Єрескова Т. В. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Ведення професійних документів». К.: МАУП, 2016. 33 с.

3. Хоменко-Семенова Л. О. Професійний портрет соціального працівника сучасного типу: [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/296366339.pdf>

References

4. Vasyuta O. I. Profesiynne stanovlennya fakhivtsya iz sotsial'noyi roboty. Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. T. H. Shevchenka. Seriya «Pedahohichni nauky». 2010. S.122-125.

5. Yereskova T. V. Metodychni rekomendatsiyi shchodo zabezpechennya samostiynoyi roboty studentiv z dystsypliny «Vedennya profesiynykh dokumentiv». K.: MAUP, 2016. 33 s.

6. Khomenko-Semenova L. O. Profesiynny portret sotsial'noho pratsivnyka suchasnoho typu: [elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://core.ac.uk/download/pdf/296366339.pdf>

CREATING A PROFESSIONAL CULTURE FOR DOCUMENTING FUTURE SOCIAL WORKERS

Vlasenko K.

Abstract. *The article reveals the features of the professional culture of documenting future social workers. The specifics of the formation of a culture of documentation in connection with the significant dynamic development of professional activities of social workers are determined and justified. It has been established that social workers, like many other professionals, should pay due attention to the formation of a professional culture of documentation. The style of behavior of a social worker, conditioned by the totality of his personal qualities, his value orientations and interests, has a decisive influence on the system of relations that he forms not only with clients, but also with his colleagues, subordinates and superiors.*

Keywords: *documentation, social worker, professional documentation, professional development, social sphere, specialist.*

УДК 1. 316.6

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.146

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ШЕХОВЦОВА В. А., аспірантка I курсу

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: kata6197@gmail.com

Анотація. У статті розглядається процес самоідентифікації як соціальний прогрес. Викладено теоретичні дослідження понять самоідентифікації та ідентичності. Проаналізовано взаємозв'язок самоідентифікації як чинник формування ідентичності особистості. Процес самоідентифікації можна розглядати і як складову ідентифікації особистості з певними соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, релігійними догмами, певними зразками поведінки тощо. Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичностей особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності. Самоідентифікація є динамічним процесом розвитку самосвідомості людини, що виступає важливим механізмом формування особистості.

Ключові слова: ідентичність, індивід, особистість, самодетермінації, самоідентифікація, соціальний процес.

Актуальність. Процес самоідентифікації можна розглядати як складову ідентифікації особистості з певними соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, релігійними догмами, певними зразками поведінки тощо. Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичності особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності. Самоідентифікація є також виразом потреби в інтеграції певних цінностей у структуру особистості, прагненням оволодіти певними знаннями, компетентностями. Процес самоідентифікації включає ототожнення себе з іншою особою, соціальною групою, визначення своїх соціальних і моральних орієнтирів, що впливають на власну поведінку та рішення. При цьому індивід має відповісти собі на питання щодо свого

самовизначення, місця в житті, своїх бажань, цілей і планів, можливостей та обмежень. Тут слід враховувати зв'язок самоідентифікації з мораллю, від якої залежить збереження певного ідентифікаційного статусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження ідентичності спостерігається в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, таких як Бауман З., Бергер П., Божовіч Л., Гідденс Е., Еріксон Е., Зіглер Д., Іванова Н., Іванюк І., Литвинчук О., Макеєв С., Малейчук Г., Переда О., Рітцер Дж., Хьелл Л., Шнейдер Л., Ядов В.

Мета дослідження – аналіз самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості

Матеріали і методи дослідження. У статті використано наукові публікації вітчизняних та іноземних авторів стосовно проблематики самоідентичності. У статі застосовано аналітичний, герменевтичний, компоративістський

© Шеховцова В. А.

методи та метод порівняння, та спостереження.

Результати дослідження та їх обговорення. У роботі «Роль мови в процесі формування культурної ідентичності» [6] Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. розглядають культурну ідентичність як динамічний процес, в ході якого особистість осмислює і ототожнює себе з соціально схваленою системою цінностей певної культури, одночасно змінюючи останню. Ідентичність формується в результаті нерозривного взаємовпливу особистості та групи, яке на колективному рівні перетворюється у взаємовплив групи. Дослідження колективної ідентичності відбувається через поняття «самоідентифікації».

Поняття «ідентичність» було взято соціологами з психології. В контексті психоаналізу З. Фрейд першим вводить термін «ідентичність», визначив «Его» всередині людської психіки між стихійним «Воно» і соціально-нормативним «Супер-Его».

З. Фрейд характеризує ідентичність як уявлення людини про своє «Я», що характеризується суб'єктивним почуттям своєї індивідуальної самототожності та цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлюване, частково неусвідомлюване) з тими чи іншими типологічними категоріями (соціальним статусом, статтю, віком, роллю, зразком, нормою, групою, культурою тощо) [7, с. 36].

Через поняття «ідентифікації» Фрейд визначає механізми пізнання і розуміння іншої людини та соціальних груп. Ідентифікації виступає як механізм розвитку особистості який полягає в несвідомому ототожненні суб'єкта з об'єктом. Фрейд наголошує, що всі види ідентифікації є механізмами розвитку особистості. Таким чином ідентифікація виступає як ряд тверджень, які допомагають вийти за рамки власника

«Я» і відчуті емоційні переживання іншого.

Послідовник З. Фрейда, Е. Еріксон, характеризує поняття самоідентифікації через поняття «ідентичність». У свою чергу, Е. Еріксон звернув увагу на проблему динамічного аспекту ідентифікації у якій розглянуто послідовну зміну об'єктів ідентифікації у часі та просторі в процесі формування особистості.

Е. Еріксон у своїй роботі «Ідентичність: юність і криза» [3] характеризує поняття ідентичності як засвоєний образ себе у відношення особистості до навколишнього світу, почуття адекватності та стабільного володіння особистістю власним «я» незалежно від змін «я» і ситуації, здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, що виникають перед нею на кожному етапі її розвитку. Ідентичність автор визначається як показник зрілої дорослої особи.

Ідентичність є результатом самоідентифікації і складається з внутрішнього самовизначення особистості, у свою чергу, самовизначення включає участь в соціальній групі на основі рефлексії, самопізнання, вибору «Я» та зовнішньої соціальної детермінації особи, що є результатом визнання чи невизнання різними громадами та окремими людьми. Щоб дослідити ідентичність нації треба вивчити самовизначення особистості, тобто, ідивіда. Отже, ідентичність людини, яка належить до даної спільноти, формує в ній стабільні та повторювані характеристики, типові для даної групи громади.

У праці «Сучасність та самоідентичність» Е. Гідденс виділяє основні риси, що актуалізують проблему самоідентичності: високий динамізм соціальних систем – швидкість протікання всіх соціальних процесів, їх глобалізацію та появу особливих соціальних інститутів. У цьому зв'язку самоідентифікація

людини може здійснюватися як на індивідуальному, так і соціальному рівнях, а також у різних формах – національній, культурній, релігійній та інших, що відрізняються своєю спрямованістю. Важливим є виникнення та вивчення механізмів особистісної самоідентифікації. У соціальній психології ідентифікація розглядається як центральний елемент самосвідомості, що передбачає усвідомлення належності до різних соціальних груп і включеність у відповідну систему цінностей, а також свій внутрішній світ певних групових цінностей і прийняття особистістю як соціально значущий. Якщо в психології це поняття означає «вживання в почуття іншої людини», то у філософських науках – частіше ототожнення з різними соціальними групами, ролями та цінностями. І цей процес починається з раннього дитинства – з ототожнення себе з батьками та ровесниками. Таким чином, ідентифікація сприяє соціалізації особистості, іншими словами, робить людину готовою до прийняття певних соціальних норм як своїх внутрішніх установок та формує здатність до об'єктивної та критичної самооцінки.

Поняття ідентичності й самоідентифікації сутнісно плюральне, завдяки чому активно застосовується до різних аспектів сучасної реальності. Для людини, своєрідність і неповторність якої постулюються від народження і власним ім'ям та правом проявляти індивідуальні риси характеру, поняття самоідентифікації є надзвичайно актуальним. Одночасно поняття «самоідентифікації» є нестійким та рухливим, виступаючи, при цьому, провідною й спрямовуючою самоконцепцією особи у мінливій системі сьогодення.

Крім того, воно фактично стало симптомом кризи сучасного суспільства, оскільки самоідентифікація людини другої пол. XX – поч. XXI ст. є

відкритою для будь-якого зовнішнього впливу й, перебуваючи під тиском техногенної бездуховної цивілізації, людина в таких умовах відчуває потребу в збереженні та вираженні своєї духовності, шукаючи нових форм самоідентифікації. Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, якою вона себе сприймає, але й від тих зразків, які нею наслідуються.

Самоідентифікація як соціальний прогрес характеризується, передусім, діалектичною внутрішньою суперечливістю. Адже ініціатива та прагнення індивіда стикаються з необхідністю виконувати певні вимоги соціуму, дотримуватись відповідних соціальних норм та стереотипів, узгоджувати свої життєві орієнтири з інтересами інших індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому. Таким чином, самоідентифікація є динамічним процесом розвитку самосвідомості людини, що виступає важливим механізмом формування особистості. Вважається, що самоідентифікація як процес може сприяти посиленню певної ідентичності, розвитку особистості, спрощенню чи деформації її структури.

Процес самоідентифікації можна розглядати і як складову ідентифікації особистості з певними соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, релігійними догмами, певними зразками поведінки тощо. Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичностей особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності.

Самоідентифікація є також виразом потреби в інтеграції певних цінностей у структуру особистості, прагненням оволодіти певними знаннями, компетентностями. Процес самоідентифікації включає ототожнення себе з іншою особою,

соціальною групою, спільністю людей, певним зразком чи образом, визначення себе, своїх соціальних і моральних орієнтирів, що впливають на власну поведінку та рішення. При цьому індивід має відповісти собі на питання щодо свого самовизначення, місця в житті, своїх бажань, цілей і планів, можливостей, обмежень, ідеального образу тощо. Тут слід враховувати зв'язок самоідентифікації з мораллю, від якої залежить збереження певного ідентифікаційного статусу.

Однак метою соціалізації людини не є досягнення ідентичності індивіда з іншим, а цей процес передбачає самовизначення індивіда і самоутвердження його у соціумі. Ототожнюючи себе з Іншим, індивід прагне визначити своє Я, усвідомити себе як індивідуальну реальність. Однією з необхідних всезагальних умов формування, розвитку й самоідентифікації особистості є спілкування. Саме завдяки комунікації людина одержує інформацію, знання, уявлення, досвід, ідеї соціокультурної спільноти, наслідує й переймає способи її діяльності, норми поведінки.

Самопізнання є початковою ланкою й основою самосвідомості: через самопізнання людина приходить до певного знання про саму себе, осмислення своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції у суспільстві. Вона пізнає себе тими самими шляхами, що й об'єктивний світ, переходячи від елементарних самовідчуттів до самосприйняття, самоуявлення і, нарешті, розуміння себе.

Спочатку самопізнання здійснюється в межах «Я–Інший», через різноманітні форми порівняння себе з іншими людьми і проєкції їхніх якостей на себе, потім воно переноситься в систему координат «Я–Я». Оперуючи сформованими знаннями про себе, індивід починає використовувати такі складні форми самоаналізу, як,

наприклад, аналіз мотивів власної поведінки. Мотиви оцінюються людиною в контексті вимог суспільства до неї та власних вимог до себе, внаслідок чого Я починає усвідомлюватись як цілісне утворення, як єдність зовнішнього та внутрішнього буття.

Процес розвитку самосвідомості індивіда відбувається на тлі емоційно–ціннісного ставлення до себе. Переживання індивіда, що пов'язані з усвідомленням їм своїх особливостей, власної цінності, місця у колективі, ставлення до нього інших людей, є активним внутрішнім чинником формування самосвідомості взагалі. У результаті цього процесу формується самооцінка індивіда, зміст якої охоплює світ його моральних цінностей, стосунків, можливостей.

У роботі «Український соціум» Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. характеризують причини гальмування національної самоідентифікації особистості українців. Першою причиною виступає те, що більшість громадян зазнали історичний вплив інших держав на формування ідентичності, невпевненості в забезпеченні власних прав та свобод.

Другою причиною виступає стрімке відчуження громадян від держави, якою стали управляти посткомуністична номенклатура та фінансово-політичні клани і яка стала уособленням корупції, бюрократизму, казнокрадства та інших соціальних вад.

Третя причина пов'язана з розпадом Радянського Союзу, і таким чином у багатьох громадян розвинулося гостре почуття належності до малої батьківщини – власного краю, міста, містечка чи села. Четвертою причиною є невиразна зовнішня політика сприяла тому, що в світі наших громадян сприймали як «інших росіян». Однак ці негативні соціальні явища гальмують, але не зупиняють процес побудови

нової моделі самоідентифікації особистості в посткомуністичній Україні. Проте занадто тривалий період соціально-економічної кризи в цілому суперечливо впливає на самоідентифікацію особистості у вітчизняному суспільстві.

У праці «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» ідентичність людини в умовах соціальної кризи формується за такими напрямками:

1) подолання інерційності суб'єктивних характеристик соціально-структурних процесів, їх підвладності впливу багаторічних ідеологічних стереотипів;

2) відмова від уніфікації форм судження;

3) перехід до більш самостійного суб'єктивного судження;

4) високий динамізм оцінних суджень, безпосередньо пов'язаних з динамічною ситуацією загалом;

5) мультиплікація цих суджень, що визначається соціально-статусними позиціями особистості, соціальною та конфесійною належністю, а також новою системою соціальної ієрархії, що формується.

Висновки і перспективи.

Сучасне українське суспільство зацікавлено у високому рівні самоідентифікації його членів, що підвищує ефективність соціального контролю з боку суспільства і сприяє розвитку індивідуальності. Зростає потреба особистості у самовизначенні щодо різних соціальних груп та видів діяльності. Самоідентифікація як соціальний процес набуває методологічного значення і надає можливість уникнути певного психологізму, що зводить ідентичність до типологічних характеристик особистості, а також до соціологічного детермінізму, який розглядає ідентичність як елементи соціостратифікаційної структури суспільства. Самоідентифікація

особистості є нелінійним соціальним процесом, що включає також обмін соціальними цінностями. Самоідентифікація особистості відбувається в процесі соціалізації індивіда в рамках певних інституціональних, стратифікаційних та ціннісно-нормативних систем.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В., Горбунова Л., та ін. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття. Київ: Педагогічна думка, 2007. 352 с.
2. Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. Український соціум. Київ: Знання України, 2005. 792 с.
3. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза. М.: Видавнича група «Прогрес», 1996. 344 с.
4. Новак Т. В. Самоідентифікація і проблема формування особистості у філософії психоаналізу. Вісн. Нац. авіа. ун-ту. № 1, 2011. С. 96–100.
5. Сторожук С. В., Гоян І. М. Вплив віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів: антропологічний вимір. Антропологічні виміри філософських досліджень. № 9. Дніпропетровськ, 2016. С. 17–28.
6. Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. Роль мови в процесі формування культурної ідентичності. *Соціальне виховання*. № 2, 2019. С. 4–14.
7. Фрейд А. Психологія Я та захисні механізми. М.: Педагогіка, 1993. 144 с.

References

1. Andrushchenko V., Gorbunova L., and others (2007) *Filosofski zasady transformatsiyi vyshchoyi osvity v Ukrayini na pochatku XXI stolittya*. [Philosophical principles of higher education transformation in Ukraine at the beginning of the XXI century]. K.: Pedagogical thought, 352.

© Шеховцова В. А.

2. Vlasuk O. S., Krysachenko V. S., Stepyko M. T. (2005) Ukrainian society. [Ukrainian society]. K.: Knowledge of Ukraine, 792.
3. Erickson E. (1996) Identity: youth and crisis. M.: Progress Publishing Group, 344.
4. Novak T. V. (2011) Samoidentyfikatsiya i problema formuvannya osobystosti u filosofiyi psykhoanalizu. [Self-identification and the problem of personality formation in the philosophy of psychoanalysis]. Visn. Nat. avia. un-tu № 1, 96–100.
5. Storozhuk S. V., Goyan I. M. (2016) Vplyv virtualnoyi realnosti na samoaktualizatsiyu tyneydzheriv: antropolohichnyy vymir. Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen. [The influence of virtual reality on the self-actualization of teenagers: the anthropological dimension. Anthropological dimensions of philosophical research]. № 9. Dnepropetrovsk, 7–28.
6. Storozhuk S. V., Goyan I. M., Fedik O. V. (2019) Rol movy v protsesi formuvannya kulturnoyi identychnosti. *The role of language in the formation of cultural identity. Social education.* № 2, 4–14.
7. Freud S. (1993) Psykhohiia ya ta zakhysni mekhanizmy. Psychology I and defense mechanisms. M.: Pedagogy, 144.

SELF-IDENTIFICATION AS A MECHANISM OF PERSONALITY IDENTITY FORMATION Shekhovtsova V. A.

Abstract. *The article considers the process of self-identification as social progress. Theoretical researches of concepts of self-identification and identity are stated. The relationship of self-identification as a factor in the formation of personal identity is analyzed. The process of self-identification can be considered as a component of identification of a person with certain social groups, norms, values, traditions, religious dogmas, certain patterns of behavior and so on. Self-identification is a process of formation of personal identities, which includes the search for a certain identity as a model for personal development, identity formation or change its structure, the choice of certain values and qualities in the structure of the identity. Self-identification is a dynamic process of development of human self-consciousness, which is an important mechanism for the formation of personality. Through the concept of «identification» Freud defines the mechanisms of cognition and understanding of another person and social groups. Identification acts as a mechanism of personality development which consists in the unconscious identification of the subject with the object. Freud emphasizes that all types of identification are mechanisms of personality development. E. Erickson, characterizes the concept of self-identification through the concept of «identity». In turn, identity acts as an assimilated image of the individual in relation to the world around him. The concept of identity and self-identification is essentially plural, thanks to which it is actively applied to various aspects of modern reality. For a person whose originality and uniqueness are postulated from birth and by their own name and the right to show individual character traits, the concept of self-identification is extremely relevant. At the same time, the concept of «self-identification» is unstable and mobile, while acting as a leading and guiding self-concept of the person in the changing system of today. Self-identification is also an expression of the need to integrate certain values into the structure of personality, the desire to master certain knowledge and competencies. The process of self-identification includes identifying oneself with another person, social group, community of people, a certain pattern or image, defining*

© Шеховцова В. А.

oneself, one's social and moral guidelines, influencing one's own behavior and decisions. In this case, the individual must answer questions about their self-determination, place in life, their desires, goals and plans, opportunities, limitations, ideal image, and so on. The connection between self-identification and morality, on which the preservation of a certain identification status depends, should be taken into account here.

Keywords: *identity, individual, personality, self-determination, self-identification, social process.*

УДК 1. 316.6

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.146

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ШЕХОВЦОВА В. А., аспірантка I курсу

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: kata6197@gmail.com

Анотація. У статті розглядається процес самоідентифікації як соціальний прогрес. Викладено теоретичні дослідження понять самоідентифікації та ідентичності. Проаналізовано взаємозв'язок самоідентифікації як чинник формування ідентичності особистості. Процес самоідентифікації можна розглядати і як складову ідентифікації особистості з певними соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, релігійними догмами, певними зразками поведінки тощо. Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичностей особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності. Самоідентифікація є динамічним процесом розвитку самосвідомості людини, що виступає важливим механізмом формування особистості.

Ключові слова: ідентичність, індивід, особистість, самодетермінації, самоідентифікація, соціальний процес.

Актуальність. Процес самоідентифікації можна розглядати як складову ідентифікації особистості з певними соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, релігійними догмами, певними зразками поведінки тощо. Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичності особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності. Самоідентифікація є також виразом потреби в інтеграції певних цінностей у структуру особистості, прагненням оволодіти певними знаннями, компетентностями. Процес самоідентифікації включає ототожнення себе з іншою особою, соціальною групою, визначення своїх соціальних і моральних орієнтирів, що впливають на власну поведінку та рішення. При цьому індивід має відповісти собі на питання щодо свого

самовизначення, місця в житті, своїх бажань, цілей і планів, можливостей та обмежень. Тут слід враховувати зв'язок самоідентифікації з мораллю, від якої залежить збереження певного ідентифікаційного статусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження ідентичності спостерігається в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, таких як Бауман З., Бергер П., Божовіч Л., Гідденс Е., Еріксон Е., Зіглер Д., Іванова Н., Іванюк І., Литвинчук О., Макеєв С., Малейчук Г., Переда О., Рітцер Дж., Хьелл Л., Шнейдер Л., Ядов В.

Мета дослідження – аналіз самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості

Матеріали і методи дослідження. У статті використано наукові публікації вітчизняних та іноземних авторів стосовно проблематики самоідентичності. У статі застосовано аналітичний, герменевтичний, компоративістський

© Шеховцова В. А.

методи та метод порівняння, та спостереження.

Результати дослідження та їх обговорення. У роботі «Роль мови в процесі формування культурної ідентичності» [6] Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. розглядають культурну ідентичність як динамічний процес, в ході якого особистість осмислює і ототожнює себе з соціально схваленою системою цінностей певної культури, одночасно змінюючи останню. Ідентичність формується в результаті нерозривного взаємовпливу особистості та групи, яке на колективному рівні перетворюється у взаємовплив групи. Дослідження колективної ідентичності відбувається через поняття «самоідентифікації».

Поняття «ідентичність» було взято соціологами з психології. В контексті психоаналізу З. Фрейд першим вводить термін «ідентичність», визначив «Его» всередині людської психіки між стихійним «Воно» і соціально-нормативним «Супер-Его».

З. Фрейд характеризує ідентичність як уявлення людини про своє «Я», що характеризується суб'єктивним почуттям своєї індивідуальної самототожності та цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлюване, частково неусвідомлюване) з тими чи іншими типологічними категоріями (соціальним статусом, статтю, віком, роллю, зразком, нормою, групою, культурою тощо) [7, с. 36].

Через поняття «ідентифікації» Фрейд визначає механізми пізнання і розуміння іншої людини та соціальних груп. Ідентифікації виступає як механізм розвитку особистості який полягає в несвідомому ототожненні суб'єкта з об'єктом. Фрейд наголошує, що всі види ідентифікації є механізмами розвитку особистості. Таким чином ідентифікація виступає як ряд тверджень, які допомагають вийти за рамки власника

«Я» і відчувати емоційні переживання іншого.

Послідовник З. Фрейда, Е. Еріксон, характеризує поняття самоідентифікації через поняття «ідентичність». У свою чергу, Е. Еріксон звернув увагу на проблему динамічного аспекту ідентифікації у якій розглянуто послідовну зміну об'єктів ідентифікації у часі та просторі в процесі формування особистості.

Е. Еріксон у своїй роботі «Ідентичність: юність і криза» [3] характеризує поняття ідентичності як засвоєний образ себе у відношення особистості до навколишнього світу, почуття адекватності та стабільного володіння особистістю власним «я» незалежно від змін «я» і ситуації, здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, що виникають перед нею на кожному етапі її розвитку. Ідентичність автор визначається як показник зрілої дорослої особи.

Ідентичність є результатом самоідентифікації і складається з внутрішнього самовизначення особистості, у свою чергу, самовизначення включає участь в соціальній групі на основі рефлексії, самопізнання, вибору «Я» та зовнішньої соціальної детермінації особи, що є результатом визнання чи невизнання різними громадами та окремими людьми. Щоб дослідити ідентичність нації треба вивчити самовизначення особистості, тобто, ідивіда. Отже, ідентичність людини, яка належить до даної спільноти, формує в ній стабільні та повторювані характеристики, типові для даної групи громади.

У праці «Сучасність та самоідентичність» Е. Гідденс виділяє основні риси, що актуалізують проблему самоідентичності: високий динамізм соціальних систем – швидкість протікання всіх соціальних процесів, їх глобалізацію та появу особливих соціальних інститутів. У цьому зв'язку самоідентифікація

людини може здійснюватися як на індивідуальному, так і соціальному рівнях, а також у різних формах – національній, культурній, релігійній та інших, що відрізняються своєю спрямованістю. Важливим є виникнення та вивчення механізмів особистісної самоідентифікації. У соціальній психології ідентифікація розглядається як центральний елемент самосвідомості, що передбачає усвідомлення належності до різних соціальних груп і включеність у відповідну систему цінностей, а також свій внутрішній світ певних групових цінностей і прийняття особистістю як соціально значущий. Якщо в психології це поняття означає «вживання в почуття іншої людини», то у філософських науках – частіше ототожнення з різними соціальними групами, ролями та цінностями. І цей процес починається з раннього дитинства – з ототожнення себе з батьками та ровесниками. Таким чином, ідентифікація сприяє соціалізації особистості, іншими словами, робить людину готовою до прийняття певних соціальних норм як своїх внутрішніх установок та формує здатність до об'єктивної та критичної самооцінки.

Поняття ідентичності й самоідентифікації сутнісно плюральне, завдяки чому активно застосовується до різних аспектів сучасної реальності. Для людини, своєрідність і неповторність якої постулюються від народження і власним ім'ям та правом проявляти індивідуальні риси характеру, поняття самоідентифікації є надзвичайно актуальним. Одночасно поняття «самоідентифікації» є нестійким та рухливим, виступаючи, при цьому, провідною й спрямовуючою самоконцепцією особи у мінливій системі сьогодення.

Крім того, воно фактично стало симптомом кризи сучасного суспільства, оскільки самоідентифікація людини другої пол. XX – поч. XXI ст. є

відкритою для будь-якого зовнішнього впливу й, перебуваючи під тиском техногенної бездуховної цивілізації, людина в таких умовах відчуває потребу в збереженні та вираженні своєї духовності, шукаючи нових форм самоідентифікації. Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, якою вона себе сприймає, але й від тих зразків, які нею наслідуються.

Самоідентифікація як соціальний прогрес характеризується, передусім, діалектичною внутрішньою суперечливістю. Адже ініціатива та прагнення індивіда стикаються з необхідністю виконувати певні вимоги соціуму, дотримуватись відповідних соціальних норм та стереотипів, узгоджувати свої життєві орієнтири з інтересами інших індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому. Таким чином, самоідентифікація є динамічним процесом розвитку самосвідомості людини, що виступає важливим механізмом формування особистості. Вважається, що самоідентифікація як процес може сприяти посиленню певної ідентичності, розвитку особистості, спрощенню чи деформації її структури.

Процес самоідентифікації можна розглядати і як складову ідентифікації особистості з певними соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, релігійними догмами, певними зразками поведінки тощо. Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичностей особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності.

Самоідентифікація є також виразом потреби в інтеграції певних цінностей у структуру особистості, прагненням оволодіти певними знаннями, компетентностями. Процес самоідентифікації включає ототожнення себе з іншою особою,

соціальною групою, спільністю людей, певним зразком чи образом, визначення себе, своїх соціальних і моральних орієнтирів, що впливають на власну поведінку та рішення. При цьому індивід має відповісти собі на питання щодо свого самовизначення, місця в житті, своїх бажань, цілей і планів, можливостей, обмежень, ідеального образу тощо. Тут слід враховувати зв'язок самоідентифікації з мораллю, від якої залежить збереження певного ідентифікаційного статусу.

Однак метою соціалізації людини не є досягнення ідентичності індивіда з іншим, а цей процес передбачає самовизначення індивіда і самоутвердження його у соціумі. Ототожнюючи себе з Іншим, індивід прагне визначити своє Я, усвідомити себе як індивідуальну реальність. Однією з необхідних всезагальних умов формування, розвитку й самоідентифікації особистості є спілкування. Саме завдяки комунікації людина одержує інформацію, знання, уявлення, досвід, ідеї соціокультурної спільноти, наслідує й переймає способи її діяльності, норми поведінки.

Самопізнання є початковою ланкою й основою самосвідомості: через самопізнання людина приходить до певного знання про саму себе, осмислення своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції у суспільстві. Вона пізнає себе тими самими шляхами, що й об'єктивний світ, переходячи від елементарних самовідчуттів до самосприйняття, самоуявлення і, нарешті, розуміння себе.

Спочатку самопізнання здійснюється в межах «Я–Інший», через різноманітні форми порівняння себе з іншими людьми і проєкції їхніх якостей на себе, потім воно переноситься в систему координат «Я–Я». Оперуючи сформованими знаннями про себе, індивід починає використовувати такі складні форми самоаналізу, як,

наприклад, аналіз мотивів власної поведінки. Мотиви оцінюються людиною в контексті вимог суспільства до неї та власних вимог до себе, внаслідок чого Я починає усвідомлюватись як цілісне утворення, як єдність зовнішнього та внутрішнього буття.

Процес розвитку самосвідомості індивіда відбувається на тлі емоційно–ціннісного ставлення до себе. Переживання індивіда, що пов'язані з усвідомленням їм своїх особливостей, власної цінності, місця у колективі, ставлення до нього інших людей, є активним внутрішнім чинником формування самосвідомості взагалі. У результаті цього процесу формується самооцінка індивіда, зміст якої охоплює світ його моральних цінностей, стосунків, можливостей.

У роботі «Український соціум» Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. характеризують причини гальмування національної самоідентифікації особистості українців. Першою причиною виступає те, що більшість громадян зазнали історичний вплив інших держав на формування ідентичності, невпевненості в забезпеченні власних прав та свобод.

Другою причиною виступає стрімке відчуження громадян від держави, якою стали управляти посткомуністична номенклатура та фінансово-політичні клани і яка стала уособленням корупції, бюрократизму, казнокрадства та інших соціальних вад.

Третя причина пов'язана з розпадом Радянського Союзу, і таким чином у багатьох громадян розвинулося гостре почуття належності до малої батьківщини – власного краю, міста, містечка чи села. Четвертою причиною є невиразна зовнішня політика сприяла тому, що в світі наших громадян сприймали як «інших росіян». Однак ці негативні соціальні явища гальмують, але не зупиняють процес побудови

нової моделі самоідентифікації особистості в посткомуністичній Україні. Проте занадто тривалий період соціально-економічної кризи в цілому суперечливо впливає на самоідентифікацію особистості у вітчизняному суспільстві.

У праці «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» ідентичність людини в умовах соціальної кризи формується за такими напрямками:

1) подолання інерційності суб'єктивних характеристик соціально-структурних процесів, їх підвладності впливу багаторічних ідеологічних стереотипів;

2) відмова від уніфікації форм судження;

3) перехід до більш самостійного суб'єктивного судження;

4) високий динамізм оцінних суджень, безпосередньо пов'язаних з динамічною ситуацією загалом;

5) мультиплікація цих суджень, що визначається соціально-статусними позиціями особистості, соціальною та конфесійною належністю, а також новою системою соціальної ієрархії, що формується.

Висновки і перспективи.

Сучасне українське суспільство зацікавлено у високому рівні самоідентифікації його членів, що підвищує ефективність соціального контролю з боку суспільства і сприяє розвитку індивідуальності. Зростає потреба особистості у самовизначенні щодо різних соціальних груп та видів діяльності. Самоідентифікація як соціальний процес набуває методологічного значення і надає можливість уникнути певного психологізму, що зводить ідентичність до типологічних характеристик особистості, а також до соціологічного детермінізму, який розглядає ідентичність як елементи соціостратифікаційної структури суспільства. Самоідентифікація

особистості є нелінійним соціальним процесом, що включає також обмін соціальними цінностями. Самоідентифікація особистості відбувається в процесі соціалізації індивіда в рамках певних інституціональних, стратифікаційних та ціннісно-нормативних систем.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В., Горбунова Л., та ін. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття. Київ: Педагогічна думка, 2007. 352 с.
2. Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. Український соціум. Київ: Знання України, 2005. 792 с.
3. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза. М.: Видавнича група «Прогрес», 1996. 344 с.
4. Новак Т. В. Самоідентифікація і проблема формування особистості у філософії психоаналізу. Вісн. Нац. авіа. ун-ту. № 1, 2011. С. 96–100.
5. Сторожук С. В., Гоян І. М. Вплив віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів: антропологічний вимір. Антропологічні виміри філософських досліджень. № 9. Дніпропетровськ, 2016. С. 17–28.
6. Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. Роль мови в процесі формування культурної ідентичності. *Соціальне виховання*. № 2, 2019. С. 4–14.
7. Фрейд А. Психологія Я та захисні механізми. М.: Педагогіка, 1993. 144 с.

References

1. Andrushchenko V., Gorbunova L., and others (2007) *Filosofski zasady transformatsiyi vyshchoyi osvity v Ukrayini na pochatku XXI stolittya*. [Philosophical principles of higher education transformation in Ukraine at the beginning of the XXI century]. K.: Pedagogical thought, 352.

© Шеховцова В. А.

2. Vlasuk O. S., Krysachenko V. S., Stepyko M. T. (2005) Ukrainian society. [Ukrainian society]. K.: Knowledge of Ukraine, 792.
3. Erickson E. (1996) Identity: youth and crisis. M.: Progress Publishing Group, 344.
4. Novak T. V. (2011) Samoidentyfikatsiya i problema formuvannya osobystosti u filosofiyi psykhoanalizu. [Self-identification and the problem of personality formation in the philosophy of psychoanalysis]. Visn. Nat. avia. un-tu № 1, 96–100.
5. Storozhuk S. V., Goyan I. M. (2016) Vplyv virtualnoyi realnosti na samoaktualizatsiyu tyneydzheriv: antropologichnyy vymir. Antropologichni vymiry filosofskykh doslidzhen. [The influence of virtual reality on the self-actualization of teenagers: the anthropological dimension. Anthropological dimensions of philosophical research]. № 9. Dnepropetrovsk, 7–28.
6. Storozhuk S. V., Goyan I. M., Fedik O. V. (2019) Rol movy v protsesi formuvannya kulturnoyi identychnosti. *The role of language in the formation of cultural identity. Social education.* № 2, 4–14.
7. Freud S. (1993) Psykhohiia ya ta zakhysni mekhanizmy. Psychology I and defense mechanisms. M.: Pedagogy, 144.

SELF-IDENTIFICATION AS A MECHANISM OF PERSONALITY IDENTITY FORMATION Shekhovtsova V. A.

Abstract. *The article considers the process of self-identification as social progress. Theoretical researches of concepts of self-identification and identity are stated. The relationship of self-identification as a factor in the formation of personal identity is analyzed. The process of self-identification can be considered as a component of identification of a person with certain social groups, norms, values, traditions, religious dogmas, certain patterns of behavior and so on. Self-identification is a process of formation of personal identities, which includes the search for a certain identity as a model for personal development, identity formation or change its structure, the choice of certain values and qualities in the structure of the identity. Self-identification is a dynamic process of development of human self-consciousness, which is an important mechanism for the formation of personality. Through the concept of «identification» Freud defines the mechanisms of cognition and understanding of another person and social groups. Identification acts as a mechanism of personality development which consists in the unconscious identification of the subject with the object. Freud emphasizes that all types of identification are mechanisms of personality development. E. Erickson, characterizes the concept of self-identification through the concept of «identity». In turn, identity acts as an assimilated image of the individual in relation to the world around him. The concept of identity and self-identification is essentially plural, thanks to which it is actively applied to various aspects of modern reality. For a person whose originality and uniqueness are postulated from birth and by their own name and the right to show individual character traits, the concept of self-identification is extremely relevant. At the same time, the concept of «self-identification» is unstable and mobile, while acting as a leading and guiding self-concept of the person in the changing system of today. Self-identification is also an expression of the need to integrate certain values into the structure of personality, the desire to master certain knowledge and competencies. The process of self-identification includes identifying oneself with another person, social group, community of people, a certain pattern or image, defining*

© Шеховцова В. А.

oneself, one's social and moral guidelines, influencing one's own behavior and decisions. In this case, the individual must answer questions about their self-determination, place in life, their desires, goals and plans, opportunities, limitations, ideal image, and so on. The connection between self-identification and morality, on which the preservation of a certain identification status depends, should be taken into account here.

Keywords: *identity, individual, personality, self-determination, self-identification, social process.*

УДК 091:101.1

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.092

ФІЛОСОФСЬКИЙ ОГЛЯД ТРОПОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ Г. ВАЙТА В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

ГЕЙКО С. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: svtgeyko@gmail.com

ЛАУТА О. Д., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: elena.lauta@gmail.com

Анотація. В статті здійснено філософський аналіз тропологічної теорії історії Г. Вайта. Дослідник стверджує, що історія є специфічним видом літератури, а історичний твір є з'єднанням певного набору дослідницьких і наративних операцій. Перший тип операцій відповідає на питання: чому подія відбулася так, а не інакше. Друга операція – це соціальний опис, розповідь про події, інтелектуальний акт організації фактичного матеріалу. За Вайтом, тут починає діяти набір уявлень і переваг дослідника, головним чином літературно-історичного характеру. Пояснення виступає основним механізмом, який стає сполучною ланкою розповіді. Реалізуються через використання фабули (романтична, сатирична, комічна і трагічна) та системи тропів – основних стилістичних форм організації тексту (метафора, метонімія, синекдоха та іронія). Останні вирішальним чином впливали на результати роботи істориків. Історіографічний стиль підпорядковується тропологічній моделі, вибір якої обумовлений індивідуальною мовною практикою історика. Коли вибір здійснений, уява готова до складання наративу. Історичне розуміння може бути тільки тропологічним. Г. Вайт пропонує нову методологію історичних досліджень. В ході дискурсу створюється адекватна мова для аналізу історичних феноменів, яку філософ визначає як префігуративний тропологічний рух. Так історія з'ясовується через мистецтво антропології. Таким чином, тропологічна теорія історії Вайта пропонує сучасній науці змістовну і значиму, з метатеоретичної точки зору, структуру понять, на основі якої може здійснюватися класифікація історіографічних стилів і може бути уточнена прогностична функція філософії стосовно історичного пізнання.

Актуальність (Introduction). До недавнього часу питанням про роль уяви в історичному пізнанні, як і питанню про роль уяви в науковому пізнанні взагалі, належної уваги в соціальній філософії, філософії науки не приділялося. З одного боку, значимість ролі уяви в пізнанні для більшості філософів представлялася настільки само собою зрозумілою, що про це не варто було розмірковувати. З іншого боку, поняття «уява», в рамках сформованої в середині ХХ століття парадигми, виявлялося дуже багатозначним. Уява

дослідника відіграє фундаментальну роль у його роботі. Дослідницька, творча, активність історика не є просто відображенням, реєстрацією історичних даних: проблема, яку він поставив перед собою, потребує встановлення контакту з минулим. Уява відіграє фундаментальну роль у процедурах подальшої обробки даних та в процедурах пояснення та передбачення. Без уяви не можна поставити себе на місце учасників аналізованих подій, дати їм оцінку. Таким чином, з'ясування ролі уяви в

історичному пізнанні є актуальною проблемою сучасної філософії та філософії історії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Проблема уяви є однією з ключових, починаючи з античних часів. Платон і Арістотель, Августин і Фома Аквінський, Данте і Петрарка, Френсіс Бекон та Рене Декарт, просвітники та німецькі класики розглядали уяву крізь призму мислення людини, її суспільного існування. Починаючи з книг Ж.-П. Сартра «Уява: психологічний аналіз» і «Психологія уяви» і по теперішній час вийшла велика кількість робіт психологічного і філософського характеру, присвячених проблемі уяви. Однак вперше питання про роль уяви в історичному пізнанні, насамперед, з поетико-лінгвістичного боку, було ретельно досліджене тільки в останній третині XX століття в роботах американського історика Гайдена Вайта. Найбільш повно його концепція викладена у книзі «Метаісторія: Історична уява в Європі дев'ятнадцятого сторіччя» [4].

Проблеми історичного мислення і власне історичного методу дослідження обговорювалися істориками (Ж. Мішле, Л. ф Ранке, А. де Токвіль, Я. Буркхардт), філософами (Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Ніцше, Б. Кроче) та соціальними теоретиками в контексті припущення, що на них будуть дані недвозначні відповіді. «Історія» розглядалася як особливий тип існування, «історична свідомість» – як особливий спосіб мислення, а «історичне знання» – як автономна сфера в спектрі гуманітарних і природничих наук.

У XX столітті ці питання розглядалися із побоюванням, що однозначні відповіді можуть бути неможливими. Європейські мислителі – від П. Валері і М. Гайдеггера до Ж.-

П. Сартра, К. Леві-Стросса і М. Фуко – висловили серйозні сумніви щодо цінності специфічної «історичної» свідомості, підкреслили фіктивний характер історичних реконструкцій і оскаржили претензію історії на місце серед наук. У той же час англо-американські філософи замислювались над епістемологічним статусом і культурною функцією історичного мислення, виправдовуючи серйозні сумніви щодо статусу історії і як строгої науки.

В результаті двох вище наведених підходів створюється колізія, що історична свідомість, якою так пишалася західна людина з початку XIX століття, не може бути нічим іншим, як теоретичною підставою ідеологічної позиції, з якою західна цивілізація розглядає свої відносини не тільки з попередніми культурами і цивілізаціями, але і з сучасними. Таким чином, історичну свідомість можна розглядати як специфічний західний феномен, за допомогою якого доводяться переваги сучасного індустріального суспільства.

Метою (Purpose) даної роботи є дослідження вчення Гайдена Вайта в західній філософії історії та місця уяви в розробленій ним тропологічній теорії історії.

Методи (Methods). є комплекс когнітивних методів, серед яких можна виділити:

порівняльно-історичний метод, який дозволяє переглянути традиційний підхід до філософії історії;

структуралістський та феноменологічний методи, з акцентом на літературну антропологію, на підґрунті яких формується нова філософія історії.

Результати (Results) полягають в критичному дослідженні ролі уяви в історичному пізнанні, запропонованому Вайтом, визначенні її перспективності як

важливої методології філософського аналізу соціо-гуманітарного знання.

На формування загальних теоретичних позицій Вайта як філософа і літературного критика в першу чергу вплинули ідеї Дж. Вико і концепція мімезиса Е. Аuerбаха. Г. Вайт перебував під впливом екзистенціалізму, зокрема Ж.-П. Сартра, інтерпретації ним проблеми вибору. Вайт як історик і філософ історії формувався під впливом філософії історії І. Канта. Тому поділяв багато його ідей і вважав себе кантіанцем в питаннях дослідження історії та культури. Поворот Вайта до дослідження наративу був інспірований Л. Мінком.

У якості першої по справжньому важливої теоретичної роботи Вайта більшість дослідників вважають його есе «Тягар історії» про соціальну чи культурної функції історії. Це була інша позиція по відношенню до історії, котра полягала в тому, що історик повинен бути і вченим, і літератором одночасно, і саме в цьому – складність становища історика. «Спроба вирішувати цю дилему, жертвуючи одним типом істини заради іншого, означала б кінець історіописання і відняла б у нас необхідний інструмент для кращого розуміння того соціального світу, в якому ми живемо», – підкреслив пізніше голландський дослідник з сучасної історіографії та філософії історії Ф. Анкерсміт [1, с. 167–168].

За думку Вайта, вчені згодні з тим, що історія не може бути чистою наукою, вона залежить і від аналітичних методів, і від інтуїтивних інсайтів. Але і бути чистим мистецтвом історія теж не може, так як історичні дані непідвладні художній маніпуляції. Форма історичних наративів не є предметом художнього вибору, а забезпечується самою природою документів. У зв'язку з цим історик займає (в усякому разі, займав в

XIX ст.) «епістемологічно нейтральну територію, яка імовірно лежить між історією та мистецтвом» [2, с. 25]. Історик виступає свого роду медіатором між двома різними способами пізнання світу. Це ставить його в скрутне становище серед представників інших природних і соціально-гуманітарних дисциплін, оскільки багато з них не тільки не хочуть визнавати істориків «своїми», а й сам розвиток науки, наприклад, психології, призводить до поступового стирання кордонів між мистецтвом і природознавством, і роль історика як медіатора стає непотрібною. Історик XX століття повинен бачити і розуміти різницю між ним і його колегою XIX століття, для якого мистецтвом було мистецтво романтизму, а наукою – позитивізм.

Аналіз глибинної структури історичної уяви в Європі XIX століття Г. Вайта націлений на обґрунтування нового погляду на сучасну полеміку про природу і функції історичного знання. Цей аналіз ведеться на двох рівнях. По-перше, розглядаються праці визнаних майстрів європейської історіографії XIX століття і, по-друге, праці видатних філософів історії того ж періоду.

Основна мета полягає у визначенні родинних характеристик різних уявлень про історичний процес, які реально виявляються в роботах класичних учених. А також у тому, щоб визначити різні можливі теорії, якими філософи історії обґрунтовували історичне мислення. Для виконання цих цілей Вайт розглядає історичну роботу як вербальну структуру у формі розповідного прозаїчного дискурсу, призначену бути моделлю, знаком минулих структур і процесів в інтересах пояснення, ніж вони були, за допомогою їх подання.

Метод дослідження Г. Вайта – формалістський. Він не вирішує, чи є

робота даного історика кращим чи більш вірним викладом специфічної сукупності подій або сегмента історичного процесу, ніж якогось іншого історика; а скоріше намагається встановити структурні компоненти цих викладів, обговорюючи, хто з них представляє найбільш вірний підхід до історичного дослідження. Їх статус як можливих моделей історичної репрезентації або концептуалізації не залежить від природи «даних», які вони використовують для підтвердження своїх узагальнень або теорій, залучених ними для пояснення; цей статус скоріше залежить від послідовності, узгодженості і висвітлює сили їхнього бачення історичного поля. З цієї причини вони не можуть бути «спростовані», а їх узагальнення не можуть бути «зруйновані» ні зверненням до нових відомостей, які можуть виявитися в подальших дослідженнях, ні розробкою нової теорії для інтерпретації сукупності подій, які охоплюють об'єкти подання та аналізу. Їх статус як моделей історичної розповіді і концептуалізації залежить в кінцевому рахунку від непонятної і специфічної поетичної природи їхніх поглядів на історію та її процеси. Все це філософ розцінює як обґрунтування формалістського підходу до вивчення історичного мислення.

Вайта цікавить сам процес пізнання. Його тропологія, як і трансценденталізм Канта, «антропоморфізує» реальність, дозволяє розглядати невідоме в термінах відомого, робить невідоме самоочевидним. У цьому сенсі філософ звертає мало уваги на номадичні ідеї або антифундаменталізм постмодернізму. «Можливо, його постійне потурання інновацій та експериментів у галузі історичної репрезентації і тим самим їх неминучий підрип відбуваються з його переконання в тому, що він володіє ключем до

порядку текстів», – вважає американський філософ історії Х. Келлнер. Але модерністська концепція історії базується на конвенціях реалізму, емпіризму і позитивізму, а Вайт апелює до риторичності мови історії, стверджує спільність завдань історії та літератури, розмиває кордони між різними сферами знання, що вказує на його поворот у бік постмодернізму. «... Вайт хоче порядку, але також хоче і речей, які виробляють хаос», – підкреслює Келлнер [6, с. 5].

Дослідницький вибір Вайта завжди непередбачуваний: він підкреслює структуру або риторичні фігури. Проте, слід говорити про суперечність між інтересом Уайта до нестабільних, шифтових, риторичних ситуацій і постійною увагою до структур і форм. У цьому виявляється суть комбінованого підходу інтерпретаціонізму і есенціалізму, сприйнятий Вайтом у свого викладача У. Боссенбрука.

У середовищі філософів історії та істориків ставлення до ідей Вайта, висловленим в «Метаісторії», непросте. Вайта нерідко звинувачували у непрофесіоналізмі і некомпетентності, багато істориків не приймають його «релятивізм», а літературознавці критикують його «формальний» метод. «Наприклад, Гінзбург ненавидить «Метаісторію», він думає, що я фашист, що я, як і Кроче, суб'єктивно маніпулюю історією для естетичного ефекту», – вважає сам Вайт. А ось Анкерсміт вважає, що «Метаісторія» Вайта – найкраща, після «Ідеї історії» Коллінґвуда, книга з історіографії ... При цьому «Метаісторія», звичайно, зіграла величезну роль у руйнуванні наївних форм модернізму» [2, с. 332].

У 1970-х рр. ідея антропології стає для Вайта головною. Він протягом декількох років відшліфовує

дискурсивний каркас, створений в «Метаісторії», коригує його, але все ж зберігає як «скелет» дискурсу. Вайт вважає, що під час написання «Метаісторії» він мало що знав про риторику і був схильний розуміти під нею швидше мистецтво переконання, ніж науку дискурсу.

Більшість дослідників (Р. Козеллек, Х. Келлнер, А. Мегілл) звертають увагу на схожість ідей Г. Вайта і Ханса Блюменберга, який припустив, що людська раса вижила тільки завдяки її нездатності прямо протистояти реальності. Згідно німецького філософа, міць лінгвістичних метафор розкриває досвід і передує всім історичним твердженням, тому філософська антропологія, по суті, повинна бути дослідженням риторики. Людина завжди використовує певне заміщення реальності, яке є риторичним способом виживання. Сам Вайт посилається на дослідження Х. Блюменберга, згідно з якими тропи можна розглядати як лінгвістичний еквівалент психологічного механізму захисту [5].

Г. Вайт відомий своїм внеском у когнітивну лінгвістику. Він дотримується думки, що сучасне метафоричне мислення неможливо ускладнене, у ньому практично мінімізована значущість образного компонента, тому воно набуває здебільшого потворного, символічного характеру, як практично непередставлений на рівні цілком природного суб'єктивного вміння інтуїтивно мислити картинками. Резюмуючи аналіз ролі метафоричного потенціалу в моделюванні реальності, можна зробити висновки, що метафоризація – це процес, який призводить до отримання нового значення про світ шляхом використання назв, що вже існують у мові. Метафоричний процес передбачає не

лише участь розуму й мозку людини, а й світу в цілому, у поєднанні з яким метафоричний вислів перетворюється у триєдину формулу: метафора – людина – світ. Тому метафоричне мислення стає важливою герменевтичною процедурою, що виявляє всю глибину реальності, її процесуальний і реляційний характер, що постійно змінюється.

Можна стверджувати, що конструювання реальності є немислимим без метафор як таких; вони вільні від усіляких кордонів і меж концептуально-раціонального мислення. І в цьому плані метафоричне мислення цілком можна вважати за специфічний різновид раціонального пізнання, без якого є неможливим осмислення сучасної реальності в усій його сукупності та багаторівневості. Саме тому використання метафоричного мислення є актуальним і для суб'єктів дії, і для дослідників, і для сучасного суспільства в цілому, що динамічно змінюється.

Розроблену тропологічну теорію історії Г. Вайта називають також «естетичним історизмом» або літературізацією історії. Дослідник приходить до висновку, що історія є специфічним видом літератури, «операцією зі створення фікції». Вигадка є іманентною властивістю історичних текстів, вважав Вайт, роботу історика він характеризує як «вербальний артефакт, наративний прозаїчний дискурс, зміст якого настільки ж винайдено або змінено, наскільки виявлено або відкрито» [4, с. 87].

Історичний твір, за Вайтом, є з'єднанням певного набору дослідницьких і наративних операцій. Перший тип операцій відповідає на питання: чому подія відбулася так, а не інакше. Друга операція – це соціальний опис, розповідь про події,

інтелектуальний акт організації фактичного матеріалу. За Вайтом, тут починає діяти набір уявлень і переваг дослідника, головним чином літературно-історичного характеру. Пояснення виступає основним механізмом, який стає сполучною ланкою розповіді. Реалізуються через використання фабули (романтична, сатирична, комічна і трагічна) та системи тропів – основних стилістичних форм організації тексту, таких, як метафора, метонімія, синекдоха та іронія. Останні вирішальним чином впливали на результати роботи істориків. Історіографічний стиль підпорядковується тропологічній моделі, вибір якої обумовлений індивідуальною мовною практикою історика. Коли вибір здійснений, уява готова до складання наративу.

Історичне розуміння може бути тільки тропологічним, вважає Вайт. Історик вибирає певні тропи, за якими формуються теоретичні поняття. Наратив, за Вайтом, є інструментом для позначення соціального сенсу того світу, в якому ми живемо, він надає цілісність і неперервність історичній розповіді. У наративі важливі не самі події, а те, що люди говорять про них, сутність подій. Отже, наратив – це можливість «виробництва» сенсу, осмислення подій. Зокрема, Вайт використовував прийом У. Боссенбрука – інтерпретувати історичний об'єкт, а не лише викладати факти, і одночасно давати уніфікований образ цього об'єкта. Американський професор історії А. Мегілл називає такий прийом зустріччю інтерпретаціонізму і есенціалізму в історичних дослідженнях, що в більшості випадків приводить до колапсу останніх. [3, с. 84].

Г. Вайт пропонує нову методологію історичних досліджень. В ході дискурсу створюється адекватна

мова для аналізу історичних феноменів, яку філософ визначає як префігуративний тропологічний рух. Історія з'ясовна через мистецтво антропології, але не тільки. Відповідно до теорії Вайта, історичне твердження значиме тільки тоді, коли воно співвідноситься зі своїм адресатом так, щоб те, що залишилося для нього в минулому або в чужому досвіді, могло бути інтегрованим в його власний досвід. Лінгвістична успішність історичної репрезентації повинна бути визнана суспільством. Це пояснює, чому, наприклад, деякі історики стають класиками (залежить від лінгвістичного вибору історика, через який історичний досвід перетворюється на значиме твердження). Навіть якщо історик, внаслідок здійсненого вибору, припускається помилки в інтерпретації фактів, його історичний текст все одно може виробляти історичну істину, яка, як і істина поетична і філософська, завжди залишиться обговорюваною і життєздатною.

Г. Вайт з'ясував, яким чином є можливим культурне дослідження історичного досвіду засобами лінгвістики. Він вважає, що тропологічна теорія є цінною моделлю для дискурсу і свідомості взагалі, «вона дає нам розуміння екзистенціальної безперервності між помилкою і істиною, оманю і розумінням... уявою і мисленням. Довгий час відносини між ними вважалися опозиційними. Тропологічна теорія дискурсу допомагає нам зрозуміти, яким чином мова стає посередником між цими передбачуваними опозиціями, так само як сам дискурс є посередником між нашими страхами тих аспектів досвіду, що чужі нам, і тими, які ми розуміємо, бо знаходимо порядок слів, адекватний їх «прирученню». І нарешті, тропологічна теорія дискурсу може дати нам спосіб

класифікації різних типів дискурсу через відсилання до лінгвістичних способів їх вираження, а не до різних «змістів», які по-різному визначаються різними інтерпретаторами». Вайт вважає, що теорія тропології може успішно класифікувати такі соціальні дискурси як дискурси війни, миру, сексуальності, мистецтва, а також проникнути і в типологію розуміння, що дозволить співвідносити різні стратегії конституювання реальності в мисленні.

Висновки і перспективи (Discussion). Дослідження вчення Гайдена Вайта та місця уяви в розроблений ним тропологічній теорії історії, виявило, що Вайт створив нову філософію історії на основі теорії тропів. Тропологічне читання дозволяє виявити домінуючий троп у дискурсі, в наративі будь-якого письменника, а потім продемонструвати, яким чином лінгвістичні засоби формують структуру думки. До значимих компонентів концепції Вайта відносяться: проблема наративу, «водорозділу» між історичним оповіданням і художньою прозою на історичні теми; проблема співвідношення створення історичного оповідання і дослідження тощо. Таким чином, тропологічна теорія історії Вайта пропонує сучасній науці змістовну і значиму, з метатеоретичної точки зору, структуру понять, на основі якої може здійснюватися класифікація історіографічних стилів і може бути уточнена прогностична функція філософії стосовно історичного пізнання.

Список використаних джерел

1. Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры. Пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Кашаев. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 496 с.

2. Кукарцева М. Хейден Уайт и практика исторических исследований XX века. Диалог со временем. Вып. 24. Москва: Едиториал УРСС, 2008. 416 с.

3. Мегилл А. Историческая эпистемология. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. 480 с.

4. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2002. 528 с.

5. Blumenberg H. Paradigmes pour une métaphorologie. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 2006. 203 p.

6. Kellner H. Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. History and Theory. Beiheft 19 (1980). P. 1. 229 s.

References

1. Ankersmit F. (2003). Istoriya i tropologiya: vzlet i padeniye metafor [History and Tropology: The Rise and Fall of Metafore]. Progress-Traditsiya, 496 [in Russian].

2. Kukartseva M. (2008). Kheyden Uayt i praktika istoricheskikh issledovaniy XX veka. Dialog so vremenem, issue 24. Editorial, 416 [in Russian].

3. Megill A. (2007). Istoricheskaya epistemologiya [Historical epistemology]. Kanon +OI Reabilitatsiya, 480 [in Russian].

4. Uayt K. H. (2002). Metaistoriya: istoricheskoe voobrazheniye v Yevrope XIX veka [Metahistory The Historical Imagination in 19th Century Europe]. Yekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 528 [in Russian].

5. Blumenberg H. (2006). Paradigmes pour une métaphorologie. Paris: Librairie philosophique, 203 [in French].

6. Kellner H. (1980). Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. History and Theory. P. 1. Beiheft, 229 [in English].

PHILOSOPHICAL REVIEW OF H. WHITE'S TROPOLOGICAL THEORY IN THE CONTEXT OF THE NEW PHILOSOPHY OF HISTORY

Geiko S. M., Laut O. D.

Abstract. *The article provides a philosophical analysis of the tropological theory of the history of H. White. The researcher claims that history is a specific kind of literature, and the historical works is the connection of a certain set of research and narrative operations. The first type of operation answers the question of why the event happened this way and not the other. The second operation is the social description, the narrative of events, the intellectual act of organizing the actual material. According to H. White, this is where the set of ideas and preferences of the researcher begin to work, mainly of a literary and historical nature. Explanations are the main mechanism that becomes the common thread of the narrative. They are implemented through using plot (romantic, satire, comic and tragic) and trope systems – the main stylistic forms of text organization (metaphor, metonymy, synecdoche, irony). The latter decisively influenced the result of the work of historians. Historiographical style follows the tropological model, the selection of which is determined by the historian's individual language practice. When the choice is made, the imagination is ready to create a narrative. Therefore, the historical understanding, according to H. White, can only be tropological. H. White proposes a new methodology for historical research. During the discourse, adequate speech is created to analyze historical phenomena, which the philosopher defines as prefigurative tropological movement. This is how history is revealed through the art of anthropology. Thus, H. White's tropical history theory offers modern science a meaningful and metatheoretically significant. The structure of concepts on which the classification of historiographical styles can be based and the predictive function of philosophy regarding historical knowledge can be refined.*

Key words: *philosophy of history, history, text, imagination, tropes, interpretation.*

UDC 141.339: 159.9

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.100

THE CONCEPTS OF THE SUBTLE BODIES IN THE ANCIENT SPIRITUAL TRADITIONS

DANYLOVA T. V., PhD in Philosophy,

Associate Professor of the Department of Philosophy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0297-9473

E-mail: danilova_tv@ukr.net

SALATA H. V., Doctor of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of Information Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

ORCID ID: 0000-0002-2673-8463

E-mail: salaty@bigmir.net

Abstract. *The idea that humans are multidimensional, i.e., that beyond their physical body, humans have other, subtler bodies, through which they can interact with the universe, is very ancient. Understanding of a human as a complex multidimensional phenomenon laid the foundations for the development of many Eastern and Western esoteric schools. Contemporary spiritual teachers and researchers continue the ancient tradition. Each esoteric tradition describes a human and his/her bodies from different angles, and none fully describes it which is probably impossible. This paper aims at investigating the concepts of the subtle bodies in the ancient spiritual traditions.*

Key words: *subtle bodies, physical body, Microcosm, Macrocosm, Buddhism, Hinduism.*

The search for the “self”, purpose and meaning of life, comprehension of multidimensionality and complexity of human phenomenon largely depends on the worldview of an individual, on his/her level of spiritual awakening. Many people associate their existence only with the physical world. A “physical person” cannot realize his / her purpose and final destination perceiving only the physical dimension of the world. However, sooner or later they begin to feel the presence of something greater – the Eternal Man. Thus, they embark on the path of their spiritual development in order to return to their true self. “Despite the increasing number of social groups, organizations, social networks, modern individuals experience the feelings of loneliness, isolation, and alienation. They cannot break through to their higher potential and grasp the true meaning of life. Therefore, the questions “Why should we live life?”, “What is our final destination?” that often

arise. On the one hand, it seems that this era of commercialized life, body and soul is devoid of spirituality. However, on the other hand, a person demonstrates a burning desire to reach the spiritual pole that enriches our lives, provides us with ever new and deeper meanings – the world without envy, hatred, anger, where dreams become reality, and each of us can cling to the wellspring of Truth, Goodness, and Beauty. To get there, we have to say “Farewell” to our limited “Ego” that does not want to recognize others. This breakthrough to God, Absolute, Nirvana, Tao or the True Self is the way home. Such a breakthrough requires a revision of the entire value system of an individual” [8]. New values must go beyond a horizontal existence, in which all values are of equal significance, in order to return to the central spiritual principle [5].

Analysis of the studies and publications. The idea that humans are

© Danylova T. V., Salata H. V.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 11(3) 2020

multidimensional, i.e., that beyond their physical body, humans have other, subtler bodies, through which they can interact with the universe, is very ancient.

Understanding of a human as a complex multidimensional phenomenon laid the foundations for the development of many Eastern and Western esoteric schools, such as schools of Yoga, Buddhism, Zen, Sufism, Theosophy, Anthroposophy, Occultism, Kabbalah, Pythagorean school, ancient Greek mysticism, Gnostic Christian tradition, etc. Contemporary spiritual teachers and researchers continue the ancient tradition. For example, T. Little in his book "Yoga of the Subtle Body: A Guide to the Physical and Energetic Anatomy of Yoga" [12] uses somatic concepts as grounds for exploring the subtle body. "Religion and the Subtle Body in Asia and the West: Between Mind and Body" edited by G. Samuel and J. Johnston explores subtle-body practices from a variety of perspectives [15]. G.R.S. Mead examines the doctrine of the subtle body in the West [14].

The purpose of the study. *This paper aims at investigating the concepts of the subtle bodies in the ancient spiritual traditions.*

Methodology. The authors used an interpretive research paradigm, integrative anthropological approach, and multidisciplinary analysis.

Research results and their discussion. A human being is a field of consciousness that permeates all levels of the universe, which is able to realize, develop and identify themselves. The ancient sages said: A human is, first of all, Body, Soul, and Spirit (or consciousness, information and energy). Despite the differences between religious, philosophical and other aspects of esoteric schools, there is something in common that unites them.

First and foremost, it is the representation of a human as the Microcosm, a mirror image of the Macrocosm (Universe) or, in modern language, as a holographic, "laser" reflection of the Universe. Ancient Indian, ancient Chinese and medieval European models of a human are united by the idea of "cosmism" of a human being. Thus, the model of a human in Indo-Buddhist culture reflects the levels of comprehension of the cosmic essence of a human. These ideas form the basis for various schools of yoga. In the medieval European model, a human is seen as the Microcosm that reflects the structure of the Macrocosm. In the medieval notions of "life centers" and 12 basic parts of the human body, the heart plays a major role, and seven energy centers of a human are in tune with the Christian idea of the seven deadly sins.

In the ancient Chinese worldview, a human is understood as a psycho-energetic cosmic entity, a holistic mechanism, which is determined by seven levels of interaction with the cosmos. Thus, the core of the Taoist worldview is neither matter nor consciousness, but life energy called Qi (Ki, Chi). Qi is the vital force that gives life to all forms of the Universe. It is a vibrating component of existence, continuous flow of life at the molecular, atomic, and sub-atomic levels. Everything that exists in the world is Qi and its states. Qi is a dynamic force that permeates the entire cosmos, in fact, it is the cosmos. Everything exists due to its transformations: just as water can become steam or ice, so condensing Qi becomes matter and rarefying Qi becomes spirit. There is no insurmountable boundary between matter and spirit, they are different modes of Qi. Human beings like everything that exists depend on Qi and Tao-way. When they are in harmony with the universal cosmic

law, their life is long and happy. It becomes possible if they follow the principle of Wu Wei. Wu Wei is the special kind of “joining the flow of existence”, merging of the individual “I” and Qi, unity of subject and object.

“Bearing it, rearing it

Bearing without possession

Achieving without arrogance

Raising without domination

This is called the Mystic Virtue” [17, Chapter 10].

There is neither active “I” nor object that requires efforts. The boundary between subject and object disappears.

There is just a spontaneous act according to Tao-Way. Wu Wei is a cultivation of the state of being, in which the action takes place in accordance with the natural cycles. This is a flow of life filled with great simplicity, love, and awakening. Following Wu Wei, humans respond easily to any challenge [6].

A significant parameter that indicates the commonality of the Eastern and Western ideas is the general recognition and understanding of the complex, multilayered structure of a human, the recognition of his/her multidimensionality, i.e., the presence of the several bodies. Each body lives according to its own laws – the laws of the Microcosm, and at the same time, being a holographic reflection of the Universe (Macrocosm), a reflection of the seven levels (planes) of the Universe, obeys the cosmic laws. These cosmic laws were defined by Hermes Trismegistus. These are the laws, or principles, of mentalism, correspondence, vibration, polarity, rhythm, cause and effect, gender [16].

Almost all religions claim that thought (idea) is primary and matter is secondary. It is impossible to understand the divine nature of a human without realizing his/her multidimensional structure. The structure of a human and

the universe are identical: each plane of the universe or human body has its own shell – subtle or physical. Each subtle body has its own consciousness, its own potential, due to which the ability to control certain parts of its consciousness arises.

In the ancient Egyptian tradition, a human was believed to have nine energy bodies (shells). Subtle human bodies exist separately, lead a separate life, they can think in their own way and testify against their master at the court of Osiris. The average person has seven bodies and two are separate, while a magician has all nine together. The task of a practitioner is to go through different levels of consciousness, understand and purify each body, harmonize them, take control and gather them into a single structure. Subtle bodies are divided into two groups: those that function constantly on the earthly plane, and bodies of Light that are in the gardens of Osiris. Human bodies are described in “The Egyptian Book of the Dead” [18].

In the Buddhist tradition, the classification of the subtle bodies of a human is as follows: the spirit of self-consciousness Avalokiteśvara watches everything that happens, Buddha Amoghasiddhi and Buddha Dipankara and the seven energy bodies represented by their rulers-bodhisattvas. The different animals on which the managers of energy bodies sit indicate the different qualities and properties of each energy body. In Buddhism in addition to the physical body, there are four other bodies, which are sometimes combined into two bodies. Rupakaya – the Body of Forms – consists of two bodies. They are Nirmanakaya and Sambhogakaya [11]. Nirmanakaya is the Body of Emanation, the revealed body. His Holiness the Dalai Lama is nirmanakaya. The Buddha can emanate innumerable bodies of nirmanakaya in

order to give teachings to many living beings. Sambhogakaya is a very subtle Body of Bliss. For example, the wisdom deity Manjushri is a form of Sambhogakaya. Manjushri exists in all worlds, but only the Aryans can see him and learn from him. Ordinary people cannot see him in this form. That is why Buddhas manifest themselves in the body of Nirmanakaya.

Dharmakaya is Buddha's Body of the Mind. It also consists of two forms. The first is Jnanakaya, or Wisdom Truth Body. This is the consciousness of the Buddha, which has an aspect of omniscience. The second form of Dharmakaya is Swabhavikakaya, or the Body of Pure Suchness, that is, the aspect of the emptiness of the Buddha's consciousness [19]. The bodies of the Buddha are directly related to who the practitioner should become as a result of his/her practice.

According to the Vedic tradition, the whole system called Human serves to move self-consciousness in the physical world. For this movement, a human has a physical body, which does not exist without a soul that controls the energies of desires. The Vedas state that a human at birth has a physical body, seven energy bodies of the Soul, two spiritual rulers, a double-demigod or prenatal energy and consciousness, the self-consciousness of which is a Human. This division is conditional. The seven energy bodies are the bodies of the soul, they have the corresponding rulers – the Gods, who are in the chakras (seven centers of consciousness). They control their qualities and worlds and differ in properties, degree of awareness, purpose, ability to perceive, frequency of emanations of Light. The rulers of the worlds, in turn, have helpers – the gods-spirits. All of them “grow” together with a person and can give as much Light as the

person is ready to perceive. And sometimes they even break away from a person if he/she is not in agreement with him/herself and the world. Each subtle body has its own functions, lives its own life, has its own level of awareness. The spiritual bodies of a human constitute his/her immortal essence, live their lives in their worlds and are sometimes manifested in the physical world as intuitive knowledge, prophetic dream, or altruistic act. In the process of expanding human consciousness, his/her interests and spheres of influence grow and a person experiences the awakening of the silent centers and spiritual bodies [20].

In Hinduism, the subtle body is defined as a triad consisting of the pranic, mental bodies and the body of consciousness (Pranamaya, Manomaya, Vijnanamaya). Together with the causal (or karmic) body, subtle body is reincarnated from one life to another. In Vedanta, subtle bodies are called koshas. In the Vedanta tradition, kosha is a shell that covers the “spirit”, the “higher self” and limits the levels of human consciousness. According to the Taittiriya Upanishad, human beings have five shells that coexist in the range from the coarsest to the thinnest [9]. They are also mentioned in the Sarvasara Upanishad [13]. There are Annamaya Kosha – the physical shell; Pranamaya Kosha – the pranic shell; Manomaya Kosha – the mental shell; Vijnanamaya Kosha – the wisdom shell; Anandamaya Kosha – the shell of bliss. The last one is the most subtle of the five levels of embodied self. The purpose of the Vedic spiritual practices is to transform and spiritualize Koshas.

H. Blavatsky's theosophy [4] – a syncretic religious-mystical teaching about the union of a human soul with the Deity – is based on ancient philosophical and religious teachings, mainly Vedanta,

Buddhism, and early Christianity [10]. H. Blavatsky classified human principles including the physical body, subtle bodies or means of moving consciousness and the immortal spirit. The first principle is Sthula Sharira – the physical body. The second principle is Prana – the vital principle. The third one is Linga Sharira – the astral form. The fourth principle is Kama – “the seat of emotions, desires and passions. It is center of the animal man. In the fourth and fifth principles we find the line of demarcation between mortal man and immortal man” [1]. The fifth principle is Manas – the mind, the intelligence. The sixth one is Buddhi, the spiritual soul, it is “the vehicle or instrument of Atma, the pure universal spirit. Buddhi is the feeling that we are in inner unity with the Universe. It is the source of spiritual intuition” [1]. The seventh principle is Atma – the spirit, the true self, which exists in unity with the Absolute. H. Blavatsky’s ideas were popularized in the articles of A. Besant, who described these seven bodies in detail [3]. The ideas of theosophy were transformed by A. Bailey [2] and were incorporated into the worldview of the New Age.

Conclusions. All esoteric schools, despite the differences in the interpretation of the structure of a human and his/her bodies, agreed that the average person has access to the physical body, ordinary yoga teacher has the experience of the subtle body, and enlightened yoga master has the experience of the Divine. God is one in everything and everything is in him, and the physical body of a human is imbued with the subtle bodies. There are many of them, but for a simplified understanding they can be divided into 7-9 subtle bodies. Each esoteric tradition describes a human and his/her bodies from different angles, and none fully describes it which is probably impossible.

References

1. Aveline C. C. (2018). The Seven Principles of Consciousness: A Key to Understanding Esoteric Philosophy. *Helena Blavatsky.Org*. Retrieved from <https://www.helenablavatsky.org/2018/11/the-seven-principles-of-consciousness.html>
2. Bailey A. (2009). *The Soul and Its Mechanisms*. Lucis Publishing Company, 240.
3. Besant A. (1911). *Man and his bodies*. Theosophical Publishing House, London, 250.
4. Blavatsky H. (2010). *Tajnaja doktrina* [The Secret Doctrine]. Eksmo, 880.
5. Cairns, G. E. (1962). The Philosophy and Psychology of the Oriental Mandala. *Philosophy East & West*, 11(4), 219–229.
6. Danylova T. (2014). Born out of Nothingness: a Few Words on Taoism. *Research Revolution. International Journal of Social Science & Management*, III(1), 1–6.
7. Danylova T. (2014). Eastern Spiritual Traditions through the Lens of Modern Scientific Worldview. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 5, 95-102.
8. Danylova T. V. (2017). Searching for the True Self: The Way of Nondual Wisdom. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 7–15. doi 10.15802/ampr.v0i12.119069.
9. Feuerstein, G. (2003). *The Deeper Dimension of Yoga: Theory and Practice*. Shambhala, 432.
10. Kuhn, A. B. (1992). *Theosophy: A Modern Revival of Ancient*

Wisdom. Whitefish, M. T: Kessinger Publishing, 392 p.

11. Lama Anagarika Govinda. (1969). *Foundations of Tibetan Mysticism: According to the Esoteric Teachings of the Great Mantra OM MANI PADME HUM*. Rider, 312.

12. Little, T. (2016). *Yoga of the Subtle Body: A Guide to the Physical and Energetic Anatomy of Yoga*. Shambhala, 304.

13. Martynov, B. V. (1999). *Upanishady jogi i tantry* [Upanishads of yoga and tantra]. Saint Petersburg: Aletheia, 256.

14. Mead, G.R.S. (2005). *The Doctrine of the Subtle Body in Western Tradition*. Cosimo Classics, 116.

15. Samuel, G., Johnston, J. (2013). *Religion and the Subtle Body in Asia and the West: Between Mind and Body*. Routledge, 290.

16. Swabb, C. (2018). *The Hermetic Revival: 7 Ancient Principles For Self-Mastery*. Retrieved from <https://medium.com/the-mission/the-hermetic-revival-7-ancient-principles-for-self-mastery-9399e523648d>.

17. *Tao Te Ching: Annotated & Explained*. (2006). Translation and Annotation by Derek Lin; Foreword by lama Surya Das. SkyLight Paths, 208.

18. *The Egyptian Book of the Dead*. (2019). Budge, W. (Trans). Arcturus Publishing, 160 p.

19. Wilber, K. (2017). *The Religion of Tomorrow: A Vision for the Future of the Great Traditions*. Shambhala. 811 p.

20. Wujastyk, D. (2009). Interpreting the image of the human body in pre-modern India. *International Journal of Hindu Studies*, 13(2), 189–228.

КОНЦЕПЦІЇ ТОНКИХ ТІЛ У ДАВНІХ ДУХОВНИХ ТРАДИЦІЯХ

Данилова Т. В., Салата Г. В.

Анотація. Ідея багатовимірності людини, тобто, думка про те, що за межами свого фізичного тіла люди мають інші, тонші тіла, завдяки яким вони можуть взаємодіяти зі Всесвітом, є дуже давньою. Розуміння людини як складного багатогранного явища заклало основи для розвитку багатьох східних та західних езотеричних шкіл. Сучасні духовні вчителі та дослідники продовжують давню традицію. Кожна езотерична школа описує людину та її тіла з різних сторін, і жодна не описує її повністю, що, мабуть, і неможливо. Ця стаття має на меті дослідження концепцій тонких тіл у давніх духовних традиціях.

Ключові слова: тонкі тіла, фізичне тіло, мікрокосм, макрокосм, буддизм, індуїзм.

УДК 316.73 7.03. 7.04

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.106

СЕМАНТИКА РЕЛІГІЙНИХ ОБРАЗІВ У МИСТЕЦТВІ ВІДРОДЖЕННЯ**КАВУН В. М.**, доцент кафедри культурології,

заслужений артист України, доцент

Національний університет біоресурсів та природокористування України

E-mail: v_kavun@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5806-3299

Анотація. *Мета дослідження* – розглянути культуру та мистецтво епохи Відродження та дослідити семантику релігійних образів окресленого періоду. **Методологія дослідження.** *Поставлені у даній роботі завдання зумовили використання наступних дослідницьких методів, а саме: аналізу і синтезу, узагальнення та систематизації теоретичного матеріалу, порівняння та узагальнення результатів, отриманих в процесі вивчення теоретичного матеріалу та спеціалізованих видань, які висвітлюють дану проблематику. Вирішення поставлених завдань було досягнуто шляхом застосування в роботі порівняльно-історичного, описового, логічного та системного методів. Наукова новизна.* Виявлено семантику біблійних образів у творчості митців епохи Відродження. **Висновки.** *У добу Відродження формується зовсім нова самосвідомість людини, серед духовних цінностей перевага надається благородству та особистим достоїнствам особистості. Сенс життя закладається не в спасінні душі, а у творчості, самопізнанні, служінні людству, суспільству, а не Богу. Бог, давши людині свободу волі, дав їй право самій творити свою долю та визначати власне місце у світі. Оскільки церква того часу ще мала велику силу, основні ідеї художників того часу втілювалися у творах з релігійною тематикою, але в їхніх картинах були відчутні існуючі протиріччя між гуманістичним, глибоким життєвим змістом та традиційними релігійними сюжетами. Твори епохи Відродження передавали буття людини, навколо якої відбувалися біблійні картини, все це існувало в одній площині.*

Ключові слова: культурна спадщина, мистецтво Відродження, семантика, художний ідеал, культура, релігія.

Актуальність теми дослідження. Культура епохи Відродження – найцікавіший період у розвитку європейської культури, яка вражає своєю масштабністю та величчю. У цей період значного розвитку набули науково-теоретичні думки, які знаменувалися появою низки трактатів. Поеднання наукового та художнього знання знайшли своє відображення у творах мистецтва.

Основною естетичною категорією цієї епохи є поняття краси та принцип гуманізму. Скульптура, архітектура, олійний та фресковий живопис значно еволюціонують, серед художніх творів характерні картина та пам'ятник. Митці у своїх творах

втілюють уявлення про вільну, гармонійну особистість, обдаровану та всебічно розвинену, яка пізнає та перетворює світ. Будь-яка творча діяльність досліджуваного періоду має сакральний зміст. Оскільки мистецтво відображає основні настрої суспільства, за його творами можна охарактеризувати становлення та розвиток періоду Ренесансу.

Актуальність нашого дослідження зумовлює відсутність наукових розвідок, присвячених семантиці релігійних образів у зазначений період. Вважаємо цю тему доцільною щодо розуміння настроїв і думок представників величної епохи,

надзвичайно багатой в культурно-мистецькому плані.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Культурі Відродження присвячені наукові праці В. Бібіхіна [2], П. Біциллі [3], Л. Брагіної, Я. Буркхардта [4], Е. Гарена [6], А. Дживелегова [7], М. Конрада, О. Лосєва [10], В. Соколова, С. Стояна [12] та ін.

Метою дослідження є розгляд культури та мистецтва епохи Відродження та дослідження семантики релігійних образів окресленого періоду.

Виклад основного матеріалу. У XIV-XV ст. італійські міста переживають бурхливий розвиток. Розвивається промисловість та торгівля, економіка, банки здійснюють міжнародну діяльність, виникають ранньокапіталістичні буржуазні відносини. Міста значно збагатилися і могли виділити великі кошти на розвиток культури та науки. Виник новий соціальний прошарок суспільства, так звана інтелігенція, яка і стала діячами нової культури – Відродження.

Епоха Відродження стала важливим переворотом в культурному житті Європи, проміжною ланкою між кінцем середньовічної культури та початком формування культури Нового часу. Однією з центральних проблем культури Відродження є співвідношення між Ренесансом, гуманізмом і релігією. І все це не дарма, оскільки передумовою цього була епоха Середньовіччя, в якій велика роль належала церкві та релігії, які жорстко регламентували діяльність людини, активно впливаючи на її поведінку та свідомість. Причому церква контролювала не лише простий люд, але й феодальну знать. Вона

також пригнічувала народну культуру та гальмувала розвиток науки.

З початком XV століття ситуація дещо змінюється – виникають наукові центри, в навчальних закладах впроваджуються гуманістичні дисципліни – моральна філософія, риторика, поетика. Широкого розповсюдження набуває меценатство в особах римських пап, політичних діячів та приватних осіб. На фресках і картинах співіснують християнські святі та античні герої, простий люд та знать, оскільки художники вільні у своїй творчості і в центр сюжетів ставлять людину та її переживання та сприйняття. Тому «Таємна вечеря» Леонардо да Вінчі нагадує вечерю в таверні, як і герої, яких на ній зображено; те саме спостерігається і у творчості Мікеланджело, душа якого розривалася між ідеями Христа й Прекрасного.

Влучно зауважив Я. Буркхардт, досліджуючи релігійність людини доби Відродження: «в Італії кожен простував своєю дорогою й сотні тисяч людей опинилися посеред відкритого моря життя у повній релігійній байдужості» [4, с. 331]. У філософії відроджується античний матеріалізм і стихійна діалектика; відбувається гостра критика схоластики, софістики, релігії; створюється нова картина світу на основі геліоцентризму – заперечення геоцентричної системи Птолемея.

У цей час було здійснено багато наукових відкриттів: математичні розрахунки Паоло Тосканеллі; великі географічні відкриття Колумба, Васко да Гама, Магеллана, Марка Поло (відкриття Америки); винахід вогнепальної зброї, верстатів, мікроскопа та телескопа; розвиток знань про довкілля і про живий світ – розпочалася систематизація рослин та виникла наукова анатомія; наукові

відкриття в області медицини – досліджено мале коло кровообігу та передбачення існування капілярів іспанським медиком Мігелем Серветом; обґрунтування геліоцентричної системи М. Коперніком; винахід друкарського пресу Й. Гутенбергом; відкриття законів руху планет Й. Кеплером та інші.

У галузі культури, мистецтва та літератури з'являються істинні титани: Леонардо да Вінчі, Донателло, Мікеланджело, Данте, Петрарка, Шекспір, Рафаель, Брунеллескі, Мозаччо, Рабле, Сальвадор Роза, Веласкес, Тиціан та інші. Жодна епоха не може зрівнятися з Відродженням за такою кількістю видатних особистостей.

Завдяки гуманізму відстоюються права людини на радість і насолоду земним життям. Людина стає творцем, подібним Богу, в дечому навіть перевершуючи його. Вона вже не потребує релігійних та церковних регулятивів, які обмежують її свободу та принижують гідність. Роль церкви послаблюється, від впливу церкви поступово вивільняються всі сфери суспільного життя.

Характерною рисою епохи стає універсальність. «Божественне в естетиці та мистецтві Відродження тяжіє до людського, але, з іншого боку, і людське тяжіє до божественного (чи, можливо, демонічного, але і будь-якому випадку – «не смертного»)» [8, с. 470]. Найпривабливішими вченнями цього часу стають платонізм та неоплатонізм, але вони дещо переосмислені. Бог стає ближчим до людини, тепер він одухотворяє світ (пантеїзм), наповнює його божественною красою, що і приваблює людину епохи Відродження – пізнання

та осмислення цього світу та себе у ньому.

Я. Буркхардт у своєму дослідженні культури Відродження в Італії, окрім наголосу на зверненні до античної традиції, зазначає, що «культура Відродження додає ще більше досягнення, яке полягає у тому, що вона вперше відкриває й дістає на білий світ зміст людини в усій її повноті» [4, с. 200].

Створюючи зовсім нове мистецтво, протилежне середньовічному, Ренесанс зберігає попередні традиції: біблійні мотиви переплітаються з побутовими сценами. Люди стають байдужими до релігії, а релігійні образи, створені митцями цієї епохи передають більшою мірою життєвий досвід людей, а не християнські міфи.

Мета мистецтва досліджуваного періоду полягає у зображенні будови світу, а божественні сили вже так не лякають, як в епоху Середньовіччя, коли вони вважалися недосяжними. З усіх видів мистецтв, найбільше цінувалося зображальне мистецтво та архітектура, метою яких є зображення реального світу та відтворення існуючої дійсності. Архітектурні будівлі набувають сакрального змісту – центрально-купольні. Всі риси стають пропорційними, спостерігається гармонійне поєднання вертикалей та горизонталей.

Відтворюючи ідеал людської особистості, діячі Відродження підкреслювали доброту, силу, героїзм людини, її спроможність творити навколо себе новий світ. Цінність людини стала визначатися її особистими чеснотами, а не суспільним становищем [1].

У добу Ренесансу було започатковано тривимірне зображення, з цією метою було

впроваджено наукову теорію лінійної перспективи, основою якої були геометрія та оптика. Вирішуються проблеми перспективи, підноситься мистецтво світлотіні, фігури зображуються рухливими. Окрема роль відводиться культу жіночої краси, її життєвий простір значно розширюється, ніж у добу Середньовіччя. Вона освічена, культурна, емансипована, захоплюється мистецтвом, вміє підтримати розмову та привертає до себе увагу, оскільки більше не ховає свою природню красу, а показує її у декольтованих сукнях, прикрасах, прикрашаючи себе косметикою.

Леонардо да Вінчі створює теорію гармонійних божественних пропорцій, стверджуючи, що «хороший живописець повинен писати дві головні речі: людину та уявлення її душі» [5, с. 151]. Да Вінчі гармонійно поєднує мистецтво та філософію у своїх шедевральних творах, вважає, що найкращим відображенням душі та внутрішнього світу людини є її обличчя.

Хоча Відродження і протиставляє себе Середньовіччю та християнству, проте воно виникло внаслідок попередніх культур, тому несе в собі відбиток багатьох їх рис. Суперечливість мистецтва цієї доби полягає в одночасній взаємодії радості та трагізму. Духовна гармонізація людини та суспільства у поєднанні з одночасною трагічністю існування призводили до загибелі та безумства. Вся культура епохи пронизана протиріччями – міфологізм поєднується з фантастикою, космічний порядок співставляється свободі вибору, античність переплітається з християнством, торжествує дух та одночасно радіє плоть.

Як зазначалося раніше, в епоху Відродження суттєво змінилися

стосунки між релігією, церквою та новою культурою. Всі сфери духовного життя стають самостійними. Не прив'язаними до релігії – мистецтво, література, філософія, наука та освіта. Хоч би як не бунтувала людина цього періоду проти церкви, проти обмеження нею своїх свобод, ідея створення світу Богом залишається непохитною.

Дослідники того часу намагаються знайти розумне в релігії та поєднати здоровий глузд з віровченням, що призводить до подальшої реформації церкви, природа стає божественною, а гармонія – її першоосновою. Кожен прояв життя сприймається як символ, образ Абсолюту. Пізнання світу відбувалося від образу до праобразу. Так як Бог був повсюди, людина більше не боялася незвіданого, тому, що знала, що опору та підтримку, життя та його сенс знайде в природі.

Формуються такі погляди на «співвідношення Бога і природи як пантеїзм (Бог = Природа) та деїзм (Бог виступає як творець світу, проте надалі в те що відбувається в світі не вмішується). В подальшому ці ідеї в повній мірі проявились в філософії Нового часу. Популярною в цей період була думка про незалежність людської пізнавальної діяльності від вищої духовної субстанції (Бога)» [11, с. 29].

Картина світу цього періоду значно змінюється – ідея божественного творіння втрачає сенс, Бога ототожнюють із природою, яка обожнена разом із людиною. Водночас з цією ідеєю, існувала й інша, яка припускалася думки, що суспільство саме не спроможне справитися зі своїми проблемами без релігії (Макіавеллі). Мислитель вважав, що потрібно створити нову церкву та переосмислити релігію, яка б

звеличувала людину, а не робила її смиренною та пригніченою.

Водночас із боротьбою проти церковного абсолютизму виникають перші теорії утопії – Т. Мор та Т. Кампанеллі. Ця нова релігія, за своєю суттю, мала б небагато спільного з історичним християнством. Крім того, гуманісти вірили у свою обраність, своє особливе призначення – виявити не лише нові ідеї, але й нову людину – освічену, неповторну, творчо розвинену.

Стосунки між релігією та суспільством, релігією та церквою особливо загострилися у добу пізнього Відродження. Суспільство залишалося релігійним, навіть гуманісти не заперечували пізнання Бога, вони вважали, що кожен робить це різними шляхами, які ведуть до єдиної мети, яка дається людині природою. В самій церкві також відбувалися зміни – декор став яскравішим, прикрашений живописом. З'явився розпис стель у церквах, що створювало ілюзію плавного переходу від земного простору до небесних світів.

Гуманісти створили нову систему знань, людину поставили в центр світу, вірили у її розум, велич та здібності. Вони вважали, що не можна людей розділяти залежно від раси, релігійних переконань та соціальної приналежності. Монополія церкви заперечується на користь інтелектуального суспільства. Таким чином, в епоху Ренесансу реалізуються ідеї людини, яка сама обирає та визначає свій шлях.

Яскравим представником епохи Відродження є Данте Аліґ'єрі (дипломат і депутат), світогляд якого відобразився в його знаменитій «Божественній комедії», яка складається з трьох частин – «Пекло», «Чистилище» та «Рай». У поемі автор

розповідає про подорож раєм та пеклом, змальовує стан тогочасного суспільства, його духовне життя, доповнюючи своїми власними переживаннями. Обов'язок людини та громадянина вбачає у відплаті за гріхи. У «Божественній комедії» відбувається поступове переосмислення ролі людини у світі, Аліґ'єрі не відділяє людину від Бога, проте відстоює її гідність та активність.

Представником Раннього Відродження є Сандро Боттічеллі, який мав гостре бачення та тонку поетичність. Йому вдалося зазирнути до внутрішнього духовного світу людини, визнати сум та біль почуттями, притаманними людині та відтворити це на своїх полотнах, здебільшого, на релігійну тематику. Боттічеллі вважав, що душа людини шукає вічності, а тіло ув'язнює її. Серед його творів – «Мадонна дель Магніфікат», «Народження Венери», «Мадонна з книгою», «Благовіщення», «Містичне Різдво» та інші.

Раннє Відродження змістовно відображено у працях Франческо Петрарки та Джованні Бокаччо. Петрарка зображує людину того часу через індивідуальне та неповторне у ній. Літератор високо цінує власне життя, прагнення, досягнення та переживання. Заперечує те, що людина виконує завдання Бога та доводить це на власному досвіді.

У цей період в Італії ще існує релігійна культура, проте набуває більшого значення світська. Навіть папи оточують себе гуманістами, захищаючи митців.

Добу Високого Ренесансу яскраво представляють великі живописці Леонардо да Вінчі, Рафаель Санті та Мікеланджело Буонаротті, які задали напрямок образотворчому мистецтву.

Творчість Леонардо да Вінчі представлена такими творами, як: «Благовіщення», «Поклоніння волхвів», «Мадонна з гвоздикою», «Святий Ієронім», «Тайна вечеря» (фреска), «Джоконда», «Мадонна в гроті» та ін. Як бачимо, більшість із них на релігійні сюжети. Найзнаменитішою картиною став портрет Мони Лізи Джоконди – її загадкова усмішка й досі є темою наукових досліджень. Вперше у мистецтві портретний жанр був поставлений на одну площину з композиціями на релігійну та міфологічну тематику. Окрім шедевральних живописних творів, Леонардо здійснив низку наукових відкриттів, зокрема розробив конструкцію парашута та гелікоптера, водолазного костюма та підводного човна.

Рафаель, послідовник да Вінчі, теж писав твори на біблійну тематику – «Сікстинська Мадонна», «Мадонна Соллі», «Розп'яття Гаварі», «Святий Севастіан», «Мадонна Пасадена», «Заручини Діви Марії», «Мадонна в зелені». Це далеко не повний перелік шедеврів майстра. Помітно, що він полюбляв зображати саме Мадонну у численних її образах. Автор вдало синтезував ідеал краси з духовністю християнського ідеалу в образі материнства.

Варто зазначити, що у епоху Відродження образ Богоматері став перехідною ланкою між попередніми епохами та тою, що настала, оскільки він передавав моральну чистоту та духовність, хоча моделями виступали звичайні жінки. Це ще одне підтвердження звеличення культу жінки та образу материнства. Митці доби Відродження цим самим задовольняли інтерес до людської особистості, не відходячи від релігійних образів.

На замовлення папи Юлія II він в 1509 році виконує розписи особистих папських кімнат (станц) у Ватиканському палаці, що стало ідеєю примирення християнської релігії та античної культури. Художня реалізація розпису станц переросла у перемогу світського начала над духовним. Творчість Рафаеля відображає досконалість людського тіла, гармонію її внутрішньо обдарованого світу та багатомірність всесвіту.

Дух Високого Відродження найзмстовніше передає фреска Рафаеля «Афінська школа», на якій зображено Платона та Арістотеля в оточенні грецьких філософів. Вся композиція утворює ритміко-динамічну багатофігурну композицію.

Згодом, у 1990 році сучасники охарактеризували Рафаеля так: «невисокий на зріст, витончений, чемний, скоріше тендітний, ніж міцний, миловидий, як дівчина, з довгим густим волоссям по плечі, волоокий. Проте хода його тверда, а рука, що звикла до пензля, натруджена, як у професійного фехтувальника» [9, с. 192].

Скульптор цієї величної епохи Донателло започаткував круглу скульптуру та кінний монумент, які пронизані античним досвідом – бронзовий «Давид», пам'ятник Гаттамелаті (перший кінний монумент), статуя святого Георгія.

Не можна недооцінити масштабну спадщину Мікеланджело – скульптора, архітектора, живописця та поета. Це гігантська статуя Давида – найвідоміша у світі п'ятиметрова скульптура, фрескові розписи плафона Сікстинської капели у Ватикані, зокрема найвідоміша фреска «Створення Адама», статуя Мойсея, «Мадонна Доні» – єдина картина, яка збереглася, архітектурне оформлення площі Капітолія, Базилика Святого

Петра (найбільша церква у світі), скульптура «Раб, що помирає» (всього було створено шість подібних скульптур), проект бібліотеки Лауренціана.

Сікстинські фрески на ветхозавітні біблійні сюжети справедливо увійшли у світову історію мистецтва. Вони зображають творіння світу – від перших днів до потопа. Основними мотивами, які закладені у цьому розписі, є покаєння та спокута гріха. Творчість Мікеланджело пронизана трагічністю, розчаруванням, песимізмом, явним розчаруванням. В його картинах зникає образ людини-борця, оскільки, на його думку, будь-яка боротьба втратила сенс.

Отже, повністю руйнуючи аскетичне світосприйняття, митці епохи Відродження (Ренесансу) прославляли велич людини, її фізичну та духовну красу. Оскільки церква того часу ще мала велику силу, основні ідеї художників того часу втілювалися у творах з релігійною тематикою, але в їхніх картинах були відчутні існуючі протиріччя між гуманістичним, глибоким життєвим змістом та традиційними релігійними сюжетами.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні семантики біблійних образів у творчості митців епохи Відродження.

Висновки. У добу Відродження формується зовсім нова самосвідомість людини, серед духовних цінностей перевага надається благородству та особистим достоїнствам особистості. Сенс життя закладається не в спасінні душі, а у творчості, самопізнанні, служінні людству, суспільству, а не Богу. Бог, давши людині свободу волі, дав їй право самій творити свою долю та визначати власне місце у світі. Оскільки церква того часу ще мала

велику силу, основні ідеї художників того часу втілювалися у творах з релігійною тематикою, але в їхніх картинах були відчутні існуючі протиріччя між гуманістичним, глибоким життєвим змістом та традиційними релігійними сюжетами. Твори епохи Відродження передавали буття людини, навколо якої відбувалися біблійні картини, все це існувало в одній площині.

Список використаних джерел

1. Антонова О. Є. Вплив мистецтва на становлення особистості в епоху Відродження. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць* / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 127–134.
2. Биbihин В. В. Новый ренессанс. Москва: МАИК «Наука», Прогресс-Традиция, 1998. С. 379.
3. Бицилли П. М. Место Ренессанса в истории культуры. [сост., предисловие и комментарии Б. С. Кагановича]. СПб.: Мифрил, 1996. С. 69.
4. Буркхардт Я. Культура Возрождения в Италии. Москва: Юрист, 1996. С. 200.
5. Винчи да Л. Избранные произведения: В 2 т.; общ. ред.: Б. В. Легран, А. М. Эфрос. СПб.: Изд. Дом «Нева», 2000. Т. 2. 479 с.
6. Гарен Э. Проблемы итальянского Возрождения. Избранные работы; [пер. с итал., вступит. ст. и ред. д.и.н. Л. М. Брагиной]. Москва: Прогресс, 1986. 392 с.
7. Дживелегов А. К. Творцы итальянского Возрождения: В 2 кн. Кн. 1. [общ. ред. и сост. Р. Хлодовского]. Москва: ТЕРРА-Книжный клуб; Республика, 1998. С. 127.
8. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. Москва: Изд-во Академии художеств СССР, 1962. Т. 1. С. 470.
9. Лернер Л. В., Маркин Э. Б. Сколько цветов у «Радуги», или Дни Афанасия Лунева. Москва: Педагогика, 1990. 288 с.

10. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. Исторический смысл эстетики Возрождения. [сост. А. А. Тахо-Годи]. Москва: Мысль, 1998. С. 331.

11. Мальований П. Передумови становлення науки в епоху Відродження. *Всеукраїнська студентська науково – технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання»*. Тернопіль: НТУ, 2018. С. 29.

12. Стоян С. П. Культурно-історичні метаморфози символізму в європейському образотворчому мистецтві: Монографія. Київ: Вид. «Міленіум», 2014. 358 с.

References:

1. Antonova O. (2012). The influence of art on the formation of personality in the Renaissance. Zhytomyr: Franko's ZhDU [in Ukrainian].

2. Bibikhin V. (1998). New Renaissance. Moscow: MAIK "Science", Progress tradition [in Russian].

3. Bicilli P. (1996). Place of the Renaissance in the history of culture. SPb.: Mithril [in Russian].

4. Burkhardt J. (1996). Culture of the renaissance in Italy. Moscow: Lawyer [in Russian].

5. Vinci da L. (2000). Selected works. Vol. 2. Publ.: House "Neva" [in Russian].

6. Garen E. (1986). Problems of the Italian Renaissance. Moscow: Progress [in Russian].

7. Jivelegov A. (1998). Creators of the Italian Renaissance. Moscow: TERRA Book Club; Republic [in Russian].

8. The history of aesthetics (1962). Monuments of world aesthetic thought. Vol. 1. Moscow: Publishing House of the Academy of Arts of the USSR [in Russian].

9. Lerner L., Markin E. (1990). How many colors does the Rainbow have or the days of Athanasius Lunev. Moscow: Pedagogy [in Russian].

10. Losev A. (1998). Aesthetics of the Renaissance. Moscow: Thought [in Russian].

11. Malovanyi P. (2018). Prerequisites for the formation of science in the Renaissance. Ternopil: NTU [in Ukrainian].

12. Stoyan S. (2014). Cultural and historical metamorphoses of symbolism in European fine arts: Monograph. Kyiv: Type "Millennium" [in Ukrainian].

THE SEMANTICS OF RELIGIOUS IMAGES IN THE ART OF THE RENAISSANCE

Kavun V.

Purpose of research is to consider the culture and art of the Renaissance and explore the semantics of religious images of the outlined period. **Methodology.** The tasks posed in this work led to the use of the following research methods, namely: analysis and synthesis, generalization and systematization of theoretical material, comparison and generalization of the result obtained in the process of studying theoretical material and specialized publications covering this issue. The solution of the tasks was achieved by applying the comparative historical, descriptive, logical and systemic methods. **Scientific Novelty.** The semantics of biblical images in the works of Renaissance artists are revealed. **Conclusions.** In the Renaissance, a completely new self-consciousness of a person is formed, among spiritual values, preference is given to the nobility and personal merits of the person. The meaning of life is not laid in the salvation of the soul, but in creativity, self-knowledge, serving humanity, society and not God. God, giving man free will, gave him the right to create his own destiny and determine his place in the world. Since the church of that time still had great power, the basic ideas of artists of that time were embodied in works with a religious theme, but in their painting, there were existing contradictions between the humanistic, deep life content and traditional religious subjects. The works of the renaissance conveyed the being of the person around whom the biblical painting took place, all this was on one plane.

Key words: cultural heritage, Renaissance art, semantics, artistic ideal, culture, religion.

UDC 130.2: 930.85

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.114

S. HUNTINGTON AND HIS CONCEPT OF CIVILIZATIONS**KYCHKYRUK T. V.**, PhD in Philosophy,

Associate Professor of the Department of Philosophy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID ID 0000-0003-4719-7923

E-mail: TatianaK@i.ua

Abstract. Nowadays, the clash of civilizations is the greatest threat to world peace, and an international order based on civilizations is the surest measure to prevent world war. Huntington's model of civilization offers a possible version of the geopolitical future of the world. The researcher emphasizes that it is very dangerous to ignore the very fact of the existence of civilizations, their inherent cultural identities, value systems, interests, preferences. Interpreting civilizations as the highest cultural entities that exist much longer than states, political systems, and classes, Huntington recognized the uniqueness of each civilization and their right to self-determination. The paper attempts to investigate the concept of civilizations elaborated by S. Huntington. The author used cultural-historical and integrative approaches.

Key words: S. Huntington, civilization, clash of civilizations, culture, bipolar and multipolar world.

A well-known American political scientist S. Huntington is the author of the numerous works in the field of political modernization, international relations, the theory of democracy and immigration. His concept of the clash of civilizations, which describes the dynamics of modern international relations through the lens of conflicts that arise on a civilizational basis, has gained the greatest popularity. In his article "The Clash of Civilizations?" [6] published in the magazine "Foreign Affairs" he posed the acute problem of the further development of relations between world civilizations and drew attention to the dangers of the global transformations in the world. S. Huntington noted that the idea of civilization was first developed by the French philosophers of the 18th century [9; 13; 14]. In the 19th century, the German philosophers opposed civilization to culture [1; 5; 12]. S. Huntington's concept is based on the idea of the plurality of civilizations, and he considers language and religion to be the most fundamental foundations of civilization.

Analysis of the studies and publications. The dramatic events of the 1980-90s were interpreted by many

researchers in order to predict the future options for the development of the world civilization. For example, F. Fukuyama in his book "The End of History and the Last Man" [4] "talks about the ups and downs of such ideologies as absolutism, fascism and communism. He assumes that human history should be considered as the battle of ideologies that reaches its goal in the universalization of Western liberal democracy. Fukuyama argues that although the goal has not been reached in the material world, the idea of the Western liberalism is becoming dominant" [2]. The concept of "the end of history" was aimed at forming a new political and philosophical paradigm of the world in the context of the modernization approach. The opposite view was presented by J. Mearsheimer – states are rarely satisfied with the level of their influence on the world stage and always try to gain an advantage to achieve complete security, because survival is the main goal of the great powers [8].

Like F. Fukuyama, S. Huntington recognized the undoubted effect of globalization, but, in his opinion, it has

caused discord rather than agreement. Like J. Mearsheimer, S. Huntington believed that soft power is a great force only when it is based on hard power, but this force is concentrated not in the certain states, but in the transnational cultural areas – the eight major civilizations. The above-mentioned differences in the understanding of the current geopolitical situation, as well as future prospects and risks of humankind necessitate an in-depth study of Huntington's ideas.

The purpose of the study. The paper attempts to investigate the concept of civilizations elaborated by S. Huntington.

Methodology. The author used cultural-historical and integrative approaches.

Research results and their discussion. According to S. Huntington, human history is the history of civilizations, and is impossible to imagine the very development of humankind in isolation from civilizations and their development. The historical process consists of the stories of generations of civilizations – from Sumerian, Egyptian, Greco-Roman and Mesoamerican to Christian and Islamic, Chinese and Hindu civilizations. Thus, civilizations represent the highest level of human identification. Studies of prominent historians, philosophers, sociologists, and anthropologists differ in their approaches, methodologies, emphases, and concepts, but they all agree on the basic concepts concerning the nature, characteristics, and driving forces of civilizations. "...a distinction exists between civilization in the singular and civilizations in the plural. The idea of civilization was developed by eighteenth-century French thinkers as the opposite of the concept of "barbarism". Civilized society differed from primitive society because it was settled, urban, and literate. To be civilized was good, to be uncivilized was bad. The concept of civilization provided a standard by which to

judge societies, and during the nineteenth century, Europeans devoted much intellectual, diplomatic, and political energy to elaborating the criteria by which non-European societies might be judged sufficiently "civilized" to be accepted as members of the European-dominated international system. At the same time, however, people increasingly spoke of civilizations in the plural. This meant "renunciation of a civilization defined as an ideal, or rather as the ideal" and a shift away from the assumption there was a single standard for what was civilized. "confined", in Braudel's phrase, "to a few privileged peoples or groups, humanity's 'elite'". Instead, there were many civilizations, each of which was civilized in its own way. Civilization in the singular, in short, "lost some of its cachet", and a civilization in the plural sense could in fact be quite uncivilized in the singular sense" [7, p. 40–41].

Later, civilization came to be understood as the highest form of cultural-historical community and the broadest level of cultural identification (except for what distinguishes human beings from the other species). Civilization is defined by general objective elements – language, history, religion, customs, social institutions, and self-identification of people. People identify themselves on different levels: a Roman can feel like a Roman, an Italian, a Catholic, a Christian, a European, and finally a representative of the Western culture. Thus, the civilization to which he/she belongs is the highest level that helps them to clearly identify themselves. As Huntington stated, "civilizations are the biggest "we" within which we feel culturally at home as distinguished from all the other "thems" out there. Civilizations may involve a large number of people, such as Chinese civilization? Or a very small number of people, such as the Anglophone Caribbean. Throughout history, many small

groups of people have existed possessing a distinct culture and lacking any broader cultural identification" [7, p. 43]. Civilizations do not have clearly defined boundaries and exact dates of birth and death. Civilizations have been changed over time as the cultures of different peoples interact with each other. The level of similarity or difference of certain civilizations also varies greatly. "Their 'unique and particular essence' is 'their long historical continuity. Civilization is in fact the longest story of all'. Empires rise and fall, governments come and go, civilizations remain and 'survive political, social, economic, even ideological upheavals'" [7, p. 43].

S. Huntington writes that during the Cold War the world was bipolar, it was divided into two blocs – on the one hand, the United States and the other prosperous states, and on the other – the Soviet Union and its socialist allies. The third bloc, which was not an independent player in the geopolitical arena, consisted of so-called third world countries – poor and politically unstable states. With the fall of the USSR, ideological conflicts have moved to a new plane. Though the world has overcome the conflict situation of "capitalism – communism", this does not mean the end of the conflicts at all, because the conflicts always accompany human actions within civilizations. Thus, civilizational differences will lead to a new round of violence, upheaval and war. After the end of the Cold War, there were significant changes in the identification of peoples, for whom cultural identification has become much more important than class, political, legal identification. The world and global politics have become multipolar and polycivilized. According to S. Huntington, in the world of the future, the most important boundaries that divide humanity and the deep sources of conflict will be determined by culture. The sharpest conflicts which cannot be

resolved as they are conflicts of values will unfold between the different nations and the representatives of the different civilizations. These conflicts are almost impossible to resolve, except for a while, because it is very difficult for people to give up their life principles, spiritual values, and individual mythologies [11]. The rejection of the basic values is perceived as a rejection of the own "I". A frontal attack on the existing system of values often causes the same frontal defense, which generates a spiral of conflicts [10].

Civilizations as the highest cultural entities exist much longer than states, political systems, and classes. However, they also have their own specific cycles of existence. Civilizations arise, reach the stage of maturity at which a state, a system of cultural values, an economic order, the legal norms, the advanced sciences and arts are formed. But gradually civilizations decline, riots and conflicts begin, which can lead to their disintegration, although a civilization can avoid this situation, be reborn and become even more powerful.

According to S. Huntington, there are the following civilizations in the modern world: Sinic, Japanese, Hindu, Islamic, Orthodox, Western, Latin American, African (possibly) [7, p. 45]. S. Huntington recognized the uniqueness of each civilization and their right to self-determination, although many readers accepted his article "Clash of Civilizations?" as a xenophobic call to arms, as an opposition of the Western and non-Western cultures. After the book was published, it became clear that the author sought the opposite – he tried to counteract the escalation of tensions between civilizations into open war, arguing that the West's belief in the universality of its own culture is false, immoral and dangerous, and the spread of the Western values does not contribute to peace as far as universalism inevitably leads to

imperialism. S. Huntington considered the preservation of the diversity of cultures to be the wiser alternative in order to maintain the security of the world.

The political scientist focuses on the modern strengthening of the non-Western cultures. In particular, he notes such factors as the decline in the already small percentage of the world's population, which accounts for the share of the Western and Japanese countries (15 % at the time), reduction in the number of English-speaking people abroad, nationalization of higher education, widespread revival of non-Christian religions, etc. S. Huntington emphasizes that modernization does not necessarily mean Westernization. The fact that the non-Western cultures share a Western culture of consumption does not mean that they are happy to share the Western values such as social pluralism, the rule of law, the separation of church and state, individualism, and elected and re-elected government. In other words, S. Huntington saw the problem where F. Fukuyama found its solution. The escalation of the conflict between civilizations can be avoided only by renouncing universalism, respecting the right of the non-Western cultures to exist without interfering in the conflicts of the non-Western civilizations. This non-interference, according to the political scientist, is the main condition for peace. Not to change the other civilizations according to the Western ideals, but to preserve, protect, renew the unique qualities of the Western civilization is the main responsibility of the Western leaders. Representatives of all civilizations need to find points of intersection, disseminate values, institutions and practices that are common to all [3]. This will limit the clash of civilizations and also strengthen Civilization as a civilized life. "Conceivably modernization and human moral development produced by greater

education, awareness, and understanding of human society and its natural environment produce sustained movement toward higher and higher levels of Civilization. Alternatively, levels of Civilization may simply reflect phases in the evolution of civilizations. When civilizations first emerge, their people are usually vigorous, dynamic, brutal, mobile, and expansionist. They are relatively unCivilized. As the civilization evolves it becomes more settled and develops the techniques and skills that make it more Civilized. As the competition among its constituent elements tapers off and a universal state emerges, the civilization reaches its highest level of Civilization, its "golden age", with a flowering of morality, art, literature, philosophy, technology, and martial, economic, and political competence. As it goes into decay as a civilization, its level of Civilization also declines until it disappears under the onslaught of a different surging civilization with a lower level of Civilization" [7, p. 320–321].

Conclusions. The future of both the world and Civilization depends on the mutual understanding and cooperation between the political, spiritual, and intellectual leaders of the major world civilizations. Nowadays, the clash of civilizations is the greatest threat to world peace, and an international order based on the civilizations is the surest measure to prevent world war. Huntington's model of civilization offers another possible version of the geopolitical future of the world. The researcher emphasizes that it is very dangerous to ignore the very fact of the existence of civilizations, their inherent cultural identities, value systems, interests, preferences. Humankind is facing growing conflicts between different types of cultural communities, which must be prevented as much as possible. To do so, we need to sit down at the negotiating table and

recognize the principle of “different but equal”. In the world of different civilizations, the way to peaceful coexistence is the rejection of universalism, the recognition of diversity, and the active search for common values.

References

1. Botz-Bornstein, T. (2012). What is the Difference between Culture and Civilization? Two Hundred Fifty Years of Confusion. *Comparative Civilizations Review*, 66, 10–28.
2. Danylova, T. V. (2016). The Desire for Recognition in the Context of Francis Fukuyama's Universal History. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 10, 69–77, doi 10.15802/ampr.v0i10.87303.
3. Danylova, T. V. (2017). Eastern Mysticism and Timothy Leary: Human Beyond the Conventional Reality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 135–142, doi 10.15802/ampr.v0i11.105498.
4. Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. Free Press. 464 p.
5. Herder, J. G. (2016). *Outlines of a philosophy of the History of Man*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
6. Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49.
7. Huntington, S. (2011). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon&Schuster Paperbacks, 367 p., P. 40–41.
8. Mearsheimer, J. (2014). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company. 592 p.
9. Mirabeau, de Riquetti V. (2009). *L'ami des hommes, ou Traité de la population*. University of Michigan Library.
10. Shynkaruk, L. V., Salata, H.V., Danylova, T. V. (2018). Dialogue of Cultures: E. Hall and F. Kluckhohn. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 3, 128–133.
11. Shynkaruk, V. D., Salata, H.V., Danylova, T. V. (2018). Myth as the Phenomenon of Culture. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 4, 17–22.

С. ГАНТІНГТОН І ЙОГО КОНЦЕПЦІЯ ЦІВІЛІЗАЦІЙ КИЧКИРУК Т. В.

Анотація. Сьогодні зіткнення цивілізацій є найбільшою загрозою миру у всьому світі, і міжнародний порядок, заснований на цивілізаціях, є найкращою гарантією запобігання світовій війні. Модель цивілізації С. Гантінгтона пропонує можливу версію геополітичного майбутнього світу. Дослідник підкреслює, що дуже небезпечно ігнорувати сам факт існування цивілізацій, притаманних їм культурних ідентичностей, систем цінностей, інтересів, уподобань. Інтерпретуючи цивілізації як найвищі культурні цілісності, які існують набагато довше, ніж держави, політичні системи та класи, С. Гантінгтон визнає унікальність кожної цивілізації та її право на самовизначення. У статті зроблено спробу проаналізувати концепцію цивілізацій, розроблену С. Гантінгтоном.

Ключові слова: С. Хантінгтон, цивілізація, зіткнення цивілізацій, культура, біполярний та багатополарний світ.

УДК 141:316.77

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.119

ЕЛЕМЕНТИ ЕРИСТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ**МАТВІЄНКО І. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: malushka20@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена розгляду питання комунікації та застосування елементів еристики в ній, способи, які використовуються для успішної аргументації, як основи міжособистісного, групового та масового діалогу сучасного світу. Еристика, як напрям дослідження в теорії аргументації, направлена на застосування вдалих аргументів для успішної комунікації. Розгляд змісту та значення еристики, допомагає розкрити її значення в системі сучасної міжособистісної та міжкультурної комунікації.

Ключові слова: еристика, комунікація, аргументи, суперечка, міжособистісна комунікація та міжкультурна комунікація.

Актуальність. Дослідження аналізу понять комунікація та впливу на неї еристичних засобів визначаються через міждисциплінарний підхід, який ґрунтується на пошуку зв'язку між мовною та словесною діяльністю з культурно-когнітивними процесами, які відбуваються в макро- і мікро-соціумах. Вибір предмету дослідження в даній статті визначений необхідністю більш детального розгляду мовних та словесних реалізацій еристичного в мові як умови порушення релевантності і когерентності мовної взаємодії, важливості вивчення мовних засобів реалізації інтеракціональних стратегій учасників комунікації. Аналіз реалізації категорій еристичного в мовній взаємодії вносить вклад в співставлення аспектів комунікації та розробку теоретичних аспектів міжкультурної комунікації.

Обговорення багатообразності комунікації, стратегії та можливостей її дослідження ведеться в багатьох напрямках наукових досліджень і комунікативних практиках. В дискусіях бажано дотримуватися тотожних засновків для взаємопорозуміння та

діалогу. Комунікація це не лише передача інформації від одного до іншого, це система, яка носить макросоціальний масштаб. Важливо розуміти, коли ми вживаємо поняття комунікація, то ми маємо застосовувати логіко-методологічну основу контексту теоретичного дискурсу в комунікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Термін еристика має давню історію, детальний аналіз даного поняття ми знаходимо в роботах Аристотеля, таких як «Про софістичне спростування» та «Топіка». Немало для дослідження теми еристики здійснили такі класики світової філософської думки, як І. Кант «Логіка», і А. Шопенгауер «Еристика, або мистецтво перемогати в суперечках» та багато інших, які розглядали в своїх роботах логічний аналіз мови (Я. Хінкікка), дослідження в сфері риторики, стилістики та теорії аргументації (Х. Перельман, А. Шопенгауер). На сьогодні тема еристики досліджується в межах логічної теорії аргументації, тому можна назвати таких дослідників, як

А. Алерсєєв, Г. Брутян, А. Ішмуратов, А. Івін, Г. Рузавін, С. Поварін, І. Хоменко та інші.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що сьогодні питання комунікації та суперечки набувають особливого значення. Еристична мовна поведінка розглядається як комунікативна категорія в межах теорії аргументації та дискурсивних аспектах мовної взаємодії. Знання та вміння стратегій мовної поведінки в рамках категорій еристичної мовної поведінки необхідні в мові, теорії та практиці комунікації, як міжособистісної, так і міжкультурної, що є безумовно актуальним сьогодні в Україні та світі загалом.

Мета дослідження полягає у визначенні еристичного як іманентно притаманного онтологічного характеру мовної взаємодії в комунікації.

Для досягнення цієї мети автор визначив наступні **завдання**:

- визначити значення комунікації та впливу на неї еристичних методів в системі аргументації;
- здійснити аналіз поняття еристика, визначити змісту та структуру суперечки.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи і методи дослідження, серед них, метод компаративного аналізу став методологічною основою дослідження світоглядних змін у розумінні змісту та своєрідності комунікації та еристики, як елементу аргументації; метод текстологічного аналізу дозволив виявити імпліцитний авторський сенс філософських текстів, присвячених розгляду проблеми еристики та

комунікації на різних рівнях її реалізації; герменевтичний метод, як метод без якого не можлива інтерпретація та ре-інтерпретація текстів.

Результати. Слово комунікація стає одним із символів ХХІ століття і одночасно, і симптомом стану людського суспільства, ознакою не випадковості дискурсу комунікації є не тільки її розповсюдженість, але і унікальність змісту, де досить складно зберігається баланс між очевидністю та предметністю вираження. «Комунікацію можна розглядати, як смислову взаємодію між людьми, яка заключається, перш за все в обміні інформацією між ними» [4]. Поступово поняття комунікація перейшло із спеціального лексикону культурних діалогів, до розділу понять, які задовольняють чіткість ознак загального дискурсу. Комунікація, існування, смисл, зміст життя, майбутнє людини – ці і інші «загальні слова» сучасної культури сьогодні дійсно стали на одному рівні.

Феномен комунікації масштабний і надзвичайно багатобразний, і тут ми вживаємо поняття комунікація, як багатопланове поняття (особистісна комунікація, міжгрупова та масова). Комунікація – це системи зв'язків, складні інформаційні комплекси вибудовують її глобальні вектори і зміни. Комунікативні взаємодії створюють нові символічні простори соціальної реальності. Сучасні комунікації стали помітні не тільки шляхом засобів локальної взаємодії, але і як об'єднання середовища, в якому реалізуються цілісність людини та суспільства. Важливим є той факт, що комунікації вибудовуються та стають засобом і специфічним простором

визначення єдності сучасного світу. Одним і видів комунікації є аргументація, яка може бути представлена в різних формах, але досить часто її розглядають через структуру еристичної суперечки.

В житті сучасного суспільства комунікація – це система зв'язків, обробки і та передачі різних видів інформації, а також різновекторність шляхів передачі повідомлень. В центрі розвитку комунікації знаходиться безпосередній вираз специфіки сучасної виробничої діяльності людини, яка не можлива без широкого обміну знаннями і матеріалами. «Соціальна комунікація складається з обміну інформацією, передачі і прийомі знань, ідей, думок, почуттів. До основних функцій комунікації відносяться: впливовість, досягнення ідентичності, встановлення відносин між комунікаціями і взаємозв'язків між групами, соціально-пізнавальна функція» [1, с. 57].

Важлива роль комунікативних процесів проявляється в забезпеченні функціонування базових зв'язків і відносин сучасного суспільства. В соціокультурній динаміці визначається значимість для соціуму таких діяльнісних та поведінкових моделей, які в свою чергу, не можливі без комунікації між різними суб'єктами суспільного життя. Плюралізм культурного життя, проблематизація соціально-інтелектуального проекту модерну підвищують актуальність міжкультурного та внутрішньо-культурного діалогу. Саме інтенсивність такої взаємодії допомагає знаходженню та перенесенню комунікаційного потенціалу суспільних відносин в актуальний комунікативний фактор розвитку.

Варто зазначити, що комунікація – це інформаційно-сміслова взаємодія в складних соціальних системах, яка забезпечує її стійкість і відновлення. Комунікація реалізується різними соціокультурними суб'єктами, які мають свободу усвідомлення отриманих засновків і вибору на цій основі своєї поведінки. Комунікація як особлива якісно побудована соціальна система проявляється на індивідуальному, міжгруповому та масовому рівнях. Відтворення комунікації забезпечує узгодженість засобів комунікації, спадкоємність, взаємної прив'язаності зробленого вибору поведінки і подальшої мотивації до взаємодії учасників комунікації.

З античних часів відоме твердження «істина народжується в суперечці». Всі люди відстоюють свої інтереси в різних спірних політичних, соціальних, економічних і багатьох інших ситуаціях через комунікацію і досить часто, така комунікація носить еристичний вигляд, тобто суперечку. Спір представляється найбільш цивілізованим способом з'ясування відносин. Як і будь-який процес, спір має свій початок і завершення. Необхідною умовою суперечки є наявність протилежних точок зору по одному і тому ж питанню, та бажання усунення цієї суперечки. Вважається, що в суперечці не може бути менше двох суб'єктів спору, які мають різні думки з однієї і тієї ж проблеми. Однак людина сперечається сама з собою не рідше, ніж з іншими, і тому визначаючою умовою суперечки варто вважати не кількість учасників, а наявність реальних розбіжностей з предмету суперечки. «Еристичну суперечку можна визначити як вид соціальної взаємодії, результатом

якого, як зазначає І. Хоменко, є перемога однієї із сторін» [10, с. 153].

Предметом суперечки називається запитання, відносно до якого в учасників суперечки існують неспівпадіння позицій однієї з іншою. Суперечку можна назвати раціональною, якщо всі зацікавлені сторони дотримуються певних умов – правил ведення суперечки. Для проведення раціональної суперечки достатньо домовитися про предмет суперечки, про її регламент (час, місце та спосіб вираження позиції), про критерії і принципи виявлення переможця. Цікавість до раціонального способу ведення суперечки зароджується в Стародавній Греції. Саме в античну епоху формуються основи еристики. Видатними ораторами давнини були Сократ, Демосфен, Цицерон, Марк Аврелій та багато інших мислителів і політичних діячів.

Головне завдання оратора – переконати в своїй правоті. Першопочатково софісти не ставили перед собою задачу виявлення методів досягнення істини в суперечці – їм достатньо було перемогти. Але з мірою розвитку наукового знання виникає необхідність визначення критеріїв якості наукового знання. Звичним критерієм істинності наукового знання є практика. Однак світ влаштований досить складно і не всі істини можна визначити безпосередньо.

Як зазначав Аристотель: «Еристичний ж умовивід виходить з положення, яке здається правдоподібним, але на ділі не такий, або він здається вихідним з правдоподібних або здається правдоподібним положенням» [3, с. 349]. Еристика вивчає різні способи

ведення суперечки: полеміку, дискусію, диспут і інші. Спробуємо визначити кожен з цих видів, адже розрізнення та розуміння цих понять дає можливість структурувати та допомогти в побудові власної аргументації в комунікації. Суперечка заради перемоги називається полемікою. Дискусією ж називається – суперечка заради знаходження конструктивного рішення, компромісу або іншої допустимої домовленості з теми, яка обговорюється. Диспут – це таке обговорення питання, яке цікавить всіх. Риторична суперечка – суперечка заради суперечки, або без сенсу. Серед інших виділяють і діалектичний спір, як суперечку заради з'ясування істини. Ще один вид, який досить часто застосовується в сучасному суспільстві, це софістичний спір, який необхідний для вигоди, в якому штучно надається видимість діалектичної суперечки. Серед видів суперечки існують і багато інших видів. В науковій літературі прийнято розрізняти односторонню суперечку – монолог, тобто суперечку з самим собою, двосторонню суперечку – діалог, і багатосторонню суперечку – спір між декількома учасниками. Результати суперечки можуть оцінювати або самі учасники, або спеціально запрошені люди – арбітри. Наприклад роль арбітрів в суддівському засіданні зазвичай виконують судді або присяжні засідання.

В суперечці кожна сторона прагне до перемоги. Цивілізованими варто визнавати суперечки сторін, які визнають, що не всі способи хороші для досягнення мети. Прикладом цивілізованих форм обговорення можуть слугувати наукові конференції, симпозіуми і інші види конкуруючого співтовариства вчених.

Початок суперечки може бути спонтанним або наперед підготовленим. Результати суперечки також можуть бути різними: суперечка може закінчитися перемогою однієї зі сторін; кожна зі сторін може залишитися при своїй думці; сторони можуть піти на зустріч одна одній в цілях досягнення компромісу; сторони можуть прийняти проміжне рішення на основі угоди – консенсусу; спір може бути перенесений або відкладений на деякий час. Як зазначає А. Шопенгауер: «Що б досягти бажаного результату, доводилося користуватися досвідом, спостереженням, як застосовується в суперечці той чи інший спосіб, і нарешті, узагальнювати повторюване під різними формами прийомів, і таким чином створювати деякі загальні виверти, які могли б стати в пригоді як для доведення своїх думок, так і для того, щоб спростувати чужі» [9].

В процесі суперечки сторони застосовують різні прийоми заради досягнення перемоги. Серед них можуть бути прийоми допустимі і недопустимі. Логічні прийоми, недопустимі в цивілізованій суперечці, називаються виверти або логічні диверсії. Помилки в суперечці можуть носити як навмисний, так і ненавмисний характер. Навмисні логічні помилки називаються софізмами, неумисні – паралогізми. Софізми – це навмисні і детально продумані та замасковані порушення правил логіки, свідомо застосованих з ціллю викривлення інформації. Досить велика кількість відомих софізмів, ще з античних часів, таких як «Статуя», «Тяжба», «Жива стіна» і інші, які використовуються (або аналоги яких використовуються) в сучасних методах доведення та суперечках. В якості

практичного прикладу розглянемо софізм «Рогатий»: «Все, що Ви не втрачали, Ви маєте. Ви не втрачали роги? Отже, Ви їх маєте», і софізм «Крадій»: «Крадій не бажає мати нічого поганого. Здобуття хорошого є хорошою справою. Отже, крадій бажає тільки хорошого».

До числа допустимих тактичних прийомів суперечки еристика відносить такі, як «перенесення тяжкості доведення на протилежну сторону», «прийому затягування часу», «прийом розділяй та володій», «посилення тиску», «ілюзорного погодження з думкою опонента», «пастка» і багато інших як риторичних, так і логічних чи психологічних хитрощів. Наведені в обґрунтуванні тої чи іншої позиції і такі, які заслуговують уваги доводи, називаються аргументами. Недопустимими називаються такі аргументи, виверти і прийоми, які порушують прийняті сторонами правила введення суперечки, вводять оточуючих в оману, замінюють обговорення суперечки по суті обговорених сторонніх питань, свідомо або несвідомо підміняють предмет суперечки. До числа некоректних прийомів аргументації відносять такі, як аргумент до особистості (це логічна хитрість, яка змінює предмет обговорення в суперечці, замість того, щоб обговорення відбувалося по суті, увага переноситься на якості особистості сперечальника, навіть якої і докори справедливі цей прийом неможна віднести до логічно коректних), аргумент до авторитету (прийом відволікання уваги від суті обговореної проблеми шляхом приведення думки відомих діячів або цитат з авторитетних книг, звернення до думки і ідеям тих, з ким супротивник не сміє суперечити, також не є логічно

коректним прийомом), аргумент до марнославства (розсіювання в суперечці компліментів противнику в надії на пом'якшення його позиції), аргумент до невігластва (цей прийом, ґрунтується на «експлуатації» необізнаності противника в деяких питаннях, які відносяться до суті суперечки), аргумент до публіки (популізм) (прийом, націлений на завоювання симпатії аудиторії, апеляція до почуттів, а не до розуму слухача, можна викривити суть проблеми має об'єктивні аргументи), аргумент до жалості (спосіб, який ґрунтується на тому, щоб викликати у іншої сторони жалості або співчуття), аргумент до сили (застосування сили або погроз застосування насильства в обґрунтування власної позиції), «жіночий аргумент» (зміна теми обговорення без видимих причин, в таких випадках зазвичай апелюють до наступних доведень: «Вам це цікаво?», «не будемо про сумне..» і т. д.), посилення контраргументу (перенос акценту в дискусії з захисту на напад або навпаки, наприклад, якщо обговорюються причини особливо жорстокого поводження до злочинця з жертвою розбійного нападу, то доводи посилення контраргументу може бути наступним: «визнайте, що підсудний між би і убити жертву, але він же цього не зробив») і інші.

Прийоми, які порушують «кодекс» чесного спору, можуть бути явними і неявними. До явних порушень можна віднести образу, наклеп, інсинуацію, навішування ярликів на противника і т. д. До неявних порушень зазвичай відносять ухилення від теми предмету суперечки, різного роду натяків, аргумент «передбачення основ», заміна якості аргументів їх кількістю і інші.

Висновки і перспективи. Отже, розглянуті та проаналізовані матеріали засвідчують, що тема комунікації та застосування в ній різних еристичних прийом, може дати можливість для успішної аргументації, що є достатньо важливим на сьогодні. Адже від того, наскільки гарно та переконливо ми висловлюємо власну думку залежить успіх в реалізації себе, в комунікації з іншими людьми в соціумі. Комунікація – це обмін інформацією, проте, якщо ми вміємо красиво, аргументовано та переконливо висловлювати свої думки, то застосування різних еристичних засобів має нам тільки допомогти в цьому.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва, 2006, 363 с.
2. Аристотель О софистических опровержениях. Сочинения: В 4-х т. Москва, 1978. Т. 2. 687 с.
3. Аристотель Толика. Сочинения: В 4-х т. Москва, 1978. Т. 2. 687 с. С. 349.
4. Добрознакова Г. А., Современные теории массовой коммуникации. Самара, 2015. 94 с.
5. Кант И. Логика. Трактаты и письма. Москва, 1980. 711 с.
6. Матвієнко І. С. Теорія аргументації: формальна contra неформальна логіка. *Multiversum. Philosophical Almanac*, 2020, 1(1), С. 98–107.
7. Сторожук С. В., Гоян И. Н., Федик О. В. Роль языка в процессе формирования культурной идентичности. *Социальное воспитание*. 2019. № 2. С. 4–14.
8. Сторожук С. В. "Вавилон" как фактор национальной консолидации: европейский и украинский контекст. *GISAP*.

Culturology, sports and art history. 2014. № 3. С. 26–28.

9. Шопенгауэр А. Эристика, или искусство побеждать в спорах. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=143041>.

10. Хоменко И. В. Дискурс эристического спора. РАЦИО.ru. 2011. № 6. С. 147–161.

References

1. Andreieva H. M. (2006) Sotsyalnaia psykholohyia (Social Psychology) M., 363 s. [In Russian]
2. Aristotel` (1978) O sofystycheskykh oproverzheniyakh (On sophistic refutations). Sochineniya v 4 tomah. T. 2. M., 687 s. [In Russian]
3. Aristotel` (1978) Topika (Topeka). Sochineniya v 4 tomah. T. 2. M.: Mysl`. 687 s. (Filosofskoe nasledie). [In Russian]
4. Dobroznakova H. A. (2015) Sovremennye teoryi masovoi komunikatsii (Modern theories of mass communication). Samara. 94 s. [In Russian]
5. Kant I. (1980) Logika (Logics). Traktaty i listy. M., 711 s. [In Russian]
6. Matviienko I. S. (2020). Teoriia arhumentatsii: formalna contra

neformalna lohika (Theory of argumentation: formal versus informal logic). Multiversum. Philosophical Almanac, 1(1), s. 98–107. [In Ukrainian]

7. Storozhuk S. V., Goyan Y. N., Fedy`k O. V. (2019) Rol` yazyka v processe formy`rovany`ya kul`turnoj y`denty`chnosty`yu (The role of language in the process of forming cultural identity). Socy`al`noe vospytany`e. №2. S. 4–14. [In Ukrainian]

8. Storozhuk S. V. (2014) "Vavylon" kak faktor nacy`onal`noj konsoly`datsy`y: evropejsky`j y`ukray`nsky`j kontekst («Babylon» as a factor of national consolidation: European and Ukrainian context). GISAP. Culturology, sports and art history. № 3. S. 26–28. [In Ukrainian]

9. Shopenhauer A. Eristyka, abo mystetstvo peremahaty v superechkakh (Eristics, or the art of winning controversy). URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=143041>.

10. Khomenko I. V. (2011) Dyskurs polemichnykh sporu (The discourse of the eristic debate). RATIO.ru. № 6. s. 147–161. [In Ukrainian]

ELEMENTS OF ERISTICS IN SOCIAL COMMUNICATION

Matviienko I. S.

Abstract. The article is devoted to the consideration of the issue of communication and the use of elements of eristics in it, the methods that are used for successful argumentation, as the basis for interpersonal, group and mass dialogue of the modern world. Eristics, as a direction of research in the theory of argumentation, aimed at the use of successful arguments for successful communication. Consideration of the content and meaning of eristics helps to reveal its meaning in the system of modern interpersonal and intercultural communication.

Key words: eristics, communication, arguments, dispute, interpersonal communication and intercultural communication.

УДК: 165

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.134

ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ЕМОЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ**ТИМОШЕНКО О. Т.**, аспірантка кафедри філософії

та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: ol6tttdqimmy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7818-7026

САВИЦЬКА І. М., кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України,E-mail: isavitskaya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3795-0427

Анотація. Автором здійснено теоретичний аналіз впливу спілкування та прояву емоцій в соціальних мережах на особистість. Розглянуто умови виникнення, поширення і використання соціальних мереж у формуванні нового соціального середовища здійснення соціальних зв'язків. Аналізуються властивості соціальних мереж та їх вплив на сучасне суспільство. В останні десятиліття увагу до емоцій знову зростає серед вчених з різних дисциплін: психології, психіатрії, нейробіології, когнітивних наук, інформатики, соціології, економіки та багатьох інших. Зазначається, що соціальні мережі допомогли нам стати ближчими до своїх друзів, навіть на далекій відстані. Актуальність теми зумовлена нагальною потребою дослідження особливостей соціальних мереж як типу соціальних структур, що утворилися в результаті розвитку електронних соціальних комунікацій.

Ключові слова: віртуальне спілкування, віртуальна свідомість, соціальні мережі, емоції, віртуальне суспільство.

Постановка проблеми.

Актуальність теми зумовлена нагальною потребою дослідження особливостей соціальних мереж як типу соціальних структур, що утворилися в результаті розвитку електронних соціальних комунікацій. Використання різних соціальних мереж дозволяє людям розширити комунікативні канали зі своїми друзями, колегами у віддаленому режимі. Соціальні мережі створюють можливості швидко інформувати про події, що відбуваються у світі, а також отримувати зворотній зв'язок, слідкувати за громадською думкою та аналізувати значимість своєї роботи в різних напрямках діяльності.

Соціальна комунікація займає особливе місце в житті сучасного суспільства і кожної людини. З нею

прямо або опосередковано пов'язані практично всі комунікативні сфери. «Спілкування є загальногуманітарною категорією й органічно і широко використовується у філософії, риториці, психології, загальній і соціальній психології, педагогіці, культурології, теорії соціальних комунікацій, кожна з яких вивчає його у зв'язку із завданнями і специфікою своєї галузі знань» [1, 37 с.]. Кожній людині потрібне спілкування, адже людина сама по собі є соціальною істотою, віртуальне відрізняється від спілкування наживо, завдяки інтернету у людей збільшилась кількість знайомих, розширився коло інтересів (завдяки якому ще більше зростає кількість нових людей у списку

© Тимошенко О. Т., Савицька І. М.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 11(3) 2020

друзів). До віртуального спілкування можна відноситись по-різному, звичайно, ніщо не замінить живе спілкування з людьми, зустрічі рідних, друзів. Але все ж, плюси у віртуальному спілкуванні очевидні – наша комунікація з іншими більше необмежена лише територією і часом. Важливо наголосити на тому, що віртуальне спілкування це не тільки пошта, листування в месенджерах, це ще і зв'язок за допомогою камери. Така функція допомагає відчувати «реальність» спілкування. В швидкоплинному світі віртуальне спілкування заощаджує час, ресурси. Ми стаємо більш мобільними, коли потрібно негайно щось вирішити, будь це буденне спілкування, або по роботі, навчанні. «Невпинний розвиток електронних комунікаційних засобів об'єднують людей різних країн, материків, національностей, конфесійних і культурних орієнтацій. Окрім того, варто зазначити, що спілкування — це соціальний феномен, який розкриває механізми структуризації, організації й функціонування людського суспільства, способи і форми долучення індивіда до соціально-історичного контексту» [6, р. 2].

Мета. Дослідити емоції людини в соціальних мережах та вплив на подальші дії як користувача. **Основна частина.** З точки зору пошуку інформації, немає сумнівів в тому, що Інтернет пропонує швидкий і простий доступ до великого діапазону інформації, включаючи інформацію, яка має відношення до організаційної роботи і може підвищити її ефективність [5, р. 3]. «Інтернет» розвивається і багато що в ньому змінилося. Останні розробки, які зацікавлюють будь-яку організацію, яка може мати з цього користь, це один з аспектів користування інтернетом (про який, часом, ми навіть

не замислюємося). Простіше кажучи, останні розробки в області соціальних мереж і «великих даних» дають організаціям можливість не тільки бачити, а й визначати, як і які знання набувають їх виборці, тон і напрямок дискурсів, а також риторика, яка використовуються для обговорення проблем [5, р. 4]. І тут кожен згадав, що під час пошуку конкретного товару, навіть будь-якої довідкової бази, нам потім дуже багато «вспливає» інформації про щось схоже на інших ресурсах, можливо де навіть вигідніші пропозиції. Таку розробку з недавніх пір стало дуже популярно використовувати і в передвиборчих кампаніях. Завдяки таким алгоритмам, а також нашим діям, в інтернеті ми створюємо таку систему, завдяки якій можна відстежити всю сферу нашого життя (завдяки чому організації, здійснюючи моніторинг це все можуть корегувати усунувши певні недоліки та погіршеності). Тобто ми власними несвідомими діями мобілізуємо корисну інформацію створивши певне інформаційне поле.

Спілкування завжди було важливим для людини та чи змінилось воно після появи віртуальних мереж? Раніше як було, всі ми зустрічались наживо, обговорювали якісь цікаві для себе теми, зустрічались з рідними на свята або ж просто знайомились в театрах, на концертах тощо. Єдиним засобом зв'язку була пошта або ж телефон але в пріоритеті було живе спілкування, все інше засоби зв'язку з людиною перед зустріч або ж по роботі. Тому з появою безліч соціальних мереж, месенджерів, спілкування людей тільки збільшилось. Якщо подивитись на світ, то ми зрозуміємо, що він потребує від нас швидкої реакції, мобільності. Це стосується як буденного спілкування так і по роботі і навчанні, швидкісна

передача інформації зараз важлива. Через наші можливості швидкого обміну інформацією, пошук нових знайомств ми розуміємо, що давно з'явилося нове суспільство – «мережеве суспільство».

«Сам термін «Мережеве суспільство» ввів американський соціолог М. Кастельс, він розглядав його як формується на даний момент в глобальному масштабі соціальну структуру, найважливішою рисою якого виступає навіть не домінування інформації або знання, а зміна напрямку їх використання. В результаті цього, головну роль в житті людей знаходять глобальні і мережеві структури, що витісняють колишні форми цінностей [4, 234 с].

Структура комунікації безпосередньо впливає на людину, формує її погляди, стиль життя та спілкування, соціалізує її. Безумовно, зміна комунікативних практик знаходить своє відображення у поведінці індивідів. Ми звикли ділитися своїми емоціями (як позитивними, так і негативними) з різним колом людей. Чи змінилася ця звичка з тим, що ми «перенесли» частину свого життя в соціальні мережі? Змінився лише формат передачі емоцій. Соціальні мережі стали місцем, де користувачі вчаться передавати свої емоції за новою схемою. Емоції передаються через повідомлення, коментарі, фотографії, твіти, лайки і багато іншого. Виражені емоції користувачів тісно пов'язані зі своїми соціальними відносинами. У нових соціокомунікаційних умовах людина перебуває під впливом безперервних потоків інформації, переважно тієї, що транслює глобальна мережа — Інтернет. [6, р. 2]. Більшість користувачів на різних платформах розвивають соціальні відносини додаючи в друзі, створюючи групи за інтересами (такі є не

тільки в facebook а й будь-яких інших месенджерах: Viber, Whatsapp, Telegram). Якщо говорити про додатки, то раніше вони були виключно для вузького кола людей, які вас знали особисто (дружба, робота, знайомства).

Зараз месенджери стали дуже схожі на соціальні мережі, де можна знайомитися, здійснювати покупки (найцікавіше, що тут люди збираються такі як і в соціальних мережах, з усього світу). Виходячи зі спостережень, деякі люди з багатомільйонних груп соціальних мереж переходять після тривалого спілкування в такі групи месенджери, як ми згадували раніше. Ні, це не означає, що користувач повністю пішов.

Соціальні мережі стали основним онлайн-місцем, де користувачі висловлюють свої емоції. Емоції передаються через повідомлення, коментарі, фотографії, твіти, лайки і багато іншого. Виражені емоції користувачів тісно пов'язані зі своїми соціальними відносинами. Завдяки емоціям ми можемо без прямої взаємодії з людиною створювати тісні соціальні взаємовідносини. Як ми вже і казали, на різних платформах мереж користувачі розвивають соціальні відносини шляхом дружби або взаємодії в різних колах власних інтересів (формуєчи різні спільноти від великих до малих). Сама мережа може збирати різні дані, зокрема емоційні дані користувачів. Досліджуючи емоційні дані та соціальні відносини, соціальні мережі полегшують вивчення людський емоцій: «(1) через користувачів, (2) з плином часу і (3) щодо соціальних зв'язків. Результати такого дослідження мають різні значення» [6, р. 4]. Наші емоції тісно пов'язані з комунікацією, отже ми можемо проаналізувати емоції через сучасний спосіб спілкування — соціальні

мережі. Завдяки такому аналізу ми зможемо зрозуміти, який вплив друзів має на наші емоції, чи можливо таке, що наші емоції пов'язані з алгоритмами соціальних мереж, а не напряду від нас самих. Дослідження показує нам те, що ми могли не побачити в реальному житті. Емоції в соціальних мережах допомагають зрозуміти емоції, які виражають в Інтернеті, «наприклад, можна з'ясувати, чи використовуються соціальні мережі в основному для того, щоб розділити радість, або ентузіазм. Більш того, зв'язки між різними користувачами, та їх дії і емоції можуть бути ідентифіковані, наприклад, як великі соціальні використання ЗМІ пов'язані з негативними емоціями і депресією [6, р. 7]. Стосунки у соціальних мережах характеризуються підвищеною експресією і емоційністю, тому проблема управління комунікаційними процесами складно вирішувана та прогнозована. Анонімність, велика кількість можливостей для самопрезентації, бажання «бути почутим» призводить до підвищення емоційно-експресивного фону Інтернеткомунікації. Емоційність комунікативного середовища Інтернет-простору призводить до біполярності віртуальної комунікації, де двома полюсами спілкування є толерантність та агресія.

Користь спілкування, беззаперечна, адже цей бік добре показав нам всім період карантину під час пандемії. Популярними нині стають віртуальні конференції, як зазвичай діалогічні і присвячені питанням, що не мають однозначних відповідей і припускають декілька можливих рішень. Суть механізму зворотного зв'язку полягає в тому, що в міжособистісному спілкуванні процес обміну інформацією ніби подвоюється і, крім змістового

навантаження, несе в собі від реципієнта до комунікатора відомості про те, як реципієнт сприймає й оцінює поведінку комунікатора. Адекватність сприйняття інформації залежить від багатьох причин, найважливішою з яких є наявність або відсутність у процесі діалогу комунікативних бар'єрів. Слід завжди пам'ятати, що спілкування відбувається не з комп'ютером (машиною, якою керує людина), а з людьми. По обидві сторони монітора сидять живі люди, кожен має свій характер, темперамент, настрій, уподобання, тому поводитися з іншими людьми слід так, як вам хотілося б, щоб поводитися з вами» [2, 4 с.].

«З самого раннього віку емоції є невід'ємною частиною нашого життя. Незважаючи на те, що їх нелегко описати або зрозуміти, ми відчуваємо безліч емоцій в різних ситуаціях. Наша перша емоційна реакція в основному викликана невербальних спілкуванням, наприклад посмішкою матері. У міру того, як ми стаємо старше, здатними до складного раціонального мислення, ми починаємо розуміти складність емоцій. Однак вони як і раніше впливають на наші рішення та поведінку. Наприклад, те, що людина бачить в соціальних мережах, може викликати різні емоції у різних людей. Нові дослідження показують, що ми здатні відчувати тільки чотири «основних» емоцій: щастя, печаль, страх / подив, гнів / огиду» [7, р. 5]. Всі інші емоції, це лише наші здатності поєднувати різні емоції. Дивлячись на складність наших емоцій, ми розуміємо, що вони дуже впливають на різні аспекти нашого життя: на споживчі звички та поведінку. Якщо ми подивимось на реакцію користувачів, то побачимо, що люди більше роблять акцент на власні емоції ніж на інформацію, про те чи іншу ситуацію

тощо. Реакція на делікатні теми в соціальних мережах чітко показують, що емоції завжди беруть вгору. Навіть без інформаційних уточнень, користувач одразу ставить реакцію в мережі (таке часто можна бачити в Facebook), цим часто користуються журналісти, які ставлять дуже некоректні заголовки новин по відношенню до самої статті. «Ось чому маркетинг, особливо реклама, робить упор на емоційну привабливість. Емоційні реакції — це те, що впливає на намір здійснити покупку, а не докази. Однак можна стверджувати, що емоції породжуються свідченнями, які людина вважає значущими для своїх споживчих бажань і потреб. Оскільки наші споживчі звички перейшли в соціальні мережі, неможливо ігнорувати те, як емоції впливають на нашу поведінку в них» [7, 6 р]. Взаємодії користувачів та їх емоції можна побачити у відгуках на магазин, в коментарях під постом в соціальній мережі. Іноді, така реакція спільнот допомагає користувачам не потрапити до емоційної пастки маркетологів. Хоча, як деякі зізнавались, потрапляли на липові відгуки. А це означає, що розуміючи природу емоцій людини в соціальних мережах, можна впливати на неї. «Як показав масштабний експеримент року, емоційні стани можна легко передати через емоційне зараження через соціальні мережі. Оскільки алгоритм Facebook фільтрує те, що люди можуть бачити в своїй стрічці новин, ґрунтуючись на прийомі і перевагах, дослідження показало, що на активність в соціальних мережах великий вплив мають емоційне якість і напрямки контенту, яким люди піддаються. Іншими словами, люди, як правило, створюють менше позитивного контенту, коли кількість позитивних виразів скорочується, і навпаки. Це

важливо для цифрових маркетологів, оскільки ясно показує, що для стимулювання бажаної поведінки, пов'язаного з брендами, необхідно підкреслювати певні емоції протягом усього процесу комунікації і, оскільки людські емоції досить складні, щоб домогтися бажаного поведінки, часто доводиться коригувати тон, а це найчастіше виявляється складніше, ніж здається». [7, 8 р.].

Так, соціальні мережі змінюють нашу поведінку більше, ніж в реальному житті, в першому наші усі дії зафіксовані, люди бачать кожен крок нашого життя (навіть сама реакція під постом в facebook не залишиться інкогніто; або друзі зможуть побачити, тому що ви в списку друзів, або можна буде подивитись, хто яку реакцію поставив). Деякі вчені вважають, що через соціальні мережі з'являється соціальний тиск, через те, що роблять інші. Користувачі більш активні в своєму житті, ми бачимо це і відчуваємо пригнічення через це. Ми бачимо, пост користувачів, їх реакцію і деяким здається, що думка, яка буде відрізнятись, не прийметься суспільством мережі, або ж друзі не зрозуміють. І буде активна дискусія в коментарях. Чи означає це, частково, що при всій своїй відкритості мережа диктує деякі соціальні правила, які треба виконувати щоб не було негативу в вашу сторону. Вважається, що соціальний тиск в реальному житті зустрічається рідше ніж у віртуальному. «Існує дослідження самого Facebook («A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization») про те, чи існує щось, що пов'язує з ним соціальний тиск. В рамках цього експерименту частині користувачів соціальної мережі показувала повідомлення з нагадуванням про те, що

сьогодні — день голосування, і адресу найближчої ділянки. «Там же можна було натиснути на кнопку «Я проголосував» і побачити на лічильнику, скільки людей вже це зробили. Тут ще не було соціального тиску, так як не було відомо, хто ці люди, які проголосували. А на іншу групу користувачів виявлялося прямий тиск: їм показували все те ж саме, але з особами їхніх друзів, щоб продемонструвати, що вони-то вже проголосували, а ви все ще ні. Потім дослідники проаналізували, чи багато людей пішли на вибори після таких нагадувань. З'ясувалося, що в другому випадку люди частіше натискали на кнопку «Я проголосував». Через соціальний тиск багато людей зробили вигляд, що сходили на вибори. Однак помітна частина людей після цього повідомлення в Facebook дійсно пішли і проголосували (в США факт голосування – публічна інформація). Все це ясно дає зрозуміти, як соціальні мережі можуть маніпулювати і впливати на поведінку користувачів» [5, р. 5].

Висновки. Отже, соціальні мережі являються не тільки засобами масової комунікації, а також є елементом механізму конструювання соціального середовища в умовах сучасного суспільства, виконують низку функцій, створюючи ціннісний базис свого існування. Загалом, соціальні мережі можна і необхідно ефективно використовувати в різноманітних областях не тільки з метою налагодження контактів та спілкування, а й з метою отримання інформації, взаємодії з вченими, політиками та чиновниками, здійснення наукової, соціальної і політичної діяльності. Соціальні мережі можна назвати своєрідним «віртуальним дзеркалом життя», в якому знаходять відображення як злободенні проблеми, що хвилюють

суспільство, так і думка та оцінки самого суспільства в контексті актуальної проблематики.. Соціальні мережі — важливий і багатосторонній феномен, який сильно змінює наше життя, і їх вплив не варто недооцінювати.

Список використаних джерел

1. Грабар Н. Г. Бібліотечне спілкування як об'єкт дослідження і практика здійснення. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2011. № 4. С. 36–40.
2. Грабар Н. Г. Філософія людського спілкування: теоретично-практичні засади. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. Вип. 39. С. 123–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2013_39_17
3. «Газета и телефон в одном флаконе»: как соцсети влияют на поведение людей. URL: (26.11.2020): <https://theoryandpractice.ru/posts/17451-gazeta-i-telefon-v-odnom-flakone-kak-sotsseti-vliyayut-na-povedenie-lyudey>
4. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. [пер. с англ. А. Матвеева]. Ек: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.
5. Chun Wei Choo (2016). The Inquiring Organization: How Organizations Acquire Knowledge and Seek Information. *Internet Epistemology*.
6. Shengmin Jin, Reza Zafarani. Emotions in Social Networks: Distributions, Patterns, and Models Shengmin Jin 2017 Conference: Proceedings of the 2017 ACM on Conference on Information and Knowledge Management. Singapore.
7. Emotions in social media. Blog. 2017. URL: <https://kontra.agency/emotions-social-media/> (Дата звернення 27.11.2020)

Reference

1. Grabar N. G. Bibliotekne spilkuvannya yak ob'yekt doslidzhennya i praktika zdiysnennya. Bibliotekoznavstvo.

Dokumentoznavstvo. Informologiya. 2011. № 4. S. 36–40

2. Grabar N. G. Filosofiya lyudskogo spilkuvannya: teoretichno-praktichni zasadi. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi*. 2013. Vip. 39. S. 123–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2013_39_17

3. «Gazeta i telefon v odnom flakone»: kak socseti vliyayut na povedenie lyudej. Rezhim dostupu (26.11.2020): <https://theoryandpractice.ru/posts/17451-gazeta-i-telefon-v-odnom-flakone-kak-sotsseti-vliyayut-na-povedenie-lyudej>

4. Kastels M. Galaktika Internet: Razmyshleniya ob Internetе, biznese i obshestve. Ekaterinburg: U-Faktoriya (pri

uchastii izd-va Gumanitarnogo un-ta), 2004. 328 s.

5. Chun Wei Choo (2016). The Inquiring Organization: How Organizations Acquire Knowledge and Seek Information. Internet Epistemology.

6. Shengmin Jin, Reza Zafarani. Emotions in Social Networks: Distributions, Patterns, and Models Shengmin Jin 2017 Conference: Proceedings of the 2017 ACM on Conference on Information and Knowledge Management. Singapore.

7. Emotions in social media. Blog. 2017. URL: <https://kontra.agency/emotions-social-media/> (Дата звернення 27.11.2020)

VIRTUAL COMMUNICATION AND EMOTIONS IN SOCIAL NETWORKS

Tymoshenko O., Savytska I.,

Abstract. *The author made a theoretical analysis of the impact of communication and expression of emotions in social networks on the individual. The conditions of origin, distribution and use of social networks in the formation of a new social environment for the implementation of social ties are considered. The properties of social networks and their impact on modern society are analyzed. In recent decades, attention to emotions has grown again among scientists from various disciplines: psychology, psychiatry, neurobiology, cognitive sciences, computer science, sociology, economics and many others. It is noted that social networks have helped us become closer to our friends, even at a long distance. The urgency of the topic is due to the urgent need to study the features of social networks as a type of social structures formed as a result of the development of electronic social communications.*

Keywords: *virtual communication, social networks, emotions, virtual society.*

УДК: 165

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.134

ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ЕМОЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ**ТИМОШЕНКО О. Т.**, аспірантка кафедри філософії

та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: ol6tttdqimmy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7818-7026

САВИЦЬКА І. М., кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України,E-mail: isavitskaya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3795-0427

Анотація. Автором здійснено теоретичний аналіз впливу спілкування та прояву емоцій в соціальних мережах на особистість. Розглянуто умови виникнення, поширення і використання соціальних мереж у формуванні нового соціального середовища здійснення соціальних зв'язків. Аналізуються властивості соціальних мереж та їх вплив на сучасне суспільство. В останні десятиліття увагу до емоцій знову зростає серед вчених з різних дисциплін: психології, психіатрії, нейробіології, когнітивних наук, інформатики, соціології, економіки та багатьох інших. Зазначається, що соціальні мережі допомогли нам стати ближчими до своїх друзів, навіть на далекій відстані. Актуальність теми зумовлена нагальною потребою дослідження особливостей соціальних мереж як типу соціальних структур, що утворилися в результаті розвитку електронних соціальних комунікацій.

Ключові слова: віртуальне спілкування, віртуальна свідомість, соціальні мережі, емоції, віртуальне суспільство.

Постановка проблеми.

Актуальність теми зумовлена нагальною потребою дослідження особливостей соціальних мереж як типу соціальних структур, що утворилися в результаті розвитку електронних соціальних комунікацій. Використання різних соціальних мереж дозволяє людям розширити комунікативні канали зі своїми друзями, колегами у віддаленому режимі. Соціальні мережі створюють можливості швидко інформувати про події, що відбуваються у світі, а також отримувати зворотній зв'язок, слідкувати за громадською думкою та аналізувати значимість своєї роботи в різних напрямках діяльності.

Соціальна комунікація займає особливе місце в житті сучасного суспільства і кожної людини. З нею

прямо або опосередковано пов'язані практично всі комунікативні сфери. «Спілкування є загальногуманітарною категорією й органічно і широко використовується у філософії, риториці, психології, загальній і соціальній психології, педагогіці, культурології, теорії соціальних комунікацій, кожна з яких вивчає його у зв'язку із завданнями і специфікою своєї галузі знань» [1, 37 с.]. Кожній людині потрібне спілкування, адже людина сама по собі є соціальною істотою, віртуальне відрізняється від спілкування наживо, завдяки інтернету у людей збільшилась кількість знайомих, розширився коло інтересів (завдяки якому ще більше зростає кількість нових людей у списку

© Тимошенко О. Т., Савицька І. М.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 11(3) 2020

друзів). До віртуального спілкування можна відноситись по-різному, звичайно, ніщо не замінить живе спілкування з людьми, зустрічі рідних, друзів. Але все ж, плюси у віртуальному спілкуванні очевидні – наша комунікація з іншими більше необмежена лише територією і часом. Важливо наголосити на тому, що віртуальне спілкування це не тільки пошта, листування в месенджерах, це ще і зв'язок за допомогою камери. Така функція допомагає відчуті «реальність» спілкування. В швидкоплинному світі віртуальне спілкування заощаджує час, ресурси. Ми стаємо більш мобільними, коли потрібно негайно щось вирішити, будь це буденне спілкування, або по роботі, навчанні. «Невпинний розвиток електронних комунікаційних засобів об'єднують людей різних країн, материків, національностей, конфесійних і культурних орієнтацій. Окрім того, варто зазначити, що спілкування — це соціальний феномен, який розкриває механізми структуризації, організації й функціонування людського суспільства, способи і форми долучення індивіда до соціально-історичного контексту» [6, р. 2].

Мета. Дослідити емоції людини в соціальних мережах та вплив на подальші дії як користувача. **Основна частина.** З точки зору пошуку інформації, немає сумнівів в тому, що Інтернет пропонує швидкий і простий доступ до великого діапазону інформації, включаючи інформацію, яка має відношення до організаційної роботи і може підвищити її ефективність [5, р. 3]. «Інтернет» розвивається і багато що в ньому змінилося. Останні розробки, які зацікавлюють будь-яку організацію, яка може мати з цього користь, це один з аспектів користування інтернетом (про який, часом, ми навіть

не замислюємося). Простіше кажучи, останні розробки в області соціальних мереж і «великих даних» дають організаціям можливість не тільки бачити, а й визначати, як і які знання набувають їх виборці, тон і напрямок дискурсів, а також риторика, яка використовуються для обговорення проблем [5, р. 4]. І тут кожен згадав, що під час пошуку конкретного товару, навіть будь-якої довідкової бази, нам потім дуже багато «впливає» інформації про щось схоже на інших ресурсах, можливо де навіть вигідніші пропозиції. Таку розробку з недавніх пір стало дуже популярно використовувати і в передвиборчих кампаніях. Завдяки таким алгоритмам, а також нашим діям, в інтернеті ми створюємо таку систему, завдяки якій можна відстежити всю сферу нашого життя (завдяки чому організації, здійснюючи моніторинг це все можуть корегувати усунувши певні недоліки та погіршеності). Тобто ми власними несвідомими діями мобілізуємо корисну інформацію створивши певне інформаційне поле.

Спілкування завжди було важливим для людини та чи змінилось воно після появи віртуальних мереж? Раніше як було, всі ми зустрічались наживо, обговорювали якісь цікаві для себе теми, зустрічались з рідними на свята або ж просто знайомились в театрах, на концертах тощо. Єдиним засобом зв'язку була пошта або ж телефон але в пріоритеті було живе спілкування, все інше засоби зв'язку з людиною перед зустріч або ж по роботі. Тому з появою безліч соціальних мереж, месенджерів, спілкування людей тільки збільшилось. Якщо подивитись на світ, то ми зрозуміємо, що він потребує від нас швидкої реакції, мобільності. Це стосується як буденного спілкування так і по роботі і навчанні, швидкісна

передача інформації зараз важлива. Через наші можливості швидкого обміну інформацією, пошук нових знайомств ми розуміємо, що давно з'явилося нове суспільство – «мережеве суспільство».

«Сам термін «Мережеве суспільство» ввів американський соціолог М. Кастельс, він розглядав його як формується на даний момент в глобальному масштабі соціальну структуру, найважливішою рисою якого виступає навіть не домінування інформації або знання, а зміна напрямку їх використання. В результаті цього, головну роль в житті людей знаходять глобальні і мережеві структури, що витісняють колишні форми цінностей [4, 234 с].

Структура комунікації безпосередньо впливає на людину, формує її погляди, стиль життя та спілкування, соціалізує її. Безумовно, зміна комунікативних практик знаходить своє відображення у поведінці індивідів. Ми звикли ділитися своїми емоціями (як позитивними, так і негативними) з різним колом людей. Чи змінилася ця звичка з тим, що ми «перенесли» частину свого життя в соціальні мережі? Змінився лише формат передачі емоцій. Соціальні мережі стали місцем, де користувачі вчаться передавати свої емоції за новою схемою. Емоції передаються через повідомлення, коментарі, фотографії, твіти, лайки і багато іншого. Виражені емоції користувачів тісно пов'язані зі своїми соціальними відносинами. У нових соціокомунікаційних умовах людина перебуває під впливом безперервних потоків інформації, переважно тієї, що транслює глобальна мережа — Інтернет. [6, р. 2]. Більшість користувачів на різних платформах розвивають соціальні відносини додаючи в друзі, створюючи групи за інтересами (такі є не

тільки в facebook а й будь-яких інших месенджерах: Viber, Whatsapp, Telegram). Якщо говорити про додатки, то раніше вони були виключно для вузького кола людей, які вас знали особисто (дружба, робота, знайомства).

Зараз месенджери стали дуже схожі на соціальні мережі, де можна знайомитися, здійснювати покупки (найцікавіше, що тут люди збираються такі як і в соціальних мережах, з усього світу). Виходячи зі спостережень, деякі люди з багатомільйонних груп соціальних мереж переходять після тривалого спілкування в такі групи месенджери, як ми згадували раніше. Ні, це не означає, що користувач повністю пішов.

Соціальні мережі стали основним онлайн-місцем, де користувачі висловлюють свої емоції. Емоції передаються через повідомлення, коментарі, фотографії, твіти, лайки і багато іншого. Виражені емоції користувачів тісно пов'язані зі своїми соціальними відносинами. Завдяки емоціям ми можемо без прямої взаємодії з людиною створювати тісні соціальні взаємовідносини. Як ми вже і казали, на різних платформах мереж користувачі розвивають соціальні відносини шляхом дружби або взаємодії в різних колах власних інтересів (формуєчи різні спільноти від великих до малих). Сама мережа може збирати різні дані, зокрема емоційні дані користувачів. Досліджуючи емоційні дані та соціальні відносини, соціальні мережі полегшують вивчення людський емоцій: «(1) через користувачів, (2) з плином часу і (3) щодо соціальних зв'язків. Результати такого дослідження мають різні значення» [6, р. 4]. Наші емоції тісно пов'язані з комунікацією, отже ми можемо проаналізувати емоції через сучасний спосіб спілкування — соціальні

мережі. Завдяки такому аналізу ми зможемо зрозуміти, який вплив друзів має на наші емоції, чи можливо таке, що наші емоції пов'язані з алгоритмами соціальних мереж, а не напряду від нас самих. Дослідження показує нам те, що ми могли не побачити в реальному житті. Емоції в соціальних мережах допомагають зрозуміти емоції, які виражають в Інтернеті, «наприклад, можна з'ясувати, чи використовуються соціальні мережі в основному для того, щоб розділити радість, або ентузіазм. Більш того, зв'язки між різними користувачами, та їх дії і емоції можуть бути ідентифіковані, наприклад, як великі соціальні використання ЗМІ пов'язані з негативними емоціями і депресією [6, р. 7]. Стосунки у соціальних мережах характеризуються підвищеною експресією і емоційністю, тому проблема управління комунікаційними процесами складно вирішувана та прогнозована. Анонімність, велика кількість можливостей для самопрезентації, бажання «бути почутим» призводить до підвищення емоційно-експресивного фону Інтернеткомунікації. Емоційність комунікативного середовища Інтернет-простору призводить до біполярності віртуальної комунікації, де двома полюсами спілкування є толерантність та агресія.

Користь спілкування, беззаперечна, адже цей бік добре показав нам всім період карантину під час пандемії. Популярними нині стають віртуальні конференції, як зазвичай діалогічні і присвячені питанням, що не мають однозначних відповідей і припускають декілька можливих рішень. Суть механізму зворотного зв'язку полягає в тому, що в міжособистісному спілкуванні процес обміну інформацією ніби подвоюється і, крім змістового

навантаження, несе в собі від реципієнта до комунікатора відомості про те, як реципієнт сприймає й оцінює поведінку комунікатора. Адекватність сприйняття інформації залежить від багатьох причин, найважливішою з яких є наявність або відсутність у процесі діалогу комунікативних бар'єрів. Слід завжди пам'ятати, що спілкування відбувається не з комп'ютером (машиною, якою керує людина), а з людьми. По обидві сторони монітора сидять живі люди, кожен має свій характер, темперамент, настрій, уподобання, тому поводитися з іншими людьми слід так, як вам хотілося б, щоб поводитися з вами» [2, 4 с.].

«З самого раннього віку емоції є невід'ємною частиною нашого життя. Незважаючи на те, що їх нелегко описати або зрозуміти, ми відчуваємо безліч емоцій в різних ситуаціях. Наша перша емоційна реакція в основному викликана невербальних спілкуванням, наприклад посмішкою матері. У міру того, як ми стаємо старше, здатними до складного раціонального мислення, ми починаємо розуміти складність емоцій. Однак вони як і раніше впливають на наші рішення та поведінку. Наприклад, те, що людина бачить в соціальних мережах, може викликати різні емоції у різних людей. Нові дослідження показують, що ми здатні відчувати тільки чотири «основних» емоцій: щастя, печаль, страх / подив, гнів / огиду» [7, р. 5]. Всі інші емоції, це лише наші здатності поєднувати різні емоції. Дивлячись на складність наших емоцій, ми розуміємо, що вони дуже впливають на різні аспекти нашого життя: на споживчі звички та поведінку. Якщо ми подивимось на реакцію користувачів, то побачимо, що люди більше роблять акцент на власні емоції ніж на інформацію, про те чи іншу ситуацію

тощо. Реакція на делікатні теми в соціальних мережах чітко показують, що емоції завжди беруть вгору. Навіть без інформаційних уточнень, користувач одразу ставить реакцію в мережі (таке часто можна бачити в Facebook), цим часто користуються журналісти, які ставлять дуже некоректні заголовки новин по відношенню до самої статті. «Ось чому маркетинг, особливо реклама, робить упор на емоційну привабливість. Емоційні реакції — це те, що впливає на намір здійснити покупку, а не докази. Однак можна стверджувати, що емоції породжуються свідченнями, які людина вважає значущими для своїх споживчих бажань і потреб. Оскільки наші споживчі звички перейшли в соціальні мережі, неможливо ігнорувати те, як емоції впливають на нашу поведінку в них» [7, 6 р]. Взаємодії користувачів та їх емоції можна побачити у відгуках на магазин, в коментарях під постом в соціальній мережі. Іноді, така реакція спільнот допомагає користувачам не потрапити до емоційної пастки маркетологів. Хоча, як деякі зізнавались, потрапляли на липові відгуки. А це означає, що розуміючи природу емоцій людини в соціальних мережах, можна впливати на неї. «Як показав масштабний експеримент року, емоційні стани можна легко передати через емоційне зараження через соціальні мережі. Оскільки алгоритм Facebook фільтрує те, що люди можуть бачити в своїй стрічці новин, ґрунтуючись на прийомі і перевагах, дослідження показало, що на активність в соціальних мережах великий вплив мають емоційне якість і напрямки контенту, яким люди піддаються. Іншими словами, люди, як правило, створюють менше позитивного контенту, коли кількість позитивних виразів скорочується, і навпаки. Це

важливо для цифрових маркетологів, оскільки ясно показує, що для стимулювання бажаної поведінки, пов'язаного з брендами, необхідно підкреслювати певні емоції протягом усього процесу комунікації і, оскільки людські емоції досить складні, щоб домогтися бажаного поведінки, часто доводиться коригувати тон, а це найчастіше виявляється складніше, ніж здається». [7, 8 р.].

Так, соціальні мережі змінюють нашу поведінку більше, ніж в реальному житті, в першому наші усі дії зафіксовані, люди бачать кожен крок нашого життя (навіть сама реакція під постом в facebook не залишиться інкогніто; або друзі зможуть побачити, тому що ви в списку друзів, або можна буде подивитись, хто яку реакцію поставив). Деякі вчені вважають, що через соціальні мережі з'являється соціальний тиск, через те, що роблять інші. Користувачі більш активні в своєму житті, ми бачимо це і відчуваємо пригнічення через це. Ми бачимо, пост користувачів, їх реакцію і деяким здається, що думка, яка буде відрізнятись, не прийметься суспільством мережі, або ж друзі не зрозуміють. І буде активна дискусія в коментарях. Чи означає це, частково, що при всій своїй відкритості мережа диктує деякі соціальні правила, які треба виконувати щоб не було негативу в вашу сторону. Вважається, що соціальний тиск в реальному житті зустрічається рідше ніж у віртуальному. «Існує дослідження самого Facebook («A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization») про те, чи існує щось, що пов'язує з ним соціальний тиск. В рамках цього експерименту частині користувачів соціальної мережі показувала повідомлення з нагадуванням про те, що

сьогодні — день голосування, і адресу найближчої ділянки. «Там же можна було натиснути на кнопку «Я проголосував» і побачити на лічильнику, скільки людей вже це зробили. Тут ще не було соціального тиску, так як не було відомо, хто ці люди, які проголосували. А на іншу групу користувачів виявлялося прямий тиск: їм показували все те ж саме, але з особами їхніх друзів, щоб продемонструвати, що вони-то вже проголосували, а ви все ще ні. Потім дослідники проаналізували, чи багато людей пішли на вибори після таких нагадувань. З'ясувалося, що в другому випадку люди частіше натискали на кнопку «Я проголосував». Через соціальний тиск багато людей зробили вигляд, що сходили на вибори. Однак помітна частина людей після цього повідомлення в Facebook дійсно пішли і проголосували (в США факт голосування – публічна інформація). Все це ясно дає зрозуміти, як соціальні мережі можуть маніпулювати і впливати на поведінку користувачів» [5, р. 5].

Висновки. Отже, соціальні мережі являються не тільки засобами масової комунікації, а також є елементом механізму конструювання соціального середовища в умовах сучасного суспільства, виконують низку функцій, створюючи ціннісний базис свого існування. Загалом, соціальні мережі можна і необхідно ефективно використовувати в різноманітних областях не тільки з метою налагодження контактів та спілкування, а й з метою отримання інформації, взаємодії з вченими, політиками та чиновниками, здійснення наукової, соціальної і політичної діяльності. Соціальні мережі можна назвати своєрідним «віртуальним дзеркалом життя», в якому знаходять відображення як злободенні проблеми, що хвилюють

суспільство, так і думка та оцінки самого суспільства в контексті актуальної проблематики.. Соціальні мережі — важливий і багатосторонній феномен, який сильно змінює наше життя, і їх вплив не варто недооцінювати.

Список використаних джерел

1. Грабар Н. Г. Бібліотечне спілкування як об'єкт дослідження і практика здійснення. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2011. № 4. С. 36–40.
2. Грабар Н. Г. Філософія людського спілкування: теоретично-практичні засади. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. Вип. 39. С. 123–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2013_39_17
3. «Газета и телефон в одном флаконе»: как соцсети влияют на поведение людей. URL: (26.11.2020): <https://theoryandpractice.ru/posts/17451-gazeta-i-telefon-v-odnom-flakone-kak-sotsseti-vliyayut-na-povedenie-lyudey>
4. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. [пер. с англ. А. Матвеева]. Ек: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.
5. Chun Wei Choo (2016). The Inquiring Organization: How Organizations Acquire Knowledge and Seek Information. *Internet Epistemology*.
6. Shengmin Jin, Reza Zafarani. Emotions in Social Networks: Distributions, Patterns, and Models Shengmin Jin 2017 Conference: Proceedings of the 2017 ACM on Conference on Information and Knowledge Management. Singapore.
7. Emotions in social media. Blog. 2017. URL: <https://kontra.agency/emotions-social-media/> (Дата звернення 27.11.2020)

Reference

1. Grabar N. G. Bibliotekne spilkuvannya yak ob'yekt doslidzhennya i praktika zdiysnennya. Bibliotekoznavstvo.

Dokumentoznavstvo. Informologiya. 2011. № 4. S. 36–40

2. Grabar N. G. Filosofiya lyudskogo spilkuvannya: teoretichno-praktichni zasadi. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi*. 2013. Vip. 39. S. 123–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2013_39_17

3. «Gazeta i telefon v odnom flakone»: kak socseti vliyayut na povedenie lyudej. Rezhim dostupu (26.11.2020): <https://theoryandpractice.ru/posts/17451-gazeta-i-telefon-v-odnom-flakone-kak-sotsseti-vliyayut-na-povedenie-lyudej>

4. Kastels M. Galaktika Internet: Razmyshleniya ob Internetе, biznese i obshestve. Ekaterinburg: U-Faktoriya (pri

uchastii izd-va Gumanitarnogo un-ta), 2004. 328 s.

5. Chun Wei Choo (2016). The Inquiring Organization: How Organizations Acquire Knowledge and Seek Information. Internet Epistemology.

6. Shengmin Jin, Reza Zafarani. Emotions in Social Networks: Distributions, Patterns, and Models Shengmin Jin 2017 Conference: Proceedings of the 2017 ACM on Conference on Information and Knowledge Management. Singapore.

7. Emotions in social media. Blog. 2017. URL: <https://kontra.agency/emotions-social-media/> (Дата звернення 27.11.2020)

VIRTUAL COMMUNICATION AND EMOTIONS IN SOCIAL NETWORKS

Tymoshenko O., Savytska I.,

Abstract. *The author made a theoretical analysis of the impact of communication and expression of emotions in social networks on the individual. The conditions of origin, distribution and use of social networks in the formation of a new social environment for the implementation of social ties are considered. The properties of social networks and their impact on modern society are analyzed. In recent decades, attention to emotions has grown again among scientists from various disciplines: psychology, psychiatry, neurobiology, cognitive sciences, computer science, sociology, economics and many others. It is noted that social networks have helped us become closer to our friends, even at a long distance. The urgency of the topic is due to the urgent need to study the features of social networks as a type of social structures formed as a result of the development of electronic social communications.*

Keywords: *virtual communication, social networks, emotions, virtual society.*

УДК 168.5

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.141

ПРОБЛЕМА РЕФЛЕКСІЇ У НІМЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XVIII – XIX СТОЛІТЬ**ЧЕКАЛЬ Л. А.**, кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: L_chekal@nubip.edu.ua

ORCID:0000-0002-3081-3876

Анотація. У даному дослідженні здійснено концептуальне подання метафізичного та неklasичного контексту рефлексії у суб'єктивістськи-дихотомічному її розумінні. Послідовно розглянуто специфіку рефлексії, а також особливостей методології пізнання й самопізнання в контексті визначення цінностей і пріоритетів розвитку людини та її свідомості. Здійснено огляд головних категорій щодо рефлексії, реконструйовані теоретичні взаємозв'язки та найважливіші концептуальні дискурси. Теоретичне значення проблеми пізнання та самопізнання визначається центральною роллю людини в суспільстві та історії. Здійснений аналіз свідчить про те, що методологія пізнання та самопізнання має спиратись на принципи аксіологічної незаангажованості, поєднання логічного та історичного, а також – на взаємоузгодженість теорії і практики.

Ключові слова: рефлексія, свідомість, самопізнання, раціональність, ірраціональність, емпіричне, воля, релятивність, апіорне, трансцендентне.

Актуальність теми (Introduction). Категорія "рефлексії" з'являється у філософському обігу ще за часів давньогрецьких спроб уможливлення самопізнання (від софістів з протагорівською "людиною-мірилом усіх речей" та сократівського "пізнай самого себе" – до об'єктивації Божественного Розуму Платоном і Аристотелем). Перші спроби з'ясувати, яким чином відбувається кореляція взаємодії світ – свідомість, очевидно, були здійснені софістами Протагором, Продіком, Горгієм та іншими мислителями V ст. до Р.Х. У раціональному поданні дана проблематика розвивалась, і особливо ґрунтовно – у німецькій філософії, – аж до другої половини XIX ст., коли традиційну метафізику й раціоналістичні тлумачення гносеологічних контекстів було піддано критиці з боку антропологічно та ірраціоналістично налаштованих європейських мислителів. Актуальність зазначеної проблематики не тільки не була втраченою, а навіть набула більш широкого контексту. Актуальним стало

нове осмислення сутності рефлексії у світлі нових проблем, висунутих новими суспільно-історичними реаліями. Нині ж, під час тих масштабних трансформацій, які обумовлені специфікою сучасного інформаційного суспільства, проблематика, пов'язана з пізнавальними можливостями людини, набуває особливої значущості. І це стосується передусім особливостей рефлексії.

Аналіз останніх досліджень (Analysis of recent researches and publications). Дане дослідження присвячене концептуалізації проблеми специфіки рефлексії в історико-філософських дискурсах, які мали місце у другій половині XVIII–XIX сторіччя. Тому, звичайно, головну увагу приділено опрацюванню праць саме представників метафізичної та неklasичної німецької філософської думки цієї доби. Йдеться про філософські праці І. Канта, Й. Г. Фіхте, Г. В. Ф. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше.

© Чекаль Л. А.

Мета дослідження (Purpose). Дискурси щодо рефлексії не тільки посідають чільне місце в історико-філософських теоретичних дослідженнях, а й має виняткове практичне значення у різних сферах життєдіяльності людини. Мета статті – дослідити концептуалізацію специфіки процесу рефлексії, пізнання та самопізнання, де і закладені потенції для інтелектуальної, творчої реалізації людини.

Матеріали і методи дослідження (Methods). Дослідження демонструє використання порівняльно-аналітичного, структурно-функціонального, історичного, діалектичного, трансцендентального та інших методів під час аналізу поставлених проблем. Використання структурно-функціонального підходу сприяло окресленню базисних елементів реалізації рефлексії в філософському дискурсі. Історико-філософська реконструкція дозволила виокремити проблемне поле і ґносеологічну специфіку рефлексії.

Результати (Results). Формування уявлень про специфіку і пізнавальні можливості нашої свідомості і самосвідомості відрізняється багатовимірністю підходів та поглядів. Цей шлях є так само безкінечним, як і сам пошук істини в процесі пізнання. Висновки статті можна використати для поглибленого вивчення сучасних тенденцій у дослідженні свідомості й самосвідомості людини в їх взаємозумовленості, для усвідомлення перспектив розвитку рефлексії у контексті рефлексивного аналізу співвідношення в ній раціонального та ірраціонального.

Виклад основного матеріалу (Discussion). Найглибинніше і найбагатовимірніше концептуальне подання метафізичного контексту рефлексії у суб'єктивістсько-дихотомічному її розумінні отримуємо з

праць німецьких класиків І. Канта та Й. Г. Фіхте. А Г. В. Ф. Гегель у своїх творах досконало розгорнув рефлексію як процес самопізнання Духа. І. Кант здійснив переворот у розумінні як процесу пізнання в цілому, так і в усвідомленні феномену рефлексії, зокрема. І. Кант був першим в історії філософії, хто помітив, що наша свідомість не є екраном чи дзеркалом, на тлі якого відбиваються образи речей навколишнього світу. А людина, що пізнає світ і себе, – не є пасивним суб'єктом-спостерігачем. Діяльність свідомості має активний, перетворюючий характер. Суб'єкт в процесі пізнання, відтворюючи картину світу, ніби підлаштовує світ під себе, надаючи йому, певною мірою, рис штучної моделі. Це зумовлене, передусім, тим, що наша свідомість від народження (на противагу локівській "tabula rasa") вже містить у собі як певні "вроджені ідеї" – апіорні форми сприйняття (певні здібності, здатності нашої психіки, приміром, такі, як розташовувати речі і явища у просторі і чергувати події у часі, а також деякі найпростіші уявлення, інтуїція). Ще один чинник свідомості в процесі пізнання – це апіорні категорії розсудку: причинність, кількість, якість. Кант, як науковець-природничник, уявляє реальність з позицій визнання об'єктивного світу "речей-у-собі", які є сукупністю "феномена" та "ноумена". Феномен, за Кантом, – це явище речей об'єктивного світу у нашій свідомості. Це той образ речі, який наша свідомість створює, виходячи із можливостей свого пізнавального діапазону та своїх потреб (потреб суб'єкта, що пізнає). А ноумен – це річ сама по собі, яка вона є (без участі свідомості суб'єкта). Опрацювати раціонально ноумен наш розум не спроможний. Це для нього – сфера трансцендентності. Міркування про те, що саме стосується сфери трансцендентного для розуму, спонукає І. Канта розмежувати

реальність на сферу природи і сферу культури, які підпорядковані дії різних законів. Із цього виходить і двоїстість як нашого сприйняття світу, так і рефлексії. Наша свідомість, спираючись на розум, здатна раціонально опрацювати сферу природи, де усе каузально зумовлене, пов'язане причинно-наслідковими зв'язками. Тут немає місця для свободи. Але наш розум не всесильний. Він має апіорні ідеї: Бога, світу. І при цьому він наштовхується на стіну трансцендентності, як тільки намагається сягнути "нераціональних феноменів" сфери культури: любові, гідності, віри, свободи, добра і зла, життя і смерті. У цій сфері діють інші чинники і закони. Йдеться, проміром, про "категоричний імператив" – моральний закон людського співіснування. Сакральна сфера, за І. Кантом, будучи трансцендентальною, – теж позначена трансцендентністю, вона непідвладна раціональному осягненню.

Коли йдеться про високо абстрактні метафізичні істини, які є уможливленими і не піддаються емпіричному підтвердженню, то там розум теж є неспроможним, оскільки наштовхується на антиномії (на кшталт: світ конечний і безкінечний, душа смертна і безсмертна...) Те саме стосується і рефлексії, яка є раціональною та ірраціональною водночас. Людина формує в процесі пізнання явища світу, але не сам по собі світ, а лише той, який свідомість здатна раціонально сприйняти у своєму пізнавальному діапазоні. При цьому людина сама є частиною цього світу, але й протистоїть йому у своїй рефлексії як сукупність раціональності та ірраціональності.

Й. Г. Фіхте редукував гносеологічну концепцію І. Канта, звільнивши її від впливу "речі-у-собі" – кантівського онтологічного реверансу на бік природознавства. Цим Й. Фіхте

позбавив цю концепцію очевидної суперечності: адже навіщо потрібне це конституювання об'єктивності, якщо ми можемо пізнати тільки себе у ній? Результат нашого сприйняття реальності, за Кантом, – це тільки "феномен", або те, як світ нам відкривається. Це тільки одна складова "речі-у-собі". А інша її складова – "ноумен", або ж світ сам у собі, – так і залишиться трансцендентністю. Фіхтеанська ж схема рефлексії лаконічна і несуперечлива:

Я = Я (теза)

Я = не-Я (антитеза)

Я = Я + не-Я (синтез)

Так виглядає класична суб'єктивістська рефлексія, де тезою є пізнання свідомістю свідомості як діючої реальності (очевидно, єдиної). Антитеза передбачає припущення існування навколишнього світу, який сприймає свідомість. Але, оскільки зазначений світ є тільки у сприйнятті його свідомістю суб'єкта, то, зрештою, єдиною існуючою реальністю і є сама свідомість, що містить у собі як пізнану саму себе, так і сприйнятий нею світ. Лаконічно, переконливо і максимально раціоналістично. Вірогідно, саме ця пульсація протилежностей "я" – "не-я", а також максимальний раціоналізм концепції рефлексії Й. Фіхте – зумовили ті особливості та риси, які притаманні "тріаді" Г. В. Ф. Гегеля: панлогізм, логіку, діалектичну єдність протилежностей та гіпостазування Божественної рефлексії до рівня людської свідомості.

Некласичні, антропологічні тлумачення рефлексії знаходимо вже у працях представника німецького волюнтаризму А. Шопенгауера – мислителя XIX ст., який виступив проти європейської метафізики та панлогізму і позначив добу антропологічно-ірраціональної проблематики в філософії. А. Шопенгауер стверджує, що за феноменами і речами (тілами) світу уявленнь прихований світ волі. На

кшталт подання І. Кантом своєї "речі-у-собі", Шопенгауер розглядає двоїстість світів: справжнього (світу волі) та ілюзорного (ковдри Майї, або світу уявлень). Останній і є кантівським "феноменом". А воля, сама по собі, є кантівським трансцендентним "ноуменом". Воля не належить до світу просторово-часових вимірів та каузальності. Зрештою, обидва світи А. Шопенгауера, на відміну від світу природи в Канта, – є трансцендентними, закритими для раціонального пізнання, де воля – це ірраціональне, активне та аморфне начало світу в цілому. Метафізична європейська традиція таким началом вважала Бога, або матерію. Воля, або ж "воля до життя", за А. Шопенгауером, – це суперництво, боротьба, біль і страждання. Це – суто ірраціональний первень. А пізнання в цілому і рефлексія, зокрема, – це засоби виживання індивіда та роду. Таким чином, маємо інструменталістський підхід до розуму, який стає тут чинником реалізації волі, продовженням її активності. Волютаристська рефлексивна концепція А. Шопенгауера значним чином вплинула як на "філософію життя" Ф. Ніцше. Спираючись на давньогрецьку міфологію, Ф. Ніцше у психіці індивіда вбачав наявну боротьбу двох начал: діонісійного та аполлонівського, які, на його думку, є притаманними і культурі в цілому. Йдеться про дихотомію ірраціонального (вибух стихійного, несвідомого, екстатичного і емоційного в людині) та раціонального (розумового, впорядковуючого, гармонійного і світлого в ній). Ніцше надає перевагу першому началу – діонісійній ірраціональній стихії. На його думку, перемога другого – аполлонівського начала в людині і культурі тягне за собою повний декаданс і занепад. Воля, а не розум. І нехай буває життя в усіх його виявах!

Життя і є субстанцією, але не нерухомою константою, а постійним становленням, подоланням і взаємодією усього з усім. Воля ж і є тією рушійною силою усіх світових процесів, яка призводить до розширення власного "Я", самоствердження. І в ній незрівнянно більше істини і краси, ніж у розумі. В людині ж біологічні (тваринні) інстинкти здебільшого підмінені розумом. Тому людина – це хвора тварина! А її тіло є значно більшим розумом, ніж сам розум. Цінність істини має бути підпорядкованою цінностям життя і волі. Таким чином, на думку Ф. Ніцше, рефлексія, як і процес пізнання в цілому, – це не пошук істини, а певна схематизація, спрощення світу і себе, що забезпечує ефективні практичні дії. А, оскільки істина набуває тут інструментального значення, – то успішним може бути і хибне знання. Тобто істина стає цілком релятивною і заради такої істини не варто було б жертвувати найціннішим, що має людина, – своїм життям.

Висновки і перспективи (Conclusion). У даному дослідженні маємо концептуальне подання метафізичного контексту рефлексії у суб'єктивістськи-дихотомічному її розумінні. Послідовно розглянуто специфіку рефлексії, а також особливостей методології пізнання й самопізнання в контексті визначення цінностей та пріоритетів розвитку свідомої людини. Рефлексія є водночас як раціональною, так і ірраціональною. Людина формує в процесі пізнання явища світу, але не сам по собі світ, а лише той, який свідомість здатна раціонально сприйняти у своєму пізнавальному діапазоні. При цьому людина сама є частиною цього світу, але й протистоїть йому у своїй рефлексії як сукупність раціональності та ірраціональності.

Процес формування уявлень про специфіку та пізнавальні

можливості нашої свідомості та самосвідомості відрізняється розмаїттям поглядів і підходів. А цей шлях є так само невичерпним, як і пошук істини в процесі пізнання.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Том 2. Москва: Мысль, 1971. 248 с.
2. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму. Переклад з німецької: І. Бурковський. Київ: Юніверс, 2004. 464 с.
3. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Книга 2. СПб: Сирин, 1990. 416 с.
4. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія. Підручник. Вид. 3-тє. Київ: Академвидав, 2009. 592 с.
5. Фихте Й. Г. Философские произведения. Москва: Академический проект, Гаудеамус, 2013. 504 с.
6. Шопенгауэр А. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1. Перевод: Ю. И. Айхенвальда. Москва: Московский клуб, 1992. 672 с.
7. Чекаль Л. А. Філософські неklasичні студії ХІХ-ХХ століть щодо підходів до проблеми самопізнання.

«Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. К., 2020 р. Випуск 159.

References

1. Hehel' H. V. F. Nauka lohyky. Tom 2. Moskva: Mysl', 1971. 248 s.
2. Kant I. Refleksiyi do krytyky chystoho rozumu. Pereklad z nimets'koyi: I. Burkovs'kyu. Kyiv: Yunivers, 2004. 464 s.
3. Nytsshe F. Po tu storonu dobra y zla. Knyha 2. SpB: Syryn, 1990. 416 s.
4. Prychepiy YE. M., Cherniy A. M., Chekal' L. A. Filosofiya. Pidruchnyk. Vyd. 3-tye. Kyiv: Akademvydav, 2009. 592 s.
5. Fykhte Y. H. Fylosofskye poyzvedenyaya. Moskva: Akademycheskyy proekt, Haudeamus, 2013. 504 s.
6. Shopenhauer A. Sobranye sochynenyu v pyaty tomakh. Tom 1. Perevod: YU. Y. Aykhenval'da. Moskva: Moskovskyy klub, 1992. 672 s.
7. Chekal' L. A. Filosofs'ki neklasychni studiyi KHIKH-KHKKH stolit' shchodo pidkhodiv do problemy samopiznannya. «Hileya: naukovyy visnyk»: Zbirnyk naukovykh prats'. K., 2020 r. Vypusk 159.

THE PROBLEM OF REFLECTION IN GERMAN PHILOSOPHY IN THE XVIII-XIX CENTURIES

Chekal L. A.

Abstract. *This study focuses on a conceptual representation of the metaphysical and non-classical context of reflection in its subjective dichotomous understanding. The author successively reviews the specifics of reflection, as well as the features of methodology of cognition and self-knowledge in the context of determining the values and priorities of human development and consciousness. The article also includes an overview of the main categories of reflection through a breakdown of theoretical relationships and the most important conceptual discourses. The theoretical significance of the problem of cognition and self-knowledge is determined by the central role of man in society and history. The analysis shows that the methodology of cognition and self-knowledge should be based on the principles of axiological disengagement, a combination of logical and historical aspect, as well as on the coherence of theory and practice.*

Key words: *reflection, consciousness, self-knowledge, rationality, irrationality, empirical, will, relativity, antecedent, transcendent.*

© Чекаль Л. А.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 11(3) 2020

УДК 374.7

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.028

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ – МЕШКАНЦІВ ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

ВИТРИХОВСЬКА О. П., доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації,
кандидат педагогічних наук

*Національний університет біоресурсів і природокористування
України*

E-mail: vytrykhovska@gmail.com

Анотація. У статті виявлено особливості інформаційного забезпечення населення, що проживає на забруднених територіях внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Визначено та обґрунтовано поняття «інформаційне забезпечення населення» у зв'язку із відсутністю інформаційних центрів для інформування населення – мешканців забруднених територій.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, мешканці забруднених територій.

Актуальність (Introduction).

Інформація відіграє важливу роль в управлінських технологіях та процесах. Швидкий аналіз інформації на центральному, регіональному та місцевому рівнях сприяє своєчасним прийняттям управлінських рішень. Інформаційна підтримка органів державної влади - одне з найважливіших завдань на сучасному етапі. Механізми інформаційного забезпечення створюють умови для розвитку та вдосконалення інформаційного суспільства, стимулюють та розширюють інформаційні технології, забезпечують вільний доступ до інформації для населення. Це передбачає необхідність прийняття та реалізації певної стратегії розвитку, програми у сфері інформаційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Теоретичною основою вивчення інформаційного забезпечення є праці К. Дубич, П. Клімушина, Н. Власенка, Т. Мішака, О. Мазуренка, М. Горної, О. Кочіна, Т. Семигіної, Є. Кривенка,

О. Ситенка та інших. Оскільки інформація відіграє важливу роль в процесах управління як конкретний продукт і важливий ресурс, тому впровадження цифрових технологій для роботи органів державної влади та інших державних установ постає одним із пріоритетних завдань держави, що сприятиме підвищенню якості адміністративної діяльності.

Мета (Purpose) статті – виявити та обґрунтувати особливості інформаційного забезпечення населення.

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети були використані теоретичні методи науково-педагогічного дослідження: аналіз та синтез наукової літератури з метою дослідження складових інформаційного забезпечення, узагальнення та систематизація.

Результати (Results). Існує низка проблем, які необхідно вирішити для розвитку інформаційного суспільства в Україні, а саме: недостатня кількість наукових та людських ресурсів; матеріально-технічне забезпечення установ та

організацій; законодавчої інформаційного відсутність зацікавленості працівників органів державної влади та державних установ до впровадження новітніх наукових досягнень у галузі інформаційно-комунікаційних технологій.

Перешкодою для розбудови інформаційного суспільства в Україні є передусім «інформаційна» або «цифрова» нерівність різних категорій населення у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших благ.

За принципом використання ІКТ населення можна розділити на три групи: ті, хто використовує ІКТ; для тих, хто хоче використовувати новітні технології, але чомусь не може - він складається з людей, які мають бажання, але не мають доступу до ІКТ; для тих, хто з різних причин не хоче використовувати новітні технології - до цієї групи належать ті, для кого все, що стосується ІКТ, перебуває у зоні відчуження, - це громадяни, які пасивно сприймають інформацію, а також ті, хто в принципі заперечує інновації [3].

Рис. 1 . Джерела опромінення людини

© Витриховська О. П..

Враховуючи поширення комп'ютерних технологій в Україні, значні верстви населення, передусім соціально вразливі, не мають Інтернету, використовують застарілу матеріальну базу, або взагалі не мають доступу до цифрових технологій. Низька популярність інформаційних процесів в Україні зумовлена не лише економічними та законодавчими перешкодами, а й відсутністю попиту на інформацію у громадян завдяки новітнім технологіям [2].

Політика інформаційного суспільства має міжгалузевий, складний характер і передбачає перебудову суспільства відповідно до вимог сучасного глобального простору. Модернізація механізму інформаційного забезпечення відповідно до вимог інформаційного суспільства передбачає створення нових компонентів: нормативно-правових, що базуються на системі національного інформаційного законодавства; організаційно-технологічні, засновані на системі національних інформаційних ресурсів; техніко-економічні, засновані на науково-технічному та виробничому комплексі інформаційної галузі та ринку продукції та послуг інформаційної галузі; соціально-освітні, засновані на системі масової інформаційної підготовки та виховання, підготовки та перепідготовки професійних кадрів для інформаційної сфери.

Незважаючи на позитивну динаміку розвитку електронних інформаційних ресурсів в Україні, залишаються хронічні відомчі проблеми, відомчий підхід до їх створення, значне дублювання інформації, відсутність загальних стандартів та несумісність ресурсів, складність доступу тощо. У цій ситуації сьогодні немає можливості надати інтегровані державні послуги, включаючи адміністративні послуги електронними засобами.

Закон України "Про інформацію" [2] гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово чи іншим способом.

За змістом інформація поділяється на такі види:

- інформація про фізичну особу;
- інформація довідково-енциклопедичного характеру;
- інформація про стан довкілля (екологічна інформація);
- інформація про товар (роботу, послугу);
- науково-технічна інформація;
- податкова інформація;
- правова інформація;
- статистична інформація;
- соціологічна інформація;
- інші види інформації.

В Європі на територіях з підвищеним природним фоном проживає багато людей. На діаграмі представлена чисельність населення, що проживає в районах, де дози від природного фону перевищують середньосвітовий рівень в 4 і більше разів

Рис. 2. Чисельність населення в країнах Європи, що проживає на територіях з підвищеними рівнями природного опромінення

Оновлення – за необхідності власний розсуд право громадян на доступ до інформації не повністю реалізовано у сучасна Україна.

Недосконале інформаційне забезпечення, яке не відповідає національним інтересам, не в змозі задовольнити інформаційні потреби різних соціальних груп, незалежно від віку, статі, статусу, рівня освіти, релігійних, етнокультурних уподобань, є прямою загрозою інформаційній безпеці держави та суспільства. Система державного управління та регулювання інформаційної сфери недосконала. Вона складається з надмірної кількості органів інформаційної безпеки, діяльність яких недостатньо координується, що призводить до низки проблем. Тому необхідна модернізація системи органів державної влади в інформаційній сфері.

Є.М. Кривенко, О.Р. Ситенко з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення населення як складової побудови інформаційної стратегії комунікаційної діяльності виділяють загальні цілі і завдання:

- підвищення рівня інформованості населення та медичних працівників з питань діяльності галузі охорони здоров'я;

- економія часу фахівців охорони здоров'я, змушених сьогодні не тільки виконувати свої професійні функції, але й відповідати на велику кількість питань, що задаються громадянами, схвилюваними

проведенням реформ. Результати проведеної роботи повинні постійно моніторитись, а її ефективність має визначатися за наступними основними напрямками [10]:

Регулярне вивчення громадської думки, що дозволить відстежувати динаміку змін соціально-економічної ситуації в регіоні та певною мірою оцінити результативність інформаційно-просвітницької діяльності.

Підготовка відповідних звітів та аналітичних матеріалів за результатами моніторингу висвітлення даних питань у ЗМІ.

Аналіз питань, що задаються по телефонах «гарячої лінії», що дозволяє оцінити рівень інформованості населення щодо змін, які відбуваються в країні.

На думку авторів, діюча система інформаційного забезпечення має адекватно та своєчасно реагувати як на зміни, що відбуваються в галузі, так і на інтереси спільноти та громадськості як основного споживача інформації.

На нашу думку таку систему інформаційного забезпечення потрібно впроваджувати для надання послуг населенню, що мешкає на територіях, забруднених в результаті Чорнобильської катастрофи. Процес оптимізації інформаційного забезпечення багато в чому залежить від якісного рівня управління відповідними соціальними системами: людиною, громадою, державою, суспільством [10].

Рис.3. Що має бути в «Екстренній валізці?»

На думку Т.Семигіної, великого досвіду інформаційного забезпечення соціальних служб у нашій державі поки що немає, а недержавні соціальні служби обмежуються випуском невеличких бюлетенів (за наявності фінансових можливостей) та використанням доступних їм ЗМІ.

Водночас поліпшенню інформаційного забезпечення населення сприяє стрімкий розвиток технологій та соціальних медіа. Однак, керівники та працівники соціальних служб не завжди готові до застосування нових засобів комунікації.

Рис. 4. Сигнал «Увага всім»

Особливість інформаційного забезпечення соціальних служб в Україні полягає у відсутності практики та традицій проведення інформаційних кампаній щодо формування громадської думки з низки соціальних питань.

Інформаційне забезпечення та рекламування діяльності соціального спрямування необхідне для того, щоб як громадськість загалом, так і потенційні споживачі соціальних послуг, а також державні інституції, представники бізнесових структур та фондів (потенційні спонсори) знали

про проведення різноманітних соціальних заходів, про існування та реалізацію програм, проектів тощо [9].

Розширення переліку послуг соціальних служб при надзвичайно обмеженому фінансуванні та браком підготовлених соціальних працівників потребує досконалого інформаційного забезпечення населення.

Все це впливає на діяльність соціальних служб, установ і організацій, особливо тих, котрі започатковують реалізацію якихось нових проектів і програм, впроваджують нові послуги, прагнуть популяризувати свою діяльність або ж привернути увагу суспільства до проблем населення – мешканців забруднених територій, змінити ставлення до цієї соціальної групи, проводити роз'яснювальну, профілактичну роботу.

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином, недосконалість інформаційно-комунікаційної політики, спрямованої на роз'яснення мети, завдань та очікуваних результатів діяльності влади, неадекватна і недостатня поінформованість населення обумовлюють необхідність підвищення рівня інформаційного забезпечення населення – мешканців забруднених територій внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Моделі інформування населення - мешканців забруднених територій, повинні гарантувати об'єктивність інформаційних матеріалів з використанням каналів поширення інформації, котрі користуються найбільшою довірою населення.

Інформаційні структури необхідно організовувати на матеріальній базі місцевої соціальної інфраструктури, що надає населенню інформаційні послуги, або тих установ, котрі могли б узяти на себе таку функцію.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 - 2015 роки» № 537 від 09.01.2007 р. // ВВР України. - 2007. - № 12. - С. 102.
2. Закон України «Про інформацію» № 2657 - XII від 02.10.1992 р. [із змін. та допов.] [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>
3. Клімушин П.С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : [монографія] // П. С.Клімушин , А.О. Серенок. - Х.: «Магістр», 2010. - 312 с.
4. Власенко Н.С. Сутність та роль системи інформаційного забезпечення у формуванні ефективної соціальної політики / Демографія та соціальна економіка. 2006. №2. с.75-80. Режим доступу: https://dse.org.ua/arhive/2_2006_1.pdf
5. Мішак Т.В. Роль документообігу у розвитку інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Режим доступу http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/35817/1/18_100-106.pdf
6. Дубич К.В. Інформаційне забезпечення системи надання соціальних послуг в Україні: сучасний стан і напрями удосконалення / Інвестиції: практика та досвід. № 2 2015, стор. 112 – 117. Режим доступу: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4217&i=23>
7. Мазуренко О.К. Горна М.О. Інформаційне забезпечення соціального захисту в Україні. Режим доступу:
8. Кочін О.М. Обґрунтування сучасної моделі інформаційного забезпечення, екологічного захисту та біоетичного розвитку населення територій, що забруднені радіоактивними речовинами / І. В. Кочін, О. М. Акулова, П. І. Сидоренко,

В. М. Василенко, О. О. Гайволя, В. М. Ільїна, Т. М. Гут, І. Ф. Шило, Д. О. Трошин // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. - 2014. - № 2. - С. 76-80. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apfimntp_2014_2_21

9. Семігіна Т. Інформаційне забезпечення діяльності соціальних служб та організацій / Соціальна робота в Україні: перші кроки. К. НаУКМА, 2000. Режим доступу: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/5174>

10. Кривенко Є.М., Ситенко О.Р. Підвищення рівня інформаційного забезпечення охорони здоров'я як складової побудови інформаційної стратегії комунікаційної діяльності галузі / Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2015. № 3 (65). – с.27-30. Режим доступу <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2015.3.5761>

References

1. Закон Ukrainy «Pro informatsiyu» № 2657 - XII vid 02.10.1992 r. [iz zmin. ta dopov.] [Elektronnyy resurs] - Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>

2. Klimushyn P. S. Elektronne uryaduvannya v informatsiynomu suspil'stvi : [monohrafiya] // P. S. Klimushyn , A. O. Serenok. - X. : Vyd-vo XarRI NADU «Mahistr», 2010. - 312 s.

3. Vlasenko N.S. Sutnist' ta rol' systemy informatsiynoho zabezpechennya u formuvanni efektyvnoyi sotsial'noyi polityky / Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika. 2006. №2. s.75-80. Rezhym dostupu: https://dse.org.ua/arhcive/2_2006_1.pdf

4. Mishak T. V. Rol' dokumentoobihu u rozvytku informatsiynoho zabezpechennya protsesu pryynyattya upravlins'kykh rishen'. Rezhym dostupu

http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/35817/1/18_100-106.pdf

5. Dubych K.V. Informatsiyne zabezpechennya systemy nadannya sotsial'nykh posluh v ukrayini: suchasnyy stan i napryamy udoskonalennya / Investytsiyi: praktyka ta dosvid. № 2 2015, stor. 112 – 117. Rezhym dostupu: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4217&i=23>

6. Mazurenko O.K.Horna M.O. Informatsiyne zabezpechennya sotsial'noho zakhystu v Ukraini. Rezhym dostupu: [nbuv.gov.ua › j-pdf › stvtp_2016_1_17](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stvtp_2016_1_17)

7. Kochin, O. M. Obgruntuvannya suchasnoyi modeli informatsiynoho zabezpechennya, ekolohichnoho zakhystu ta bioetychnoho rozvytku naselennya terytoriy, shcho zabrudneni radioaktyvnymy rehovynamy / I. V. Kochin, O. M. Akulova, P. I. Sydorenko, V. M. Vasylenko, O. O. Hayvolya, V. M. Il'yina, T. M. Hut, I. F. Shylo, D. O. Troshyn // Aktual'ni pytannya farmatsevtichnoyi i medychnoyi nauky ta praktyky. - 2014. - № 2. - S. 76-80. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apfimntp_2014_2_21

8. Semyhina T. Informatsiyne zabezpechennya diyal'nosti sotsial'nykh sluzhb ta orhanizatsiy / Sotsial'na robota v Ukraini: pershi kroky. K. NaUKMA, 2000. Rezhym dostupu: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/5174>

9. Kryvenko YE.M., Sytenko O.R. Pidvyshchennya rivnya informatsiynoho zabezpechennya okhorony zdorov'ya yak skladovoyi pobudovy informatsiynoyi stratehiyi komunikatsiynoyi diyal'nosti haluzi / Visnyk sotsial'noyi hihiyeny ta orhanizatsiyi okhorony zdorov'ya Ukrainy. 2015. № 3 (65). – s.27-30. Rezhym dostupu <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2015.3>.

INFORMATION PROVISION OF THE POPULATION - RESIDENTS OF POLLUTED AREAS

Vytrykhovska O. P.

Abstract. *The article reveals the features of information support of the population living in contaminated areas as a result of the Chernobyl accident. The concept of "information support of the population" in connection with the lack of information centers for informing the population – residents of contaminated areas is defined and substantiated.*

Keywords: *information support, inhabitants of contaminated territories.*

UDC 141.339: 159.9

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.100

THE CONCEPTS OF THE SUBTLE BODIES IN THE ANCIENT SPIRITUAL TRADITIONS

DANYLOVA T. V., PhD in Philosophy,

Associate Professor of the Department of Philosophy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0297-9473

E-mail: danilova_tv@ukr.net

SALATA H. V., Doctor of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of Information Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

ORCID ID: 0000-0002-2673-8463

E-mail: salaty@bigmir.net

Abstract. *The idea that humans are multidimensional, i.e., that beyond their physical body, humans have other, subtler bodies, through which they can interact with the universe, is very ancient. Understanding of a human as a complex multidimensional phenomenon laid the foundations for the development of many Eastern and Western esoteric schools. Contemporary spiritual teachers and researchers continue the ancient tradition. Each esoteric tradition describes a human and his/her bodies from different angles, and none fully describes it which is probably impossible. This paper aims at investigating the concepts of the subtle bodies in the ancient spiritual traditions.*

Key words: *subtle bodies, physical body, Microcosm, Macrocosm, Buddhism, Hinduism.*

The search for the “self”, purpose and meaning of life, comprehension of multidimensionality and complexity of human phenomenon largely depends on the worldview of an individual, on his/her level of spiritual awakening. Many people associate their existence only with the physical world. A “physical person” cannot realize his / her purpose and final destination perceiving only the physical dimension of the world. However, sooner or later they begin to feel the presence of something greater – the Eternal Man. Thus, they embark on the path of their spiritual development in order to return to their true self. “Despite the increasing number of social groups, organizations, social networks, modern individuals experience the feelings of loneliness, isolation, and alienation. They cannot break through to their higher potential and grasp the true meaning of life. Therefore, the questions “Why should we live life?”, “What is our final destination?” that often

arise. On the one hand, it seems that this era of commercialized life, body and soul is devoid of spirituality. However, on the other hand, a person demonstrates a burning desire to reach the spiritual pole that enriches our lives, provides us with ever new and deeper meanings – the world without envy, hatred, anger, where dreams become reality, and each of us can cling to the wellspring of Truth, Goodness, and Beauty. To get there, we have to say “Farewell” to our limited “Ego” that does not want to recognize others. This breakthrough to God, Absolute, Nirvana, Tao or the True Self is the way home. Such a breakthrough requires a revision of the entire value system of an individual” [8]. New values must go beyond a horizontal existence, in which all values are of equal significance, in order to return to the central spiritual principle [5].

Analysis of the studies and publications. The idea that humans are

© Danylova T. V., Salata H. V.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 11(3) 2020

multidimensional, i.e., that beyond their physical body, humans have other, subtler bodies, through which they can interact with the universe, is very ancient.

Understanding of a human as a complex multidimensional phenomenon laid the foundations for the development of many Eastern and Western esoteric schools, such as schools of Yoga, Buddhism, Zen, Sufism, Theosophy, Anthroposophy, Occultism, Kabbalah, Pythagorean school, ancient Greek mysticism, Gnostic Christian tradition, etc. Contemporary spiritual teachers and researchers continue the ancient tradition. For example, T. Little in his book "Yoga of the Subtle Body: A Guide to the Physical and Energetic Anatomy of Yoga" [12] uses somatic concepts as grounds for exploring the subtle body. "Religion and the Subtle Body in Asia and the West: Between Mind and Body" edited by G. Samuel and J. Johnston explores subtle-body practices from a variety of perspectives [15]. G.R.S. Mead examines the doctrine of the subtle body in the West [14].

The purpose of the study. *This paper aims at investigating the concepts of the subtle bodies in the ancient spiritual traditions.*

Methodology. The authors used an interpretive research paradigm, integrative anthropological approach, and multidisciplinary analysis.

Research results and their discussion. A human being is a field of consciousness that permeates all levels of the universe, which is able to realize, develop and identify themselves. The ancient sages said: A human is, first of all, Body, Soul, and Spirit (or consciousness, information and energy). Despite the differences between religious, philosophical and other aspects of esoteric schools, there is something in common that unites them.

First and foremost, it is the representation of a human as the Microcosm, a mirror image of the Macrocosm (Universe) or, in modern language, as a holographic, "laser" reflection of the Universe. Ancient Indian, ancient Chinese and medieval European models of a human are united by the idea of "cosmism" of a human being. Thus, the model of a human in Indo-Buddhist culture reflects the levels of comprehension of the cosmic essence of a human. These ideas form the basis for various schools of yoga. In the medieval European model, a human is seen as the Microcosm that reflects the structure of the Macrocosm. In the medieval notions of "life centers" and 12 basic parts of the human body, the heart plays a major role, and seven energy centers of a human are in tune with the Christian idea of the seven deadly sins.

In the ancient Chinese worldview, a human is understood as a psycho-energetic cosmic entity, a holistic mechanism, which is determined by seven levels of interaction with the cosmos. Thus, the core of the Taoist worldview is neither matter nor consciousness, but life energy called Qi (Ki, Chi). Qi is the vital force that gives life to all forms of the Universe. It is a vibrating component of existence, continuous flow of life at the molecular, atomic, and sub-atomic levels. Everything that exists in the world is Qi and its states. Qi is a dynamic force that permeates the entire cosmos, in fact, it is the cosmos. Everything exists due to its transformations: just as water can become steam or ice, so condensing Qi becomes matter and rarefying Qi becomes spirit. There is no insurmountable boundary between matter and spirit, they are different modes of Qi. Human beings like everything that exists depend on Qi and Tao-way. When they are in harmony with the universal cosmic

law, their life is long and happy. It becomes possible if they follow the principle of Wu Wei. Wu Wei is the special kind of “joining the flow of existence”, merging of the individual “I” and Qi, unity of subject and object.

“Bearing it, rearing it

Bearing without possession

Achieving without arrogance

Raising without domination

This is called the Mystic Virtue” [17, Chapter 10].

There is neither active “I” nor object that requires efforts. The boundary between subject and object disappears.

There is just a spontaneous act according to Tao-Way. Wu Wei is a cultivation of the state of being, in which the action takes place in accordance with the natural cycles. This is a flow of life filled with great simplicity, love, and awakening. Following Wu Wei, humans respond easily to any challenge [6].

A significant parameter that indicates the commonality of the Eastern and Western ideas is the general recognition and understanding of the complex, multilayered structure of a human, the recognition of his/her multidimensionality, i.e., the presence of the several bodies. Each body lives according to its own laws – the laws of the Microcosm, and at the same time, being a holographic reflection of the Universe (Macrocosm), a reflection of the seven levels (planes) of the Universe, obeys the cosmic laws. These cosmic laws were defined by Hermes Trismegistus. These are the laws, or principles, of mentalism, correspondence, vibration, polarity, rhythm, cause and effect, gender [16].

Almost all religions claim that thought (idea) is primary and matter is secondary. It is impossible to understand the divine nature of a human without realizing his/her multidimensional structure. The structure of a human and

the universe are identical: each plane of the universe or human body has its own shell – subtle or physical. Each subtle body has its own consciousness, its own potential, due to which the ability to control certain parts of its consciousness arises.

In the ancient Egyptian tradition, a human was believed to have nine energy bodies (shells). Subtle human bodies exist separately, lead a separate life, they can think in their own way and testify against their master at the court of Osiris. The average person has seven bodies and two are separate, while a magician has all nine together. The task of a practitioner is to go through different levels of consciousness, understand and purify each body, harmonize them, take control and gather them into a single structure. Subtle bodies are divided into two groups: those that function constantly on the earthly plane, and bodies of Light that are in the gardens of Osiris. Human bodies are described in “The Egyptian Book of the Dead” [18].

In the Buddhist tradition, the classification of the subtle bodies of a human is as follows: the spirit of self-consciousness Avalokiteśvara watches everything that happens, Buddha Amoghasiddhi and Buddha Dipankara and the seven energy bodies represented by their rulers-bodhisattvas. The different animals on which the managers of energy bodies sit indicate the different qualities and properties of each energy body. In Buddhism in addition to the physical body, there are four other bodies, which are sometimes combined into two bodies. Rupakaya – the Body of Forms – consists of two bodies. They are Nirmanakaya and Sambhogakaya [11]. Nirmanakaya is the Body of Emanation, the revealed body. His Holiness the Dalai Lama is nirmanakaya. The Buddha can emanate innumerable bodies of nirmanakaya in

order to give teachings to many living beings. Sambhogakaya is a very subtle Body of Bliss. For example, the wisdom deity Manjushri is a form of Sambhogakaya. Manjushri exists in all worlds, but only the Aryans can see him and learn from him. Ordinary people cannot see him in this form. That is why Buddhas manifest themselves in the body of Nirmanakaya.

Dharmakaya is Buddha's Body of the Mind. It also consists of two forms. The first is Jnanakaya, or Wisdom Truth Body. This is the consciousness of the Buddha, which has an aspect of omniscience. The second form of Dharmakaya is Swabhavikakaya, or the Body of Pure Suchness, that is, the aspect of the emptiness of the Buddha's consciousness [19]. The bodies of the Buddha are directly related to who the practitioner should become as a result of his/her practice.

According to the Vedic tradition, the whole system called Human serves to move self-consciousness in the physical world. For this movement, a human has a physical body, which does not exist without a soul that controls the energies of desires. The Vedas state that a human at birth has a physical body, seven energy bodies of the Soul, two spiritual rulers, a double-demigod or prenatal energy and consciousness, the self-consciousness of which is a Human. This division is conditional. The seven energy bodies are the bodies of the soul, they have the corresponding rulers – the Gods, who are in the chakras (seven centers of consciousness). They control their qualities and worlds and differ in properties, degree of awareness, purpose, ability to perceive, frequency of emanations of Light. The rulers of the worlds, in turn, have helpers – the gods-spirits. All of them “grow” together with a person and can give as much Light as the

person is ready to perceive. And sometimes they even break away from a person if he/she is not in agreement with him/herself and the world. Each subtle body has its own functions, lives its own life, has its own level of awareness. The spiritual bodies of a human constitute his/her immortal essence, live their lives in their worlds and are sometimes manifested in the physical world as intuitive knowledge, prophetic dream, or altruistic act. In the process of expanding human consciousness, his/her interests and spheres of influence grow and a person experiences the awakening of the silent centers and spiritual bodies [20].

In Hinduism, the subtle body is defined as a triad consisting of the pranic, mental bodies and the body of consciousness (Pranamaya, Manomaya, Vijnanamaya). Together with the causal (or karmic) body, subtle body is reincarnated from one life to another. In Vedanta, subtle bodies are called koshas. In the Vedanta tradition, kosha is a shell that covers the “spirit”, the “higher self” and limits the levels of human consciousness. According to the Taittiriya Upanishad, human beings have five shells that coexist in the range from the coarsest to the thinnest [9]. They are also mentioned in the Sarvasara Upanishad [13]. There are Annamaya Kosha – the physical shell; Pranamaya Kosha – the pranic shell; Manomaya Kosha – the mental shell; Vijnanamaya Kosha – the wisdom shell; Anandamaya Kosha – the shell of bliss. The last one is the most subtle of the five levels of embodied self. The purpose of the Vedic spiritual practices is to transform and spiritualize Koshas.

H. Blavatsky's theosophy [4] – a syncretic religious-mystical teaching about the union of a human soul with the Deity – is based on ancient philosophical and religious teachings, mainly Vedanta,

Buddhism, and early Christianity [10]. H. Blavatsky classified human principles including the physical body, subtle bodies or means of moving consciousness and the immortal spirit. The first principle is Sthula Sharira – the physical body. The second principle is Prana – the vital principle. The third one is Linga Sharira – the astral form. The fourth principle is Kama – “the seat of emotions, desires and passions. It is center of the animal man. In the fourth and fifth principles we find the line of demarcation between mortal man and immortal man” [1]. The fifth principle is Manas – the mind, the intelligence. The sixth one is Buddhi, the spiritual soul, it is “the vehicle or instrument of Atma, the pure universal spirit. Buddhi is the feeling that we are in inner unity with the Universe. It is the source of spiritual intuition” [1]. The seventh principle is Atma – the spirit, the true self, which exists in unity with the Absolute. H. Blavatsky’s ideas were popularized in the articles of A. Besant, who described these seven bodies in detail [3]. The ideas of theosophy were transformed by A. Bailey [2] and were incorporated into the worldview of the New Age.

Conclusions. All esoteric schools, despite the differences in the interpretation of the structure of a human and his/her bodies, agreed that the average person has access to the physical body, ordinary yoga teacher has the experience of the subtle body, and enlightened yoga master has the experience of the Divine. God is one in everything and everything is in him, and the physical body of a human is imbued with the subtle bodies. There are many of them, but for a simplified understanding they can be divided into 7-9 subtle bodies. Each esoteric tradition describes a human and his/her bodies from different angles, and none fully describes it which is probably impossible.

References

1. Aveline C. C. (2018). The Seven Principles of Consciousness: A Key to Understanding Esoteric Philosophy. *Helena Blavatsky.Org*. Retrieved from <https://www.helenablavatsky.org/2018/11/the-seven-principles-of-consciousness.html>
2. Bailey A. (2009). *The Soul and Its Mechanisms*. Lucis Publishing Company, 240.
3. Besant A. (1911). *Man and his bodies*. Theosophical Publishing House, London, 250.
4. Blavatsky H. (2010). *Tajnaja doktrina* [The Secret Doctrine]. Eksmo, 880.
5. Cairns, G. E. (1962). The Philosophy and Psychology of the Oriental Mandala. *Philosophy East & West*, 11(4), 219–229.
6. Danylova T. (2014). Born out of Nothingness: a Few Words on Taoism. *Research Revolution. International Journal of Social Science & Management*, III(1), 1–6.
7. Danylova T. (2014). Eastern Spiritual Traditions through the Lens of Modern Scientific Worldview. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 5, 95-102.
8. Danylova T. V. (2017). Searching for the True Self: The Way of Nondual Wisdom. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 7–15. doi 10.15802/ampr.v0i12.119069.
9. Feuerstein, G. (2003). *The Deeper Dimension of Yoga: Theory and Practice*. Shambhala, 432.
10. Kuhn, A. B. (1992). *Theosophy: A Modern Revival of Ancient*

Wisdom. Whitefish, M. T: Kessinger Publishing, 392 p.

11. Lama Anagarika Govinda. (1969). *Foundations of Tibetan Mysticism: According to the Esoteric Teachings of the Great Mantra OM MANI PADME HUM*. Rider, 312.

12. Little, T. (2016). *Yoga of the Subtle Body: A Guide to the Physical and Energetic Anatomy of Yoga*. Shambhala, 304.

13. Martynov, B. V. (1999). *Upanishady jogi i tantry* [Upanishads of yoga and tantra]. Saint Petersburg: Aletheia, 256.

14. Mead, G.R.S. (2005). *The Doctrine of the Subtle Body in Western Tradition*. Cosimo Classics, 116.

15. Samuel, G., Johnston, J. (2013). *Religion and the Subtle Body in Asia and the West: Between Mind and Body*. Routledge, 290.

16. Swabb, C. (2018). *The Hermetic Revival: 7 Ancient Principles For Self-Mastery*. Retrieved from <https://medium.com/the-mission/the-hermetic-revival-7-ancient-principles-for-self-mastery-9399e523648d>.

17. *Tao Te Ching: Annotated & Explained*. (2006). Translation and Annotation by Derek Lin; Foreword by lama Surya Das. SkyLight Paths, 208.

18. *The Egyptian Book of the Dead*. (2019). Budge, W. (Trans). Arcturus Publishing, 160 p.

19. Wilber, K. (2017). *The Religion of Tomorrow: A Vision for the Future of the Great Traditions*. Shambhala. 811 p.

20. Wujastyk, D. (2009). Interpreting the image of the human body in pre-modern India. *International Journal of Hindu Studies*, 13(2), 189–228.

КОНЦЕПЦІЇ ТОНКИХ ТІЛ У ДАВНІХ ДУХОВНИХ ТРАДИЦІЯХ

Данилова Т. В., Салата Г. В.

Анотація. Ідея багатовимірності людини, тобто, думка про те, що за межами свого фізичного тіла люди мають інші, тонші тіла, завдяки яким вони можуть взаємодіяти зі Всесвітом, є дуже давньою. Розуміння людини як складного багатогранного явища заклало основи для розвитку багатьох східних та західних езотеричних шкіл. Сучасні духовні вчителі та дослідники продовжують давню традицію. Кожна езотерична школа описує людину та її тіла з різних сторін, і жодна не описує її повністю, що, мабуть, і неможливо. Ця стаття має на меті дослідження концепцій тонких тіл у давніх духовних традиціях.

Ключові слова: тонкі тіла, фізичне тіло, мікрокосм, макрокосм, буддизм, індуїзм.

УДК 159.929

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.065

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАДВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ЗАСОБАМИ ПРИРОДОТЕРАПІЇ**СОПІВНИК І. В.**, доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри соціальної роботи та реабілітації,

*Національний університет біоресурсів і природокористування України*E-mail: sopivnyk_i@nubip.edu.ua

ORCID 0000-0003-1187-6211

МАЦОЛА В. А., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,*Національний університет біоресурсів і природокористування України*E-mail: vika_9903@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз зарубіжного досвіду застосування природотерапії як нової, ефективної техніки соціально-психологічної реабілітації осіб, що потерпіли внаслідок надзвичайних ситуацій. Висвітлено найбільш поширені види природотерапії, зокрема лісотерапія, садотерапія, міська терапія зелених насаджень, анімалотерапія (каністерапія, фелінотерапія, іпотерапія, дельфінотерапія, апітерапія, ентомотерапія). Наведено шляхи застосування екотерапії під час пандемії COVID-19 (соціальне і лікувальне садівництво, анімалотерапія, вправи (активності) на свіжому повітрі, художня творчість на природі, спеціальні методи екотерапії).

Ключові слова: соціальна реабілітація, психологічна реабілітація, природотерапія, анімалотерапія, пандемія COVID-19.

Актуальність. В умовах сьогодення в Україні є значна частина людей, які потребують комплексної реабілітації. Найбільш чисельні групи населення, які потребують такої допомоги це: люди із залежностями від психоактивних речовин (більше як 3 млн осіб); люди з інвалідністю (більше як 2,5 млн осіб); особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (1,8 млн.) люди, які зазнають насилля (щороку приблизно 1 мільйон жінок зазнають фізичного та сексуального насильства); внутрішньо переміщені особи (більше 1,5 млн.), як наслідок Україна входить до ТОП-10 країн світу за кількістю переселенців; більше 30 тисяч поранених військовослужбовців на Сході України; більше 5000 військовополонених. Пандемія

породжує нові загрози, це загострення таких соціальних проблем як безробіття, домашнє насилля, доступ до медичних послуг, психічні розлади тощо. Коронавірусна пандемія, відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України (від 25 березня 2020 р. № 338-р) кваліфікована як медико-біологічна надзвичайна ситуація природного характеру [1]. Поряд із коронавірусною, у Світі із 1981 року, триває пандемія ВІЛ-інфекції. Таким чином, мільйони потерпілих осіб, у різних куточках Землі, потребують різносторонньої допомоги, медичної, фінансової, а особливо соціально-психологічної.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Аналіз сучасних наукових розвідок свідчать, що однією із

ефективних технік соціально-психологічної реабілітації в умовах коронавірусної пандемії є природотерапія. У даній статті природотерапію ми розглядаємо як інноваційну практику соціально-психологічної реабілітації, яка полягає у відновлювальному впливі природи (вода, повітря, рослини, тварини) на людину в процесі взаємодії.

У вітчизняних дослідженнях природотерапія висвітлюється, як правило, у контексті оздоровчої технології роботи із дітьми. Зокрема, природотерапія розглядається в дисертаційному дослідженні Малишевської І.А. як «специфічна методика корекції здоров'я та активації пізнавальної діяльності учнів молодших класів на засадах впливу на них об'єктів природного оточення» [2, с. 3].

В Ізраїлі професором Ронен Бергером [3] впродовж 2003-2009 рр. були проведені експериментальні дослідження впливу природотерапії на різні категорії дітей (із ПТСР, із особливими освітніми потребами та ін.) та засновано Центр природотерапії.

Значна увага природотерапії приділяється японськими дослідниками. Так, Хоронг Сонг, Харумі Ікей, Йошіфумі Міядзакі, вивчаючи фізіологічний ефект природотерапії (включаючи вплив лісів, міських зелених насаджень, рослин та виробів із дерева), приходять до висновку, що «розрив між природним середовищем, до якого пристосовані наші фізіологічні функції, та сильно урбанізованим штучним середовищем, в якому ми живемо, є основною причиною «стресового стану» у сучасних людей» [4]. Науковці відзначають, що за останні роки накопичилися наукові дані, що підтверджують фізіологічні ефекти релаксації, спричинені природними подразниками. Цікавими є також дослідження японських дослідників щодо застосування лісотерапії у

реабілітаційному процесі. У науковий обіг було введено поняття «Шінрін-йоку» (лісотерапія, лісові ванни) [5].

Сандра К. Шорт-Роббінс (США) впродовж 2005-2020 рр. досліджувала особливості формування емпатії у дітей групи ризику засобами природотерапії [6].

Мета статті полягає в актуалізації природотерапії як ефективної техніки соціально-психологічної реабілітації.

Методи. Аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Результати. В умовах сьогодення, природотерапію у практиці соціально-психологічної реабілітації, застосовують у різних країнах Світу. Так, наприклад у США (штат Каліфорнія) впроваджується експериментальна програма реабілітації сімей в умовах паркових зон, а в Сіетлі одним із видом комплексної терапії для онкохворих людей пропонується саме природотерапія. У Південній Кореї впроваджується безкоштовна програма природотерапії для пожежників із посттравматичних стресовим розладом. У Великобританії існують екологічні проекти із очищення лісопаркових зон групою бажаючих людей, де відбувається подвійна взаємодія «людина-людина» та «людина-природа», що, як свідчать учасники проектів, призводить до покращення самопочуття, настрою, сприяє налагодженню нових контактів. У Фінляндії дослідники пропонують програми природотерапії для зменшення рівня самогубств, депресій та алкоголізму.

У багатьох зарубіжних країнах існує практика застосування різних видів природотерапії. Так, наприклад, у Японії надзвичайно популярною є *лісотерапія*, яка позначається терміном «Шінрін-йоку» і передбачає відновлення, відпочинок, зміцнення здоров'я (зцілення тіла і душі) за

допомогою лісового середовища. Терапія лісовим середовищем спрямована на профілактичні медичні ефекти для поліпшення ослаблених імунних функцій та запобігання захворювань, шляхом досягнення стану фізіологічної релаксації через вплив подразників лісової флори. Наукові дослідження свідчать, що середовище лісу позитивно впливає на усі найважливіші показники людського організму (зменшує частоту пульсу, нормалізує рівень кортизолу, стабілізує артеріальний тиск тощо)

Міська терапія зелених насаджень – ще один популярний різновид терапії для мешканців як мегаполісів, так і невеликих міст. Проживання в міських районах із доступними для прогулянок зеленими насадженнями збільшує тривалість життя людей.

Терапія садівництвом – пов'язана з підтримкою загального самопочуття людини шляхом підвищення її позитивного настрою та забезпечення життєздатного втечі від стресових факторів, що трапляються у повсякденному житті.

Популярними у Світі та в Україні є різні види *анімотерапії* (зоотерапія, пет-терапія), що полягають у позитивному впливі на організм людини тварин. Прототипом сучасної анімотерапії було застосування голубів, кішок, собак, кролів при лікуванні пацієнтів в психіатричній клініці Йорк-Ретрит у Великобританії в кінці XVIII століття. Анімотерапія сьогодні має свої різновиди. Найбільш розповсюдженими є такі:

- каністерапія – терапія за допомогою спеціально навчених собак;
- фелінотерапія – терапія за посередництвом кішок;
- іпотерапія – терапія за допомогою коней (включає як їзду верхи, так і спілкування із тваринами);

- дельфінотерапія – терапія із дельфінами;

- апітерапія – відновлення за допомогою бджіл і продуктів їх життєдіяльності;

- ентомотерапія – застосування у терапевтичних цілях різних комах.

У процесі використання різних видів анімотерапії необхідно враховувати індивідуальні особливості людей (у першу чергу наявність алергій), необхідність реалізації терапевтичних програм відповідними фахівцями.

Застосування різних видів природотерапії вивчається в умовах поширення коронавірусної інфекції. Так дослідниками пропонуються такі шляхи застосування екотерапії під час COVID-19:

1) *Соціальне і лікувальне садівництво*. Це може бути використано для боротьби з депресивними почуттями, самотністю у дорослих, особливо літніх людей, які знаходяться на карантині вдома. Також можливо застосовувати для розвитку уваги у дітей, чия поведінка надзвичайно обмежена. Також такий метод може бути ефективним для боротьби зі стресом і тривогою, пов'язаними з пандемією.

2) *Анімотерапія*. Це може бути надзвичайно ефективною технікою для боротьби зі стресом, занепокоєнням, що виникають через невизначеність поточної ситуації, заспокоюючи агресивні почуття, зменшуючи самотність і привносячи пильність і емоційну рівновагу в дітей в умовах COVID-19.

3) *Вправи (активності) на свіжому повітрі*. Люди, які проживають за межами зон змісту, можуть практикувати їх індивідуально, щоб поліпшити загальне самопочуття і зменшити стрес. Ходьба або інша фізична активність повинні практикуватися в місцях, де мало людей, і необхідно

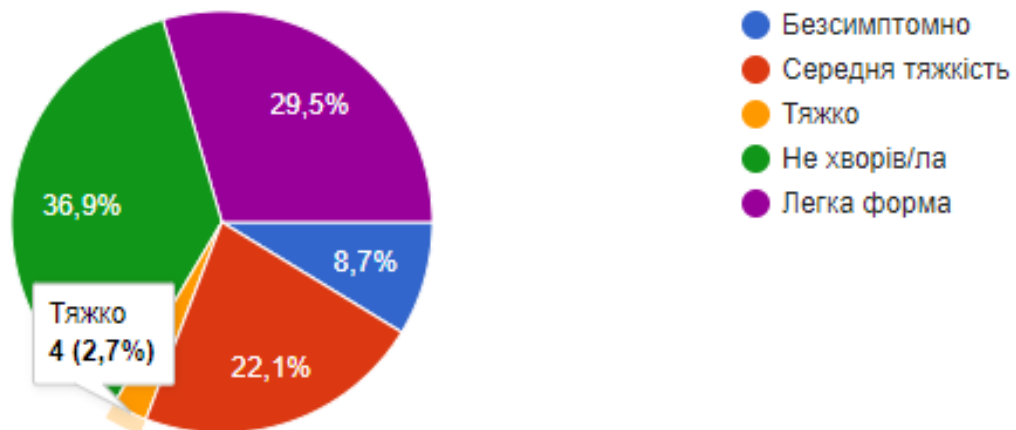
дотримуватися необхідних заходів стримування COVID-19.

4) *Художня творчість на природі.* Для поліпшення психічного здоров'я в цій кризовій ситуації варто: писати, малювати або фотографувати на відкритому повітрі. Однак це має бути зроблено самостійно, дотримуючись заходів стримування COVID-19.

5) *Спеціальні методи екотерапії.* Ось деякі з дій, які можна використовувати в ситуації з COVID-19 для поліпшення психологічного благополуччя і подолання самотності: слухати спів птахів; привнести природу в свій будинок, наприклад виготовити годівницю для птахів, повісити картину з природою і принести додому кімнатні рослини; пізнавати природу, тощо [7].

У процесі дослідної роботи

нами проведено опитування. Всього у дослідженні взяли участь 154 особи, серед них 89 % жінок та 11% чоловіків, вік опитуваних складає 17-25 років – 90,3%, 26-35 років- 4,5%, 36-60 років-4,5% , 60+ років – 0,6%. Серед опитаних були люди, які працюють-13,1%, навчаються – 65,4%, а також ті, хто навчається та працює – 21,6%, тобто соціально активні люди, життя яких включає комунікації з різними людьми та насичений режим дня (не завжди нормований). Більшість з них хворіли на Covid-19 у тій чи іншій формі – 53,2%, частина не знають, чи хворіли – 13,6%, а частина стверджують, що не хворіли - 33,1% (але виключати безсимптомний перебіг хвороби не будемо). Наголосимо на складності перебігу хвороби (Див. Діаграма 1).

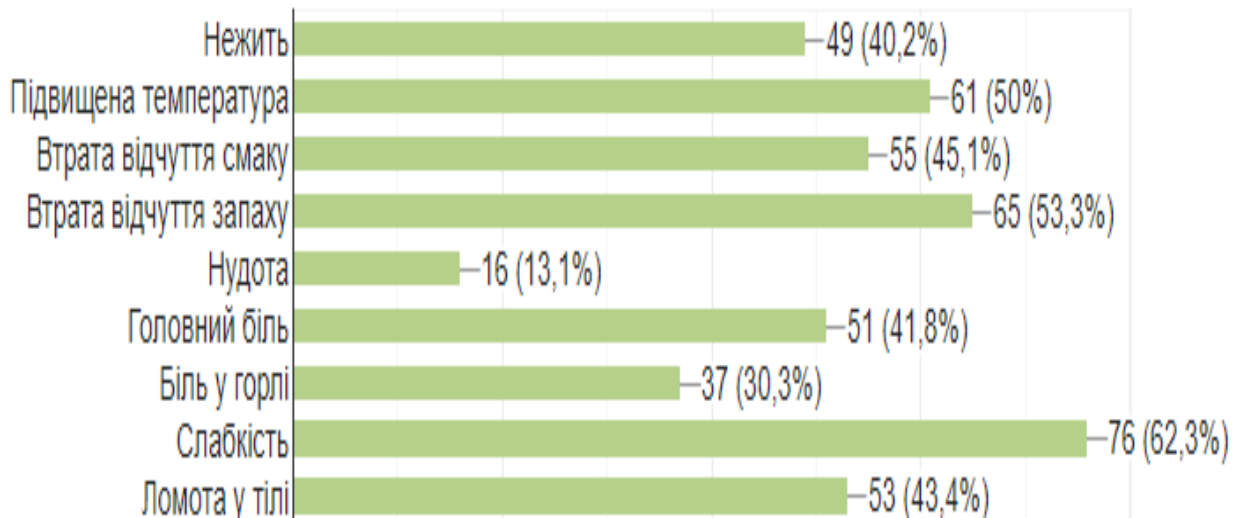
Діаграма 1. Презентація відповідей досліджуваних осіб щодо складності перебігу хвороби. Джерело: власне дослідження

Із даних діаграми, що наведено бачимо, що безсимптомно перехворіли 8,7% опитаних громадян, у легкій формі 29,5%, хвороба середньої тяжкості була у 22,1% опитаних і в тяжкій формі хворіли 2,7% людей.

Серед головних симптомів респонденти виокремлюють такі як : нежить 40,2%, підвищена

температура 50%, втрата відчуття смаку 45,1%, втрата відчуття запаху 53,3%, нудота 13,1%, головний біль 41,8%, біль у горлі 30,3% слабкість 62,3%, ломота у тілі 43,4% (Діаграма 2). Також респонденти додавали власні відповіді, не наведені у переліку, а саме: сильний біль у легенях, утруднення дихання,

головокружіння, затуманеність
розуму, порушення психіки.

Діаграма 2. Презентація відповідей досліджуваних осіб симптомів, що відчували при перебігу хвороби. Джерело: власне дослідження

Цікаво відмітити те, що більшість опитаних (57,6%) на питання «Яке Ваше ставлення було

до хвороби (Covid-19) на початку пандемії?» відповіли, що відразу ставились серйозно (Діаграма 3).

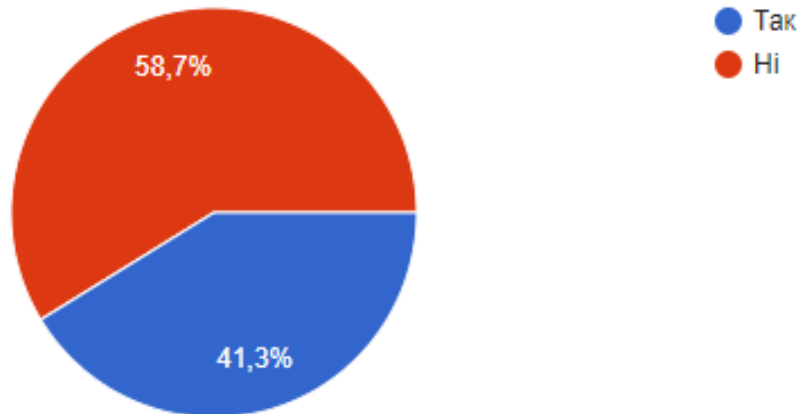

Діаграма 3. Презентація відповідей досліджуваних осіб щодо того, яке ставлення було до хвороби (Covid-19) на початку пандемії. Джерело: власне дослідження

У процесі дослідження вивчали ставлення респондентів до відновлення, зокрема чи звертали вони на увагу на реабілітацію і чи розглядають для себе засоби природотерапії. У діаграмі 4 відображено відповіді респондентів

на питання «Чи звертали Ви увагу на відновлення після Covid-19?». Бачимо, що думки розділились, адже більшість 58,7% не думала про цей етап після хвороби. Але і чимала частка звертали на це увагу 41,3%. Для нас це свідчить про те, що

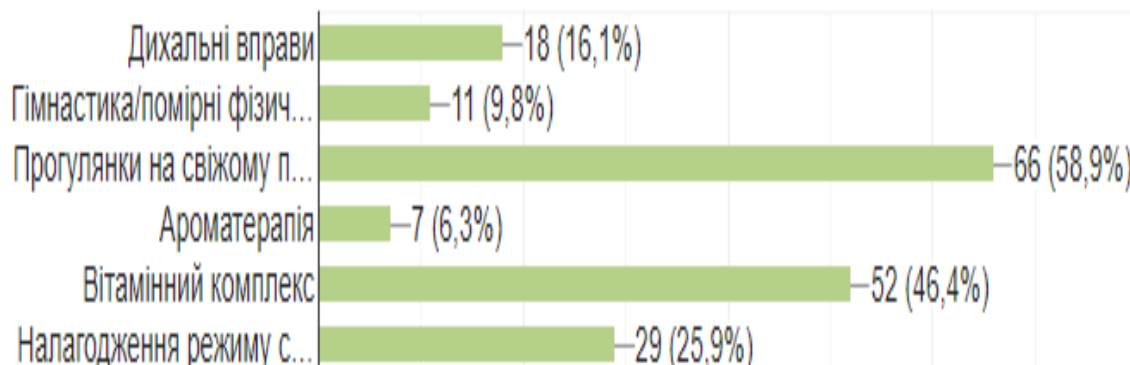
відновлення після коронавірусної хвороби це питання надзвичайно актуальне.

Діаграма 4. Результати відповідей респондентів на запитання «Чи звертали Ви увагу на відновлення після Covid-19»? Джерело: власне дослідження

Ми також запитали в респондентів, які стверджували, що вони звертали увагу на відновлення,

яким чином вони відновлювались (див. Діаграма 5)

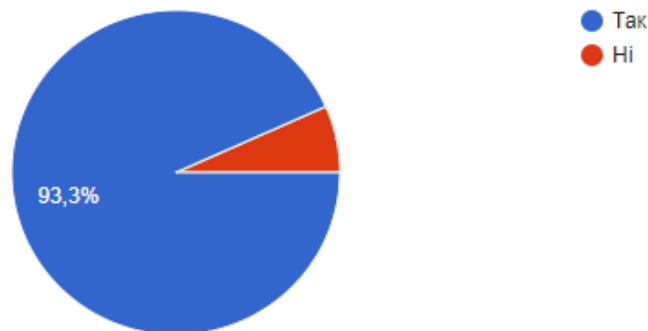
Діаграма 5. Презентація відповідей досліджуваних осіб щодо того, яким чином вони відновлювались після Covid-19. Джерело: власне дослідження

Отже, виконували дихальні вправи 16,1% людей, гімнастику та помірні фізичні навантаження виконували 9,8% людей, більшість відновлювались прогулянками на свіжому повітрі – 58,9%, звертались до ароматерапії - 6,3% респондентів, приймали вітамінні комплекси 46,4%,

займались налагодженням режиму сну та бадьорості – 25,9%. Отже, більшість людей позитивно ставляться до відновлювальних технологій – природотерапії та відчувають відновлення свого організму, покращення самопочуття чи настрою, перебуваючи на природі.

Більше 90% респондентів відчують відновлювальний вплив

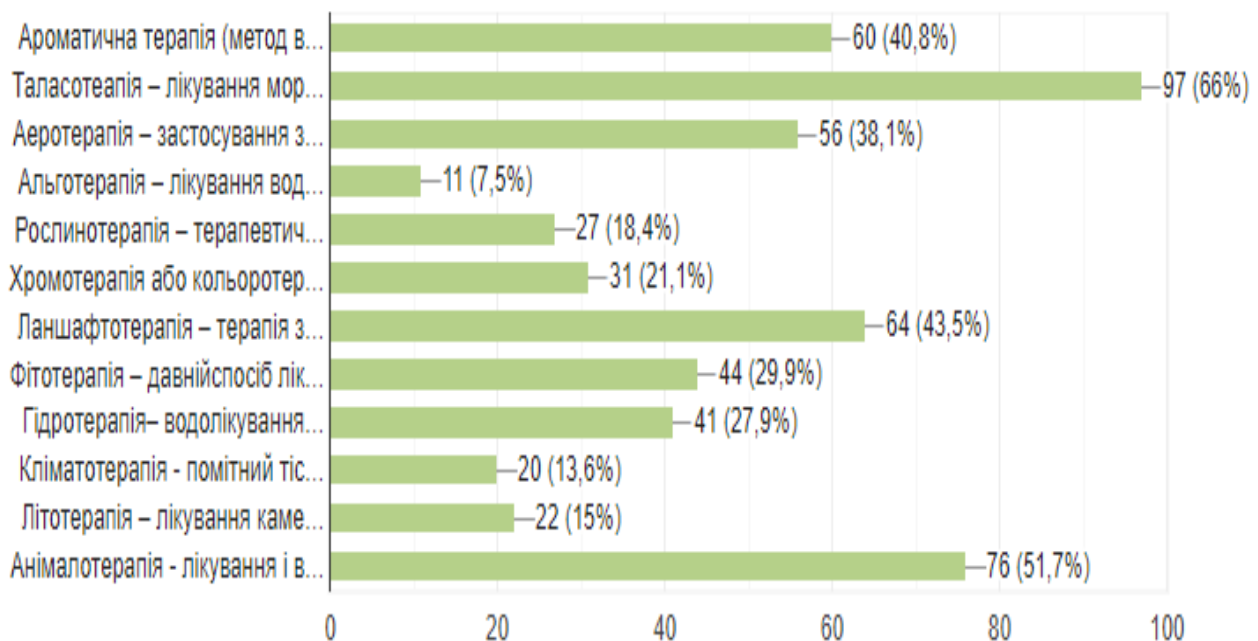
на організм перебуваючи на природі (Див. Діаграма 6)

Діаграма 6. Результати відповідей респондентів на запитання «Чи відчуваєте відновлення свого організму перебуваючи на природі?». Джерело: власне дослідження

У ході дослідження було з'ясовано, які види природотерапії є

найбільш популярними і ефективними (див. Діаграма 7).

Діаграма 7. Результати відповідей респондентів на запитання «Які види природотерапії для Вас є найбільш ефективними?». Джерело: власне дослідження

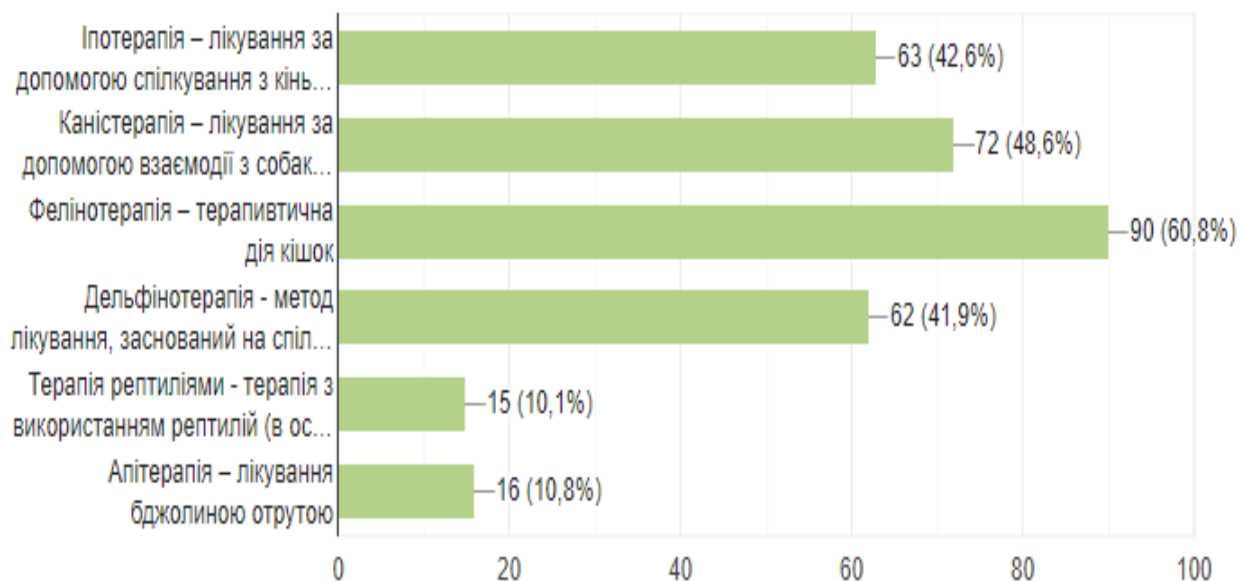
За результатами бачимо, що це таласотерапія – лікування морем. Таласотерапія – лідер за кількістю

виборів у всіх вікових групах: 18-25 років, 25-35 років, 35+ років. Таласотерапію обрало 66, %

© Сопівник І. В., Мацола В. А.

респондентів. Друге місце за кількістю виборів займає анімалотерапія (51,7%). Так як анімалотерапія

поняття широке, важливо було уточнити, якому саме виду люди надають перевагу.

Діаграма 8. Результати відповідей респондентів на запитання «Який вид анімалотерапії, на Вашу думку, є найбільш ефективним?». Джерело: власне дослідження

Таким чином, серед анімалотерапій лідером є фелінотерапія (60,8%). Друге місце – це каністерапія (48,6%). Це досить наглядний приклад, адже багато людей мають домашніх улюбленців собак чи котів.

Висновки і перспективи.

Таким чином, природотерапія є однією із ефективних технік соціально-психологічної реабілітації. Відновлювальний ефект проявляється в: емоційній стабілізації, зменшенні стресу та агресії, покращенні настрою, відновленні уваги, нормалізації фізіологічних показників (тиску, серцебиття), покращенні імунітету. Екотерапевтичні практики можуть суттєво покращити здатність людей до самоврядування, адекватної самооцінки, налагодження соціальних відносин та розвитку м'яких навичок, формує соціальну обізнаність та

підвищує можливості працевлаштування. Активна взаємодія з природою сприяє розслабленню, підвищує легкість навчання та засвоєння нової інформації, а тому може бути рекомендована для дітей з когнітивними порушеннями.

Список використаних джерел

1. Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації. Розпорядження Кабінету міністрів України (від 25 березня 2020 р. № 338-р). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-perevedennya-yedinoyi-derzhavnogo-sistemi-civilnogo-zahistu-u-rezhim-nadzvichajnoyi-situaciyi-338250320>. (дата звернення 19.10. 2020)
2. Малишевська І.А. Підготовка майбутнього вчителя

початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями початкової школи. Автореф. дис. канд. пед. н. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти. Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2011. 21 с.

3. Dr. Ronen Berger. (2009) Nature Therapy – Developing a Framework for Practice. PhD thesis. School of Health and Social Sciences. University of Abertay, Dundee. 369.

4. Song C, Ikei H, Miyazaki Y. (August 2016). Physiological Effects of Nature Therapy: A Review of the Research in Japan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 13 (8): 781.

5. Hansen MM, Jones R, Tocchini K (July 2017). Shinrin-Yoku (Forest Bathing) and Nature Therapy: A State-of-the-Art Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 14 (8): 851.

6. Sandra Short-Robbins (2020). Therapeutic Wilderness Experiences and Empathetic Perception of At-Risk Adolescent Youth. 200 s.

7. Pourabi Chaudhury and Debanjan Banerjee. (2020) Recovering With Nature: A Review of Ecotherapy and Implications for the COVID-19 Pandemic. *Front. Public Health*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.604440/full>

References

1. Pro perevedennia yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu u rezhym nadzvychainoi sytuatsii. Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy (vid 25 bereznia 2020 r. № 338-

r). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-perevedennya-yedinoyi-derzhavnoyi-sistemi-civilnogo-zahistu-u-rezhim-nadzvichajnoyi-situaciyi-338250320>. (data zvernennia 19.10. 2020)

2. Malyshevska I.A. (2011) Pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do vykorystannia pryrodoterapii u roboti z uchniamy pochatkovoї shkoly. Avtoref. dys. kand. ped. n. 13.00.04 – Teoriia i metodyka profesiinoї osvity. Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kyiv. 21 s.

3. Dr. Ronen Berger. (2009) Nature Therapy – Developing a Framework for Practice. PhD thesis. School of Health and Social Sciences. University of Abertay, Dundee. 369.

4. Song C, Ikei H, Miyazaki Y. (August 2016). Physiological Effects of Nature Therapy: A Review of the Research in Japan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 13 (8): 781.

5. Hansen MM, Jones R, Tocchini K (July 2017). Shinrin-Yoku (Forest Bathing) and Nature Therapy: A State-of-the-Art Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 14 (8): 851.

6. Sandra Short-Robbins (2020). Therapeutic Wilderness Experiences and Empathetic Perception of At-Risk Adolescent Youth. 200 s.

7. Pourabi Chaudhury and Debanjan Banerjee. (2020) Recovering With Nature: A Review of Ecotherapy and Implications for the COVID-19 Pandemic. *Front. Public Health*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.604440/full>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF PERSONS AFFECTED FROM EMERGENCIES BY NATURAL THERAPY

Sopivnyk I. V., Mazola V. A.

Abstract. *The article analyzes the foreign experience in the use of nature therapy as a new, effective technique for social and psychological rehabilitation of persons affected by emergency situations. The most common types of nature therapy, in particular, lisotherapy, garden therapy, urban therapy of green spaces, animal therapy (canistherapy, felinotherapy, hippotherapy, dolphin therapy, apitherapy, entomotherapy) are covered. The ways of using ecotherapy during the COVID-19 pandemic (Social and therapeutic horticulture, animal-assisted interventions, green exercise, nature arts and crafts, specific ecotherapy techniques) are given.*

Key words: *social rehabilitation, psychological rehabilitation, nature therapy, animal therapy, COVID-19 pandemic.*

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 364-43:005.322:614.8

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.047

ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З НАДАННЯ ДОПОМОГИ ПОСТТРАВМАТИЧНИМ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

ДРАЧУК О. В., аспірант

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: odrachuk@nubip.edu.ua

Анотація. У статті розкрито особистісні якості соціального працівника з надання допомоги постраждалим в екстремальних ситуаціях. Виявлено фактори, що впливають на формування певних професійних і особистісних якостей соціального працівника. Узагальнено поняття «надзвичайна ситуація», здійснено межу між екстремальними ситуаціями і подіями поточного життя, а також диференціація екстремальних ситуацій. Схарактеризовано чотири послідовні фази (стадії) в динаміці стану потерпілих від впливу екстремальних факторів. Виявлено чинники, що викликають диференціацію посттравматичних стресових розладів. Виділено ознаки дезадаптації; групи осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської аварії.

Ключові слова: якості соціального працівника, Чорнобильська аварія, дезадаптація, стадія (фази), динаміка, чинники, екстремальна ситуація.

Актуальність. Виявлення специфіки діяльності соціального працівника з надання допомоги людям, які пережили екстремальні події, вимагає попереднього розгляду соціальної роботи як особливого виду професійної діяльності. Виступаючи складним процесом, вона вимагає міцних знань з різних галузей, серед яких: медицина, соціологія, психологія, педагогіка, правознавство, економіка, теорія управління тощо. Ефективність роботи безпосередньо залежить від самого соціального працівника, його умінь, досвіду, особистих якостей.

В Україні ініціатором окремого напрямку самостійного виду професійної діяльності (соціальна робота, 1991 р.) виступив тимчасовий науково-дослідний колектив (ТНДК) «Школа-мікрорайон» (м. Донбас). Фахівець із соціальної роботи «організує матеріально-побутову

допомогу і надає морально-правову підтримку громадянам, що мають потребу у соціальних послугах, – інвалідам, самотнім старим людям, самотнім матерям, багатодітним родинам, дітям-сиротам, біженцям, а також потерпілим у результаті природних, екологічних, техногенних та ін. катастроф» [16].

Аналіз останніх джерел та публікацій. Звертаючись до дефініції Н. Данакіна (соціальна робота – «професійне сприяння людям в успішному вирішенні їх життєвих проблем за допомогою здійснення відповідних соціальних змін, вивільнення і розвитку ресурсів людини і її соціального оточення» [4, с. 28]), В. Бочарова [2; 3] виділяє в соціальній роботі змістовний і організаційний аспекти розвитку. Перший пов'язує з об'єктом професії соціальної роботи – людиною в цілому – в її біологічному,

психологічному, соціальному і духовному планам. При цьому специфіка об'єкта діяльності визначає багатогранність і унікальність соціальної роботи як професії. В організаційному плані соціальна робота є відкритою і розгалуженою системою взаємозв'язків на горизонтальному і вертикальному рівнях.

Інші автори звертаються до проблем сутнісного змісту соціальної роботи, виділяючи такі ознаки: надання допомоги окремій людині або групі осіб, які опинилися в складній життєвій ситуації; актуалізацію потенціалу самопомоги особам, які опинилися в складній життєвій ситуації; цілеспрямований вплив на формування і реалізацію соціально-економічної політики на всіх рівнях з метою забезпечення соціально-здорового середовища життєіснування і життєдіяльності людини, створення системи підтримки людей, які опинилися в складній життєвій ситуації. На думку А. Панова [11; 12], перші дві ознаки складають мікрорівень соціальної роботи, а третя – макрорівень.

Мета статті полягає в розкритті сучасних міжнародних вимог до соціального захисту населення, які необхідно враховувати у процесі професійної підготовки соціальних працівників.

Методи. Контент-аналіз нормативно-правових документів щодо діяльності соціального працівника.

Результати. Специфіка діяльності соціального працівника передбачає наявність у нього таких професійних якостей, як професійні знання, вміння, навички та необхідні для ефективного виконання своїх обов'язків соціально-психологічні особливості особистості. Професійно-важливими виступають: співчуття, співпереживання, сумлінність, відповідальність, витримка,

самовладання. Серед аналітичних здібностей повинні бути присутніми: уміння оцінити ситуацію і сформулювати план дій. Звичайно, професія потребує й організаторських здібностей, практичної спрямованості, уміння працювати з документацією. Неприпустимі виступають черствість, нестриманість, недотримання моральних норм.

У контексті нашого дослідження розглянемо діяльність соціального працівника з надання допомоги особам, постраждалим внаслідок Чорнобильської аварії. Зупинимось на найбільш значущих для професії соціального працівника особистісних якостях, котрі розглядаємо як здатності суб'єкта, що володіє ними, ефективно здійснювати свою професійну діяльність.

У спеціальній літературі [18; 19] особистісні якості соціальних працівників підрозділяють на три групи: 1) психологічні та психофізіологічні характеристики, які є складовою частиною здатності до даного виду діяльності; 2) психолого-педагогічні якості, орієнтовані на удосконалення соціального працівника як особистості; 3) психолого-педагогічні якості, спрямовані на створення ефекту особистої чарівності.

У більш розгорнутому вигляді особистісні якості першої групи відображають психічні процеси (сприйняття, пам'ять, уява, мислення), психічний стан (втома, апатія, стрес, тривожність, депресія); увага як стан свідомості, емоційні (стриманість, індиферентність) і вольові (наполегливість, послідовність, імпульсивність) характеристики.

До психологічних якостей (друга група) відносять самоконтроль, самокритичність, самооцінку своїх вчинків, а також стресостійкі якості.

У третю групу особистісних якостей соціального працівника включають комунікативність (уміння

швидко і легко встановлювати контакт з людьми, емпатійність (уловлювання настрою людей, виявлення їх установок і очікувань, співпереживання їхнім потребам), атрактивність (зовнішня привабливість особистості) та інші.

На наш погляд, до числа професійно важливих якостей в першу чергу слід віднести гуманістичну спрямованість особистості, здатність до емпатії, особисту і соціальну відповідальність, високий соціальний інтелект, відкритість, емоційну стійкість, терпіння, самовладання, толерантність, особисту адекватність з самооцінки, рівню домагань і соціально-психологічної адаптованості.

Вищеперелічені особистісні якості фахівця з соціальної роботи є загальними для різних видів і сфер застосування соціального працівника. Природно, згадані якості не становлять повний і вичерпний їх перелік. Однак в цілому створюють уявлення про основні професійні вимоги до особистості соціального працівника, його психологічного портрету.

Формування певних професійно-особистісних якостей соціального працівника визначається різними факторами, в тому числі і специфікою тієї соціальної групи населення, з якою він працює. У зв'язку з цим доцільно виявити особливості надання допомоги постраждалим в екстремальних ситуаціях, як специфічної групи населення – об'єкта соціальної роботи. На нашу думку, такий аналіз необхідно починати з визначення поняття «екстремальна ситуація», сутність якого можна встановити через інше поняття – екстремальність. При цьому саме Чорнобильську катастрофу (аварію) прийнято вважати екстремальною. Представники різних наукових шкіл пов'язують її з процесами, що

характеризуються граничним значенням параметрів.

Т. Назарова та В. Шаповаленко термін «екстремальна ситуація» визначають як «неординарну критичну ситуацію, що вимагає нетривіального (оригінального) рішення, щоб гідно вийти з неї [10].

При такому трактуванні близьким за змістом можна вважати поняття «надзвичайна ситуація», під якою розуміють несподівану, непередбачувану обстановку, що вимагає негайних дій.

На нашу думку, таке визначення надзвичайної ситуації влучно відображає деякі важливі характеристики ситуації, що розглядаються – раптовість, непередбачуваність, імперативність вжиття заходів та ін. – є занадто загальним.

Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» надзвичайну ситуацію визначає як «порушення нормальних умов життя і діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншою небезпечною подією, в тому числі епідемією, епізоотією, епіфітотією, пожежею, яке призвело (може призвести) до неможливості проживання населення на території чи об'єкті, ведення там господарської діяльності, загибелі людей та/або значних матеріальних втрат» [14].

Більш прийнятним вважаємо визначення Б. Порфірьєва, який вважає, що надзвичайна ситуація – це «зовні несподівана обстановка, котра раптово виникає й характеризується невизначеністю, значним соціально-економічним й екологічним збитком, і перш за все людськими жертвами,

необхідністю швидкого реагування, великими людськими, матеріальними і тимчасовими витратами на проведення евакуаційно-рятувальних робіт, скорочення масштабів і ліквідацію різноманітних негативних наслідків» [13, с. 36].

З наведених визначень видно, що загальним в розумінні екстремальних і надзвичайних ситуацій є вплив на людину негативних факторів, фізичних і психологічних, які несуть реальну небезпеку для її здоров'я і життя. Такі фактори прийнято називати екстремальними. Таким чином, екстремальні ситуації характеризуються наявністю негативних чинників, що впливають на окремі компоненти, які різко відрізняються від нормативних (екстремальні фактори).

Деякі дослідники [5] вважають, що між екстремальними ситуаціями і подіями поточного життя немає чітко вираженої межі. Досить часті рядові події, можна вважати прикладом екстремальних в їх «м'якій локальній формі»: транспортні та дорожні аварії, смерть родичів і близьких, соціально-економічні зміни в суспільстві та ін. Тому виникає необхідність диференціації екстремальних ситуацій за масштабістю їх впливу:

1) ситуації, в яких діє порівняно невелике число екстремальних факторів або в яких екстремальні фактори діють відносно невеликий час;

2) ситуації з масштабними довготривалими наслідками.

Щодо останнього типу екстремальних ситуацій частіше застосовуються терміни «надзвичайна ситуація» або «соціальне лихо».

Загалом, до екстремальних подій, що роблять негативний вплив на людину, можна віднести ті, які: загрожують життю людини або можуть призвести до серйозної фізичної травми або поранення; пов'язані зі сприйняттям загрозливих

картин смерті і поранень інших людей, мають відношення до насильницької або раптової смерті близької людини; пов'язані з присутністю при насильництві над близькою людиною або отриманні інформації про це; мають відношення до впливу згубних факторів зовнішнього середовища або інформації про них (радіація, отруйні речовини, землетрусу та ін.); пов'язані з виною конкретної особи за смерть або важку травму іншої людини [20].

На людей, що знаходяться в умовах екстремальної ситуації, поряд з різними вражаючими факторами діють і психотравмуючі обставинами, що являють собою комплекс надсильних подразників, викликають порушення психічної діяльності, що виявляється в неспецифічних реакціях організму.

Аналіз соціально-психологічного стану потерпілих в екстремальних подіях показує, що безпосередньо на момент впливу даної події і в найближчий час після неї домінує емоційний шок. В динаміці стану ті, хто зазнав впливу екстремальних факторів слід виділяти чотири послідовні фази або стадії [15].

1. *«Гострий емоційний струм»* – характеризується загальною психічною напругою, граничною мобілізацією психофізіологічних резервів, загостренням сприйняття і збільшенням швидкості розумових процесів, проявами безмежної сміливості при одночасному зниженні критичної оцінки ситуації. В емоційному стані в цей період переважає почуття відчаю, що супроводжується запамороченням і головним болем.

2. Поява стадії *«психофізіологічна демобілізація»* пов'язана з розумінням масштабів екстремальної події («стрес усвідомлення») і характеризується найбільш істотним погіршенням самопочуття і психоемоційного стану, з

переважанням почуття неувважності, панічних реакцій, депресивними тенденціями.

3. Для «стадії дозволу» характерна поступова стабілізація настрою і самопочуття. Однак зберігається знижений емоційний фон і обмеження контакту з оточуючими.

4. «Стадія відновлення» характеризується змінами стану постраждалих в екстремальній ситуації, що виражається в поведінкових реакціях. При цьому активується міжособистісне спілкування, нормалізується емоційне забарвлення мови, тобто відбувається відновлення психічної діяльності.

Загальна характеристика психологічних наслідків екстремальних впливів на людину полягає в тому, що травматичний досвід, що супроводжується з пережитими в момент екстремального впливу інтенсивними і негативними емоціями, стає з часом основним джерелом розвитку травматичного стресу і посттравматичних розладів.

М. Зеленова, О. Лазебна, Н. Тарабріна Н.В. визначають травматичний стрес як «...стрес, пережитий людиною в екстремальних (травматичних) ситуаціях, що виходять за свою інтенсивність за рамки звичайного людського досвіду, і в ряді випадків приводять до психічної травми і виникнення різних психічних розладів» [6; 9; 17].

Інакше кажучи, травматичний стрес обумовлений, з одного боку інтенсивністю стрес-факторів, а з іншого, – їх впливом. Якісна, змістовна сторона травматичного стресу визначається всім спектром стресових реакцій людини.

Основними характеристиками функціонального стану людей при травматичному стресі є субсиндроми стресу [8]:

– *когнітивний субсиндром* – виявляється у вигляді змін сприйняття і усвідомлення інформації, що надходить до людини, яка знаходиться в екстремальній ситуації, зміни її уявлень про зовнішнє і внутрішнє просторове середовище, зміна спрямованості її мислення;

– *емоційно-поведінковий субсиндром* полягає в емоційно чуттєвих реакціях на екстремальні, критичні умови, ситуації;

– *соціально-психологічний субсиндром* проявляється в зміні спілкування людей, які можуть мати соціально-позитивні тенденції: у згуртуванні людей, збільшенні взаємодопомоги, схильності підтримувати лідера, слідувати за ним, а також соціально-негативні: самоізоляція, схильність до конфронтації з оточуючими людьми;

– *вегетативний субсиндром* проявляється у виникненні або локальних фізіологічних стресових реакціях, які мають адаптаційну сутність, але можуть ставати основою для розвитку хвороби стресу.

Як показує аналіз літературних даних і експериментальних матеріалів з даної проблеми, жертви травмуючих ситуацій переживають гострий стан травматичного стресу протягом деякого часу (до місяця) по закінченню дії стрес-факторів, після чого певна частина людей приходить в звичайний для них стан. Однак, вплив екстремальних подій на більшу частину осіб триває і після цього терміну. При цьому відбувається перехід до стану посттравматичного стресового розладу (PTSD), який ускладнює їх адаптацію до звичайних умов життя і веде до виникнення різних дезадаптивних форм поведінки. До основних симптомів PTSD відносяться:

- порушення сну;
- патологічні спогади (нав'язливий повернення до екстремальної ситуації);
- нездатність згадувати – амнезія на деякі події (уникнення всього того, що нагадує про найбільш екстремальні моменти);
- надчутливість (підвищення пильності до нового виникнення екстремальності);
- надзбудливість (неадекватна гіпермобілізація).

Розрізняють гострі, відстрочені та хронічні стресові розлади [7].

Гострі PTSD характеризуються «фіксацією на перенесену травму, зниженою реактивністю, когнітивними і вегетативними порушеннями, зміною настрою; проявляються безпосередньо після припинення екстремального впливу» [7]. Гострі PTSD можуть або поступово редукувати, або перейти в хронічну форму.

Відстрочені PTSD схожі за своїм клінічним проявом з першими, а відрізняються лише за часом виникнення. Відстрочені розлади характеризуються періодом безсимптомної течії і розвиваються через деякий час після травмування.

Які ж чинники викликають диференціацію посттравматичних стресових розладів? Відповідь на це питання можна отримати при співставленні динаміки виникнення і розвитку PTSD з процесами адаптації до екстремальності ситуації і реадaptaції до звичайних умов життєдіяльності (див. рис. 1).

Контекст синдрому PTSD передбачає, що його причиною є вплив екстремальних умов. Тому причиною виникнення гострих PTSD можна вважати неуспішність (незавершеність) адаптації до екстремальним впливам, які

призводять до появи гострих PTSD відразу після закінчення дії екстремальності. Процес реадaptaції до звичайних умов стримує появу симптомів PTSD (латентний період), а його неуспішність призводить до появи відстрочених PTSD.

Проявами посттравматичного стресу є: зниження психологічних ресурсів людини, стан песимізму, відчуття занедбаності, поява недовіри до інших людей, втрата сенсу життя, прагнення до суїциду та ін. Необхідно підкреслити, що більшість людей, які страждають PTSD, має різні форми порушення процесу соціальної адаптації. Порушення процесу адаптації до нормальних умов життєдіяльності призводить особистість до стану дезадаптованості. Особистість, що має порушення адаптації або повну дезадаптацію, не в змозі відповідати тим вимогам і очікуванням, які пред'являє до неї соціальне середовище і власна соціальна роль, що веде в даному середовищі діяльність.

Можна виділити такі основні ознаки соціальної дезадаптації:

- 1) соціальна дезадаптованість особистості призводить до порушення психічного розвитку і проявляється не тільки в поведінці, але і в інтелектуальній, і емоційно-вольовій сфері;
- 2) основною ознакою соціальної дезадаптації особистості є порушення провідної діяльності;
- 3) відхилення, що спостерігаються у поведінці при соціальній дезадаптації, носять стійкий характер;
- 4) у стані соціальної дезадаптації особистість не здатна до установаження та підтримання соціальних контактів, котрі забезпечують ефективне виконання

провідної діяльності і розвитку особистості;

5) в емоційній сфері переважають негативні емоції, що

виражаються в грубості, агресивності, депресії.

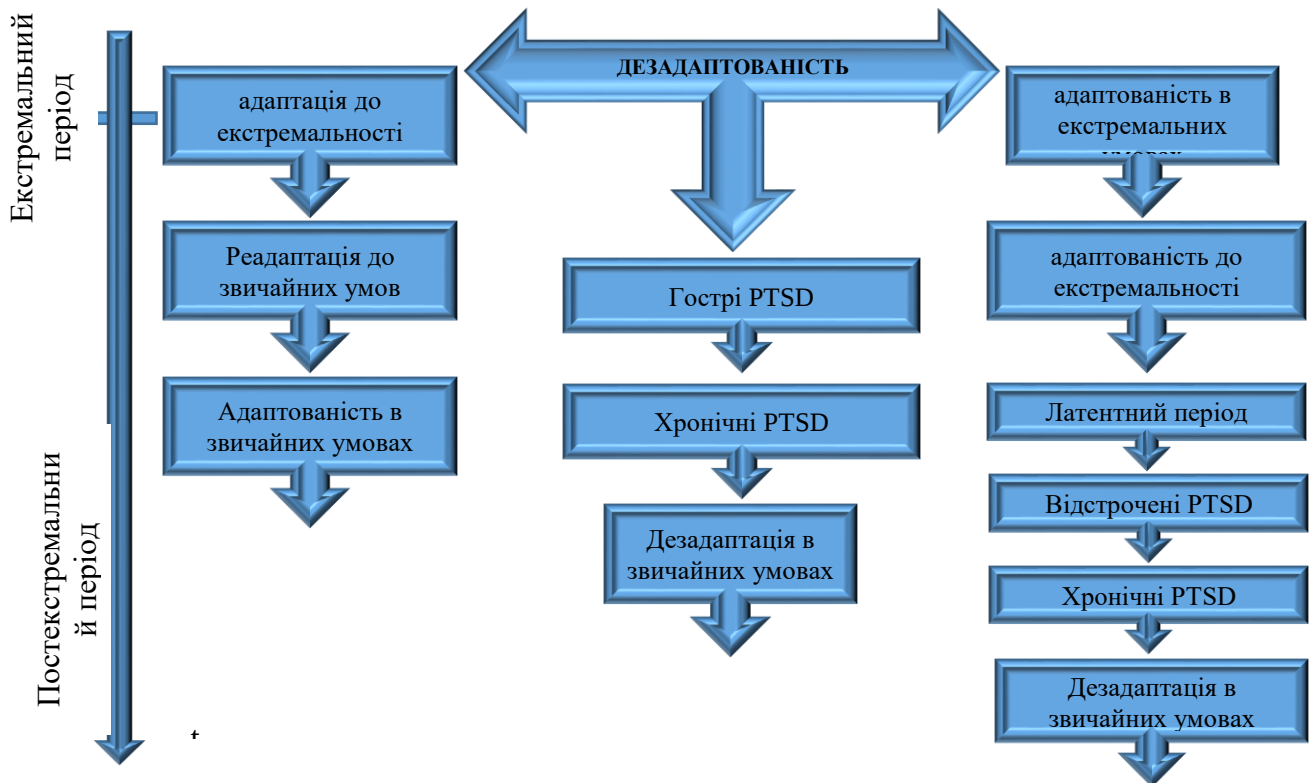

Рис. 1. Динаміка виникнення і розвитку PTSD в процесі адаптації і реедаптації

В. Березовець [1] виділяє три основні різновиди соціально-психологічної дезадаптованості особистості людини, яка зазнала впливу дії екстремальних умов:

1) стійка ситуативна дезадаптованість – проявляється у випадках, коли особистість не знаходить шляхів і засобів адаптації до певних соціальних умов, хоча і робить такі спроби;

2) тимчасова дезадаптованість усувається за допомогою адекватних адаптивних предметних, соціальних і внутрішньо психічних дій;

3) загальна стійка дезадаптованість може привести до розвитку неврозів і психозів.

1) Формуванню останнього різновиду дезадаптованості сприяє виникнення вторинних стресогенних факторів при адаптації до нормальних умов життєдіяльності. У деяких випадках це пов'язано з тим, що після припинення екстремального впливу руйнується звичний спосіб життя людини, змінюється її соціальний статус або він виявляється в нових для неї умовах соціального середовища. Наприклад, вимушені переселенці, біженці з «гарячих точок», військовослужбовці, які повернулися після бойових дій та ін.

При цьому зазначимо, що соціальна дезадаптація – процес оборотний.

У зв'язку з цим в завдання діяльності певних соціальних служб повинна входити і організація процесу реадaptaції і соціально психологічної реабілітації дезадаптованих постраждалих в екстреміальних ситуаціях, відновлення їх соціального статусу і втрачених соціальних навичок, переорієнтація їх соціальних установок і референтних орієнтації за рахунок включення в нові позитивно орієнтовані відносини і види діяльності. Переживши екстремальну подію людина опиняється в ситуації абсолютно для неї несподіваної – фізичні та емоційні травми, загибель або страждання близьких, втрата майна та житла, руйнування звичного життєвого укладу. Нездатність більшості постраждалих активно включитися в подолання як соціальних, так й індивідуальних наслідків екстремальних впливів призводить до необхідності надання їм соціальної допомоги та підтримки і проведення реабілітаційних заходів. В узагальненому вигляді можна виділити такі групи осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської аварії:

- 1) ті, хто піддався фізичній травми.
- 2) ті, хто втратив рідних і близьких.
- 3) ті, хто втратив власність.
- 4) ті, хто отримав психічну травму (без попередніх втрат).

Для великомасштабних екстремальних ситуацій спостерігаємо поєднання різних негативних наслідків, які спостерігаються у осіб, що пережили ту чи іншу подію.

Висновки і перспективи.

Аналізуючи існуючі в сучасній літературі підходи до розуміння сутності процесу реабілітації постраждалих внаслідок Чорнобильської аварії, ми дійшли до таких висновків:

1. Реабілітація охоплює в основному соціально-психологічну сферу.

2. Форми і способи організації реабілітаційного процесу мають в основному психотерапевтичний характер.

3. Комплекс реабілітаційних заходів повинен включати не тільки психологічну, а й соціально-психологічну допомогу, мається на увазі більш широкий спектр реабілітаційних заходів в різних сферах життя: побутовій, трудовій, дозвілєвій, освітній та ін.

Ось чому в організації процесу реабілітації повинні брати участь широке коло фахівців: психіатрів, психологів, психотерапевтів, соціальних психологів, соціальних працівників тощо.

Отже, діяльність соціального працівника з надання допомоги постраждалих внаслідок Чорнобильської аварії, в першу чергу, полягає в реабілітаційних заходах щодо створення умов для успішної реадaptaції і адаптації особистості після виходу з екстремальної ситуації. Методи, що використовується в реабілітаційних заходах, повинні бути спрямовані на відновлення адаптивних функцій особистості. Таким чином, кінцевим результатом комплексу реабілітаційних заходів має бути досягнення оптимального рівня соціально-психологічної адаптованості особистості, що зазнала впливу екстремальних факторів в нормальних умовах життєдіяльності.

Оскільки після Чорнобильської аварії минуло більше 34 рои, вважали, що такий метод реабілітації не повинен бути присутнім. Проте анкетування показало зовсім інше. Майже після 34 років, які пройшли після аварії 51,2% постраждалих потребують реабілітації.

Список використаних джерел

1. Березовец В.В. Социально-психологическая реабилитация ветеранов боевых

действий: Дис... канд. псих. наук. М., 1997.

2. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы. М.: СвР-Аргус, 1994. 207 с.

3. Бочарова В.Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход. М., 1999. 184 с.

4. Данакин Н.С. Смысл и профессиональные особенности социальной работы. *Российский журнал социальной работы*. 1995. № 1. С. 25-32.

5. Ефимов В.С., Охонин В.А., Суховольский В.Г. Проблемы оценки и эффективной социально-психологической адаптации и реабилитации людей, перенесших природные или техногенные катастрофы. *Журнал практического психолога*. 1998. № 4. С. 43-46.

6. Зеленова М.Е., Лазебная Е.О., Тарабрина Н.В. Психологические особенности посттравматических стрессовых состояний у участников войны в Афганистане. *Психологический журнал*. 1997. Том 18. № 2. С. 34-49.

7. Исаев А.Б., Котенев И.О., Филиппов Н.М. Психологические и психиатрические проблемы при катастрофических стихийных бедствиях (по материалам зарубежных исследований). *Психические расстройства у пострадавших во время землетрясения в Армении*. М., 1986. С. 15-26.

8. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. М.: Наука, 1983. 368 с. Лазебная Е.О., Зеленова М.Е. Военно-травматический стресс: особенности посттравматической адаптации у участников боевых действий. *Психологический журнал*. 1999. Том 10. № 5. С. 62-74.

9. Назарова Т.С., Шаповаленко В.С. Курс «Основы безопасности жизнедеятельности» и проблема экстремальных ситуаций. *Педагогика*. 2015. № 6. С. 18-22.

10. Панов А.М. Социальная работа как наука, вид профессиональной деятельности и специальность в системе наук. *Российский журнал социальной работы*. 2015. № 1.

11. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Закон України від 16.10.2012 № 5459-VI (5459-17). *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. ст. 337.

12. Соціальний працівник [сайт]. URL: http://profi.org.ua/profes/soc_prac.shtml

13. Тарабрина Н.В., Лазебная Е.О. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: современное состояние и проблемы. *Психологический журнал*. 1992. Том 13. № 2. С. 14-25.

14. Теория социальной работы: Учебник / Под ред. проф. Е.И. Холостовой. М.: Юристъ, 1998. 334с.

References

1. Berezovecz V.V. Soczial`no-psikhologicheskaya reabilitacziya veteranov boevy`kh dejstvij: Dis... kand. psikh. nauk. M., 1997.

2. Bocharova V.G. Pedagogika soczial`noj raboty`. M.: SvR-Argus, 1994. 207 s.

3. Bocharova V.G. Professional`naya soczial`naya rabota: lichnostno-orientirovanny`j podkhod. M., 1999. 184 s.

4. Danakin N.S. Smy`sl i professional`ny`e osobennosti soczial`noj raboty`. Rossijskij zhurnal soczial`noj raboty`. 1995. # 1. S. 25-32.

5. Efimov V.C., Okhonin V.A., Sukhovol`skij V.G. Problemy` oczenki i e`ffektivnoj soczial`no-psikhologicheskoy adaptaczii i reabilitaczii lyudej, perenesshikh prirodny`e ili tekhnogenny`e katastrofy`. Zhurnal prakticheskogo psikhologa. 1998. # 4. S. 43-46.

6. Zelenova M.E., Lazebnaya E.O., Tarabrina N.V. Psikhologicheskie osobennosti posttravmaticheskikh stressovy`kh sostoyanij u uchastnikov

vojny` v Afganistane. Psikhologicheskij zhurnal. 1997. Tom 18. # 2. S. 34-49.

7. Isaev A.B., Kotenev I.O., Filippov N.M. Psikhologicheskie i psikhiatricheskie problemy` pri katastroficheskikh stikhijny`kh bedstviyakh (po materialam zarubezhny`kh issledovanij). Psikhicheskie rasstrojstva u postradavshikh vo vremya zemletryaseniya v Armenii. M., 1986. S. 15-26.

8. Kitaev-Smy`k L.A. Psikhologiya stressa. M.: Nauka, 1983. 368 s.

9. Lazebnaya E.O., Zelenova M.E. Voenno-travmaticheskij stress: osobennosti posttravmaticheskoy adaptaczii uchastnikov boevy`kh dejstvij. Psikhologicheskij zhurnal. 1999. Tom 10. # 5. S. 62-74.

10. Nazarova T.S., Shapovalenko B.C. Kurs «Osnovy` bezopasnosti zhiznedeyatel`nosti» i problema e`kstremal`ny`kh situaczij.

Pedagogika. 2015. # 6. S. 18-22.

11. Panov A.M. Soczial`naya rabota kak nauka, vid professional`noj deyatel`nosti i speczial`nost` v sisteme nauk. Rossijskij zhurnal soczial`noj raboty`. 2015. # 1.

12. Pro zakhyst naselennia i terytorii vid nadzvychainykh sytuatsii tekhnohennoho ta pryrodnoho kharakteru. Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 № 5459-VI (5459-17). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 40. st. 337.

13. Sotsialnyi pratsivnyk [sait]. URL:

http://profi.org.ua/profes/soc_prac.shtml

14. Tarabrina N.V., Lazebnaya E.O. Sindrom posttravmaticheskikh stressovy`kh narushenij: sovremennoe sostoyanie i problemy`. Psikhologicheskij zhurnal. 1992. Tom 13. # 2. S. 14-25.

15. Teoriya soczial`noj raboty`: Uchebnik / Pod red. prof. E.I. Kholostovoj. M.: Yurist`, 1998. 334s.

PERSONAL QUALITIES OF A SOCIAL WORKER IN ASSISTING VICTIMS IN EMERGENCY SITUATIONS

Drachuk O. V.

Abstract. *The article reveals the personal qualities of a social worker to provide assistance to victims in extreme situations. The factors influencing the formation are revealed; formation of certain professional and personal qualities of a social worker. The concept of "emergency" is generalized, the boundary between extreme situations and current life events is drawn, as well as the differentiation of extreme situations. Four successive phases (stages) in the dynamics of the state of victims of extreme factors are characterized. Factors that cause differentiation of post-traumatic stress disorders have been identified. Signs of maladaptation are highlighted; groups of people affected by the Chernobyl accident.*

Key words: *qualities of a social worker, Chernobyl accident, maladaptation, stage (phases), dynamics, factors, extreme situation.*

УДК 159.22/.94-022.326.5

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.075

ВПЛИВ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛЮДИНИ**ТВЕРЕЗОВСЬКА Н. Т.**, доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної роботи та реабілітації,

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: tverezovskaya@nubip.edu.ua

Анотація. У статті обґрунтовано вплив надзвичайних ситуацій на психологічний стан людини. Схарактеризовано стадії поведінки людей, які потрапили у надзвичайну ситуацію. Висвітлено закономірності впливу на виникнення невротичних розладів у різних представників населення в умовах надзвичайної ситуації. Проаналізовано найбільш небезпечний й негативний ефект – паніку, викликану реальною чи уявною небезпекою. Виокремлено наслідки стресогенної і травматичної дії. Описано типи реакцій людини на вплив психотравмуючих факторів надзвичайної ситуації.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, страх, паніка, тривога, реакції людини, травматичний стрес, стресогенна дія, групова поведінка, деструктивні фактори, стадії поведінки.

Актуальність. Зростання частоти і масштабів виникнення надзвичайних ситуацій (природного, техногенного, антропологічного характеру), на жаль, стали характерними для сучасного світу. Це, у свою чергу несе загрозу життю та здоров'ю людини і відповідно – провокує у неї переживання страху, розгубленість, можливе виникнення неадекватної поведінки. Закономірним наслідком надзвичайної ситуації, катастрофи чи великої аварії є зміна реакцій та поведінку людей, оскільки вони бояться не тільки за своє життя, але й своїх близьких. Підсиленню таких реакцій сприяє той факт, що надзвичайні ситуації часто стаються раптово та вночі; супроводжуються порушенням роботи комунікацій, а у випадках стихійних лих відбувається різке погіршення погодних умов.

Надзвичайні ситуації, особливо, якщо вони пов'язані з суттєвими матеріальними втратами чи загибеллю близьких, можуть спричинювати втрату людиною здатності до раціональних вчинків і дій. Варто додати, що $\approx 12-15\%$ осіб зберігають самовладання, здатність раціонально оцінювати

ситуацію, чітко та рішуче діяти навіть у найважчих умовах. Основою для цього є рівень психологічного захисту, який формується в повсякденній діяльності.

Людина може реагувати на надзвичайну ситуацію двома способами – пасивно та активно. В одних відчуття небезпеки перетворюється на переживання приреченості та неминучості, вони стають абсолютно безпорадними, розгубленими, нездатними до цілеспрямованих дій (наприклад, до захисту). Інші – під впливом загрозової ситуації відчують піднесення духовних і фізичних сил, можуть почати діяти більш наполегливо та невтомно.

У науковій літературі такі реакції позначаються термінами «стресовий стан», «психічна напруженість» та інші. У другому випадку – психопатологічних розладів – людина повністю втрачає здатність до активної життєдіяльності і потребує психологічної допомоги.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблема наслідків впливу на психіку людини різних подій

екстремального характеру досить широко представлена в працях: І. Кутько, В. Лебедева, М. Давидкіна, Н. Панюшкіної, С. Табачникова та ін. Однак більша частина досліджень базується на вивченні межових психічних розладів і симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) в учасників військових дій, жертв катастрофи на Чорнобильській АЕС і особливостей роботи фахівців, які надають екстрену психологічну допомогу у надзвичайних ситуаціях. Значно менша частина наукових робіт присвячена вивченню якості життя (Л. Балабанова, М. Корольчук), медико-психологічній реабілітації (І. Гайда), соціально-психологічній адаптації та дезадаптації осіб (В. Коханов, В. Краснов, А. Токман), які пережили надзвичайні ситуації. Малодослідженим виступає аспект психологічних особливостей і переживань, постраждалих внаслідок певного конкретного виду надзвичайної ситуації; значно менше досліджень присвячено особливостям психологічної допомоги у конкретних і специфічних випадках, тобто існують загальні алгоритми соціально-психологічної допомоги при надзвичайній ситуації, проте рідко враховують специфіку походження та причини виникнення надзвичайної ситуації.

Мета статті полягає в розкритті впливу надзвичайних ситуацій на психологічний стан людини.

Методи: анкетування, SWOT-аналіз надзвичайних ситуацій на психологічний стан людини.

Результати. Не зважаючи на те, що надзвичайні стани мають певну класифікацію, відрізняються за своїм впливом на людину, можна узагальнити найбільш типові поведінкові прояви людей під час таких

подій. Переважно такі реакції групуються за стадіями ситуації – попередній період, період самої надзвичайної ситуації, стадія відновлення та налагодження попереднього способу життя.

У поведінці людей, які потрапили у надзвичайну ситуацію, виділяють 6 стадій (див. табл. 1).

Під впливом стресогенних факторів існує ризик виникнення патологічних змін у структурі особистості, які є основою розвитку особистісних дисгармоній [1].

Таким чином, певні особливості особистості створюють психологічну основу її стресовій нестійкості, є протипоказаннями для роботи і життєдіяльності в небезпечних і стресових умовах. Проте, далеко не завжди вдається уникнути надзвичайної ситуації, а, отже, немає можливості перманентно контролювати поведінкові прояви особистості, яка не є стійкою до стресу, схильна до впливу зовнішніх факторів (як негативних, так і позитивних). Дослідження індивідуальних особливостей психологічної адаптації особистості в надзвичайних ситуаціях доводять, що ефективність поведінки людини обумовлена наявністю таких рис особистості як висока предметна активність, інтелектуальна продуктивність, інтернальність локус контролю, позитивне ставлення до себе й інших, низькі показники емоційності, здатність до саморегуляції і використання внутрішніх ресурсів особистості [2].

При аналізі надзвичайної ситуації, слід брати до уваги не тільки її об'єктивні особливості, але і відображення ситуації в свідомості людини, значущість її потреб, задоволення яких знаходиться під загрозою, оцінку власної здатності

впоратися з ситуацією, подолати її на ґрунті попереднього досвіду або вироблення нових, інноваційних форм що під час діяльності в екстремально-стресових умовах (ліквідатори аварій, гірські рятувальники, шахтарі, військовослужбовці, машиністи локомотивних бригад та ін.) відбуваються виражені зміни психологічних особливостей в поведінці особистості.

Так, деструктивні емоційно-ціннісні фактори (психотравми безцільність і беззмістовність діяльності, нав'язливі переживання, страхи, розгубленість, паніка, відсутність концентрації уваги, почуття відчуження, емоційне зосередження) негативно впливають на психологію поведінки людини в умовах НС [3]. Найпоширенішими проявами емоційного стану, самопочуття в умовах НС є страх і паніка. На відміну від повсякденного життя, в екстремальних умовах людина повинна постійно долати небезпеки, що загрожують її існуванню, котрі викликають (створюють) страх, що є короткостроковим або довгостроковим емоційним процесом, породженим реальною чи уявною небезпекою. Страх – це тривога, але не просто тривога, а її посилена інтерпретація, сигнал, який викликає ймовірні захисні дії людини. Страх викликає у людини неприємні почуття – це негативний ефект страху, але страх також є сигналом, командою до індивідуального або колективного захисту, тому що головна мета людини в ситуаціях кризи – залишитися в живих, продовжити своє існування. Слід пам'ятати, що найбільш поширеними, значними і

поведінки. О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська вважають

динамічними є нерозумні й неусвідомлені дії людини в результаті реакції на небезпеку. Найбільшу небезпеку для людини становлять фактори, здатні викликати її смерть через різні агресивні впливи – це різні фізичні, хімічні, біологічні фактори, високі і низькі температури, іонізуюче (радіоактивне) випромінювання. Всі ці фактори вимагають різних способів захисту людини і груп людей, тобто індивідуальні та колективні методи захисту, в тому числі:

- бажання людини вийти за межі впливу шкідливих факторів (уникнути небезпеки, захистити себе та ін.);

- посилені спроби людини впливати на джерело можливих шкідливих факторів з метою послабити його діяльність або знищити джерело можливих шкідливих факторів.

Під груповою поведінкою людей в надзвичайній ситуації розуміється поведінка більшості людей в групі, що зіткнулася з раптовим і небезпечним інцидентом, або загрозою такого інциденту, котра зачіпає інтереси всіх її учасників. Це пов'язано з фактичними або потенційними матеріальними, людськими втратами і характеризується дезорганізацією громадського порядку [5].

Найбільш небезпечним і негативним ефектом, викликаним реальною чи уявною небезпекою виступає паніка, яка може охоплювати одну або декількох людей. Свідомо її контролювати –

важко. Паніка (повністю або частково) включає в себе поєднання таких симптомів: «прискорене серцебиття і пульс; підвищене потовиділення; тремтіння, тремор; задишка; відчуття задухи; біль у грудях, дискомфорт; нудота; запаморочення, яке може призвести до знепритомнення; дереалізація; деперсоналізація; втрата контролю над собою [6]. З психологічної точки зору паніка дуже заразна, тому що вона пов'язана з проявом «стадного інстинкту».

Психологічні особливості людини та її поведінку може призводити нижчеперелічені варіанти особистісних змін:

- формування позитивних змін (зміцнення характеру);
- виникнення негативних (дезадаптивних) патологічних змін особистості;
- розвиток психічних розладів особистості.

Наслідком стресогенної і травматичної дії стає психічна травма, що передбачає екстремальний ступінь стресогенності фактора, котрий руйнує систему особистісних індивідуальних захистів, що призводять до глибинних порушень (від психологічних до біологічних) цілісної системи функціонування кожної людини. Травматичний досвід неможливо укласти в повсякденні алгоритми поведінки людини. Це ті ситуації, в яких була загроза життю, безпеці (психологічної, фізичної) людини, були порушені базові її інстинкти: збереження роду, самозбереження. Прийняття відразу всієї ситуації для психіки – руйнівне. Механізм витіснення, як один з потужних

механізмів психологічного захисту, дозовано дає психіці інформацію, симптом за симптомом, нагадуючи про те, що трапилося. Відстрочені реакції – це реакції, які відбуваються не в момент сильного стресу, а коли ситуація сама по собі вже завершена, але психологічно для людини вона не закінчена. Такі реакції можуть виникати на тлі загального благополуччя через тривалий час після події. Психологічна травма – це «душевна рана», яка турбує, «болить», погіршує якість життя, приносить дискомфорт, страждання оточуючим близьким людям і самій людині. Психологічна травма, як і будь-яка рана, може бути різного ступеня вираженості, і, відповідно, «лікування» – різне. З різних причин і у різних людей рана може поступово гоїтися сама по собі і природним чином «загоїти» «хворе місце». Існує певна послідовність стадій переживання, яка веде психіку до одужання. У цих випадках відбувається осмислення і відповідь, прийняття людиною того, що сталося, не як травматичного, а як частину її власної біографії та життєвого досвіду [10].

До спільних умов розвитку травматичного стресу відносять такі:

- людина сприймала ситуацію як неможливу;
- людина не могла ефективно протидіяти ситуації (бігти або боротися);
- людина не могла емоційно розряджати енергію (була в стані заціпеніння);
- більш рання присутність в житті людини недозволених травматичних ситуацій.

Велике значення має також і попередня оцінка особистістю

ситуації. Більш тривалою та інтенсивною виявляється реакція на антропогенні (соціальні) катастрофи, де має місце людський фактор (терористичний акт, військові дії, згвалтування), ніж на природні катастрофи. Катастрофічні наслідки природних НС постраждалими розцінюються як «воля Всевишнього», і якщо виникає почуття власної провини в зв'язку з тим, що сталося, то вона найчастіше пов'язується з тим, що не було вжито заходів щодо забезпечення безпеки. При антропогенних катастрофах у постраждалих з'являється почуття агресивності і люті, що можуть бути спрямовані на осіб, яких вважають винуватцями події [12].

Серед психопатологічних змін після впливу надзвичайних ситуацій у людей найчастіше «зустрічаються: депресивні стани – 56%, психогенний ступор – 23%, загальне психомоторне збудження – 11%, галюциногенні стани – 5%, неадекватність оцінки ситуації, – 45%, ейфорія – 3%, нічні кошмари уві сні – 90%, дратівливість, почуття провини, втрата бажання жити і інші прояви» [4].

Серед реакцій людини на вплив психотравмуючих факторів надзвичайної ситуації можна виділити два основних типи. *Перший* – непатологічні психоемоційні реакції, які володіють психологічним змістом і безпосередньо залежать від ситуації (страх, психічна напруженість, різні афективні реакції, почуття тривоги та ін.).

Другий тип реакцій – патологічні стани – психогенії (реактивні реакції), що є хворобливим станом, надовго виводить людину з адекватного стану. Психопатологічні порушення,

які є наслідком впливу психотравмуючих обставин умов надзвичайних ситуацій, мають багато спільного з клінікою порушень, що розвиваються в звичайних умовах.

Характер та інтенсивність психічних проявів залежить від різних умов, при цьому особливе значення мають об'єктивні обставини – фактори екстремального стану: гострота і сила їх прояву, раптовість і тривалість впливу. Виниклі внаслідок травмуючих обставин катастрофи психогенні порушення, як правило, пов'язані з ситуаціями переляку, зачіпають переважно емоційну сферу і не вимагають інтрапсихічної переробки одержуваної інформації. Імовірність розвитку психогенних розладів багато в чому залежить від суб'єктивних факторів: особистісних якостей людини, що визначають його готовність до діяльності в екстремальних умовах; типу вищої нервової діяльності; психологічної стійкості та наявності підтримки оточуючих. Як показують проведені дослідження, більшість людей (≈50-75%) при виникненні екстремальних ситуацій в перші миті виявляються «приголомшеними» і малоактивними, втрачають контроль над своїми вчинками. Наприклад, очевидці землетрусу так описують поведінку людей при цьому: «Ніколи в житті не відчував себе таким безпорадним ... Люди закам'яніли і не рухалися ... Потім люди бігли без мети. Що знаходилися в парку бігли в напрямку будівель, хоча це було зовсім не доцільно. Вони бігли, щоб врятувати своє життя і кричали, як божевільні. Ті, хто був у будинках, бігли в парки. Всі були в паніці».

Вивчення наслідків землетрусу в м. Спітак (Вірменія) показало, що в момент катастрофи у більшості постраждалих поведінкові реакції безпосередньо залежали від інстинкту самозбереження («вітальні реакції з явищем звуження свідомості»). Вигляд руйнування будівель у багатьох викликав стан «рухового ступору», який тривав протягом 15-20 хв. Внаслідок перенесених потрясінь у багатьох постраждалих виникло почуття «страху закритих приміщень», тривалість якого варіювала від декількох годин до двох тижнів [8].

Однак навіть в найважчих умовах $\approx 25\%$ людей зберігають самовладання, правильно оцінюють ситуацію, чітко і рішуче діють відповідно до обставин. Для збереження адекватності у момент катастрофи не менш важливе значення відіграє прагнення допомогти людям, відповідальність за збереження життя оточуючих. На думку фахівців, на здатність зберегти адекватну поведінку в екстремальних умовах впливає також рівень психологічної стійкості, орієнтація на дотримання моральних норм поведінки, почуття жалю, наявність життєвого досвіду, стан психологічної готовності або неготовності, а також різні психологічні захисту та смислова регуляція.

Існує безумовний взаємозв'язок між стихійними лихами і наступними порушеннями здоров'я людей внаслідок їхнього впливу. Так при обстеженні людей, які постраждали від повені фахівці виявили через кілька місяців після стихійного лиха легкі психічні розлади у 12% дітей і 20% дорослих. Через 2 роки після повені у постраждалих були

виявлені симптоми тривоги, депресії, напруженості, збудливості, соматичні розлади, ознаки соціальної ізоляції і зміни в моральній поведінці. Через 4-5 років ці порушення відзначалися у 30% обстежених. Було встановлено, що у 30% людей, які перенесли катастрофу, збільшилося споживання алкоголю, кількість викурених сигарет – на 44%, споживання медикаментів на 52%. При цьому найбільш виражені зміни відзначалися у людей, що відрізняються низькою толерантністю до стресу [9].

Характеризуючи психогенні розлади, що спостерігаються при життєво небезпечних ситуаціях під час і після стихійних лих і катастроф, вчені вважають за доцільне виділити три діагностичні групи: 1) непатологічні невротичні реакції; 2) невротичні реакції і стани; 3) реактивні психози.

Кожна з цих трьох груп має свої особливості і характеристики. *Непатологічні невротичні реакції* характеризуються: переважанням емоційної напруженості, психомоторних, психовегетативних, гіпотимічних проявів, збереженням адекватної самооцінки і здатності до цілеспрямованої діяльності [4].

Психогенним *патологічним (невротичним) реакціям* властиві: невротичний рівень розладів, астеничний, депресивний, істероїдний, інші синдроми, що знижують адекватності оцінки що відбуваються і своїх дій. Стабілізація невротичних порушень свідчить про розвиток невротичних станів – неврастенічний і інші неврози, при цьому спостерігається значне зниження адекватності оцінки того, що відбувається, і самооцінки.

Реактивні психози можуть проявлятися у вигляді гострих або затяжних реактивних психозів. Для гострих реактивних психозів характерні афективно-шокові реакції, сутінкові стани з руховим

Отже, актуальною та нагальною стає проблема психічної адаптації людини до різних стресогенних ситуацій, що набуває в сучасному суспільстві все більшого значення. Стресовими за своїм характером є для людини так звані важкі ситуації, які характеризуються рядом загальних ознак: наявністю перешкод для досягнення значущих цілей; відсутністю коштів для досягнення мети; загрозою для самооцінки; впливом на психологічний рівень функціонування.

Висновки і перспективи. Отже, головним для суспільства й людина залишається її психологічний стан. Ніхто не застрахований від надзвичайних ситуацій, адже останні стали характерними для сьогодення. Звичайно, це несе загрозу життю та здоров'ю людини. І закономірним наслідком надзвичайної ситуації стає зміна реакцій та поведінку людей, тому відбувається страх не тільки за своє життя, але й своїх близьких. Виокремлено реагування людей на надзвичайну ситуацію: пасивне та активне. У першому випадку відчуття небезпеки перетворюється на переживання приреченості та неминучості, люди стають абсолютно безпорадними, розгубленими, нездатними до цілеспрямованих дій (наприклад, до захисту). У другому випадку люди під впливом загрозової ситуації відчують піднесення духовних і фізичних сил, можуть почати діяти більш наполегливо та невтомно.

збудженням або загальмованістю. Для затяжних реактивних психозів притаманний прояв депресивних, параноїдальних, псевдодementних синдромів [7].

Узагальнено шість стадій поведінки людей, які потрапили у надзвичайну ситуацію (Чорнобильська катастрофа). Подальшого дослідження потребує адаптація людей та ресурси, завдяки яким людина може адаптуватися до умов, що змінюються.

Список використаних джерел

1. Альбоцій О.В. До питання забезпечення ефективності управління в надзвичайних ситуаціях. *Організація управління в надзвичайних ситуаціях: м-ли 10 Всеукр. наук.-практ. конфер.* Київ, 2008. С. 36-43.
2. Артюхова Т.Ю. Психологические механизмы коррекции состояния тревожности личности. Новосибирск: Новосиб. гос. пед. ун-т, 2000. С. 20-22
3. Васильева А.В., Недошивин А.О., Петрова Н.Н., Чехлатый Е.И. Психологические аспекты психосоматических расстройств. Психологические и психиатрические проблемы клинической медицины: Сб. науч. трудов. СПб., 2000. С. 139-140.
4. Дідик О. До реабілітації потерпілих – комплексний підхід. *Охорона праці.* 2005. № 9. С. 41-44.
5. Ерємина Л.Ю. Система социально-психологической работы с детьми, переживающими последствия чрезвычайных ситуаций. *Системная психология и социология: Научно-практический журнал.* М. : МГПУ, 2011. № 4 (II). С.68-74.
6. Калініченко О. Людина у надзвичайній ситуації. URL:

<https://ns-plus.com.ua/2017/09/25/lyudyna-u-nadzvychnij-sytuatsiyi/>

7. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.

8. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. К.: Ніка-Центр, 2006. 580с.

9. Максименко С.Д., Москаленко В. Ф., Берзін В.І., Бевз Р.Т., Бичко О.В. Формування психолого-фізіологічної стійкості, профілактика стресів, розумових, емоційних та інших перевантажень обдарованих дітей і молоді, виховання у них патріотизму й громадянської позиції у процесі навчання та виховання: Навч. посібник / Національний медичний ун-т ім. О.О. Богомольця ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України / С.Д. Максименко (ред.), В.Ф. Москаленко (ред.). К. : Купріянова, 2004. 192 с.

10. Нечипоренко В.В. О проблеме диагностики и профилактики пограничных психических расстройств в современных условиях. *Проблемы реабилитации*. 2001. № 2 (5). С. 71-79.

11. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Київ, 2016. 52 с.

References

1. Alboshchii O.V. Do pytannia zabezpechennia efektyvnosti upravlinnia v nadzvychnykh situatsiyakh. *Orhanizatsiia upravlinnia v nadzvychnykh situatsiyakh*: m-ly 10

Vseukr. nauk.-prakt. konfer. Kyiv, 2008. S. 36-43.

2. Artyukhova T.Yu. Psikhologicheskie mekhanizmy` korrektsii sostoyaniya trevozhnosti lichnosti. Novosibirsk: Novosib. gos. ped. un-t, 2000. S. 20-22

3. Vasil`eva A.V., Nedoshivin A.O., Petrova N.N., Chekhlaty`j E.I. Psikhologicheskie aspekty` psikhosomaticheskikh rasstrojstv. Psikhologicheskie ipsikhiatricheskie problemy` klinicheskoy mediczyny`: Sb. nauch. trudov. SPb., 2000. S. 139-140.

4. Дідик О. До реабілітації потерпілих – комплексний підхід. *Охорона праці*. 2005. № 9. С. 41-44.

5. Eryomina L.Yu. Sistema soczial`no-psikhologicheskoy raboty` s det`mi, perezhivayushhimi posledstviya chrezvy`chajny`kh situaczij. *Sistemnaya psikhologiya i socziologiya: Nauchno-prakticheskij zhurnal*. M. : MGPU, 2011. # 4 (II). S.68-74.

6. Kalinichenko O. Liudyna u nadzvychainii situatsii. URL: <https://ns-plus.com.ua/2017/09/25/lyudyna-u-nadzvychnij-sytuatsiyi/>

7. Kokun O.M. Optyimizatsiia adaptatsiinykh mozhlyvostei liudyny: psykhofiziologichnyi aspekt zabezpechennia diialnosti : monohrafiia. Kyiv : Milenium, 2004. 265 s.

8. Korolchuk M.S. Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychnykh ta ekstremalnykh umovakh. K.: Nika-Tsentr, 2006. 580s.

9. Maksymenko S.D., Moskalenko V. F., Berzin V.I., Bevez R.T., Bychko O.V. Formuvannia psykholohofiziologichnoi stiiikosti, profilaktyka stresiv, rozumovykh, emotsiinykh ta inshykh perevantazhen obdarovanykh ditei i molodi, vykhovannia u nykh patriotyzmu y hromadianskoi pozytsii u protsesi navchannia ta vykhovannia: Navch. posibnyk / Natsionalnyi

© *Тверезовська Н. Т.*

medychnyi un-t im. O.O. Bohomoltsia ;
Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka
APN Ukrainy / S.D. Maksymenko
(red.), V.F. Moskalenko (red.). K. :
Kupriianova, 2004. 192 s.

10. Nechyporenko V.V. O
probleme dyagnostyky y profylaktyky
pohranychnykh psykhycheskykh
rasstroistv v sovremennykh

uslovyakh. Problemy reabylytatsyy.
2001. № 2 (5). S. 71-79.

11. Reaktsiia na vazhkyi stres ta
rozlady adaptatsii. Posttravmatychnyi
stresovyi rozlad. Unifikovanyi klinichni
protokol pervynnoi, vtorynnoi
(spetsializovanoi) ta tretynnoi
(vysokospetsializovanoi) medychnoi
dopomohy. Kyiv, 2016. 52 s.

THE IMPACT OF EMERGENCIES ON THE PSYCHOLOGICAL STATE OF A PERSON Tverezovskaya N. T.

Abstract. *The influence of emergency situations on the psychological state of the victims is shown. Their frequency, typical for the modern world, carries threats to life and personal dangers. The negative thing is that emergency situations occur suddenly and at night, are accompanied by disruption of communications, and in cases of natural disasters, a sharp deterioration in weather conditions occurs. It has been proven that ≈12-15% of persons in emergency situations retain self-control, the ability to rationally assess the situation, to act clearly and decisively even in the most difficult conditions. The basis for this is the level of psychological protection that is formed in everyday activities. The reaction (passive, active) of people to emergencies is revealed. In some, the sense of danger turns into feelings of doom and inevitability, they become completely helpless, confused, incapable of purposeful actions (for example, to protect). Others – under the influence of a threatening situation, they feel the rise of spiritual and physical strength, they can begin to act more persistently and tirelessly. In some people, the instinct of self-preservation causes a desire to escape, to avoid threatening circumstances, in others it mobilizes and tunes in to active actions. Speaking about assessing the negative impact of certain adverse factors that arise during emergencies, one should distinguish between normal and pathological reactions of people. In the first case, the psychological clarity of the reaction becomes important, its occurrence, as a result of an emergency, and mainly a short duration. The working capacity of a person is preserved (albeit reduced), there is contact with people around him, and a critical assessment of his actions remains. Six stages of behavior of people caught in an emergency situation are identified, the behavior of each stage is characterized. Under the influence of stress factors, there is a risk of pathological changes in the structure of the personality, which are the basis for the development of personal disharmony. To reveal individual and collective methods of protecting people in emergency situations (a person's desire to go beyond the influence of harmful factors (to avoid danger, to protect himself, etc.). Panic was revealed as the most dangerous and negative factor caused by real or perceived danger, which may involve one or more people.*

Key words: *emergency, fear, panic, anxiety, human reactions, traumatic stress, stressful action, group behavior, destructive factors, stages of behavior.*

UDC 371.32

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.013

INFLUENCE OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN EDUCATION ON CHANGES OF PEDAGOGICAL INTERACTION NATURE

VARAVA O. B., Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Social Work and Rehabilitation

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: ol_varava@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2783-4932>

Abstract. *The article examines the concept of “pedagogical interaction” in the context of changes caused by European integration and globalization processes in education. The content and structure of this concept are specified. The attention is focused on the personality of a university lecturer as a subject of pedagogical interaction and an agent of changes in the system of national higher education. We have developed the diagnostic tools for studying changes in the nature of pedagogical interaction caused by European integration influences. The opinion of scientific and pedagogical staff of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine on current priorities of pedagogical communication is investigated.*

Keywords: *pedagogical interaction, European integration processes, scientific and pedagogical staff, humanitarian vector of education.*

Introduction. One of the main features of the reforms carried out in Ukrainian education is the strategic course on integration into the European scientific and educational space. This choice opened a wide prospect of higher education improvement at the intersection of two vectors - the reassessment of our own achievements and acquiring the experience of powerful world powers.

The topical issue is the development of pedagogical interaction, as it is the main condition for the formation and development of personality and professional.

Scientific interest for the aspects of pedagogical influence is also driven by the fact that humanity is now experiencing a new stage of development, i.e., era of electronic technologies. This may lead to the fact that the symbiosis “gadget - person” will entail a threat of humanitarian

nature, as it causes the substitution of pedagogical communication with only one of its aspects - communication and information exchange. Consequently, it complicates the achievement of the educative nature of interpersonal relations between teacher and student [7]. Finding educational information mainly in the external, virtual space essentially changes the role and functions of a university lecturer and turns the student into an active participant in the educational process [4, p. 79]. The forms of learning that do not provide the opportunity to identify subjectivity and implement individual educational pathways are losing relevance. At present, Google search can instantly respond to most of the queries of a reproductive nature, and in that way minimize the need for teachers who are simply the knowledge retransmitters.

The task of a university lecturer is to understand the needs of student, identify his talents and aspirations, develop his professional, communicative, leadership qualities and help him adapt to challenges of the external environment. *"Today we can not teach like it was yesterday, because the world is becoming different,"* said academician Andrushchenko V. P. So, today *"the teacher must strive for a dialogue, discourse with the student, he must see a person equal to him, and even more promising"* [8, p. 60]. These characteristics predetermine the change in the pedagogical positions of university lecturers and students and the relationship between them. The overriding task in solving the organizational pedagogical interaction issues is to preserve the humanitarian vector of development under the pressure of the technological approach. Therefore, pedagogical interaction in modern conditions acquires new content-related, procedural and organizational features. And actually, these features became the subject of our research.

Analysis of recent researches and publications. The philosophical, psychological, communicative, aesthetic and methodological aspects of pedagogical interaction are reflected in the works of scientists V. Kan-Kalyk, O. Bodalov, O. Leontiev, V. Myasishchev, V. Sukhomlinsky, I. Zyazyun, A. Zolotnyakova, O. Kyrychuk, L. Kramushchenko, L. Sedova, N. Tolstolutsky and others. However, in terms of our study, we are interested not so much in the category of pedagogical interaction, as in the changes that took place after signing the Bologna Declaration in 1999. Thus, the basis for our reasoning, in addition to scientific

works, was a number of documents defining the fundamental basics of the European Higher Education Area (hereinafter referred to as "EHEA"). Transformations are carried out in accordance with the communiqué (declarations) of the conferences of European Ministers of Higher Education. The main instruments of the Bologna Process are the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), the EHEA Qualifications Framework, and the higher education quality assurance system. Since the Tuning project implementation in 2000, its aim was to form a common methodology for comparing higher education programs and to implement a competitive and result-based approach. In 2014, the Association Agreement between Ukraine and the EU was signed. Among the documents regulating changes in national education, the most significant ones are the "Concept of Education Development of Ukraine for the period 2015-2025" [6] and the Law of Ukraine "On Higher Education" (2014) [3].

The purpose of the article is to clarify the changes in pedagogical interaction occurring under the influence of European integration processes in education and to detect these changes in the professional activities of scientific and pedagogical staff of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Methods. Theoretical: theoretical and methodological analysis, classification, decomposition, systematization and generalization. Empirical methods: diagnostic (questionnaire); experience analysis.

Results. The idea of cooperation, dialogue, partnership in the relationship of subjects of educational activity is one of the main in pedagogy in recent years.

At the same time, today there is no common approach to defining the essence of this concept and the idea of participants' pedagogical interaction in the educational process in higher education has not yet been fully comprehended and implemented in the process of the future lecturers training [1, p. 16]. The education system requires a radical revision of most ideas [8, p. 58]. The inevitability and necessity of changes in the nature of pedagogical communication are explained by such factors as the creation of EHEA with common principles and the European education development prospects; transition to smart-education that uses communication educational technologies; changes in the worldview of Generation Z students; focusing the academic community on the ideas of student-centered learning and rethinking the roles of pedagogical interaction participants.

Reform steps prompted the implementation of the following ideas and principles: *academic mobility* - the opportunity to study, teach, undergo an internship at other higher educational institutions; *recognition of academic credits* - confirmation of learning outcomes obtained in another institution; *competency-based approach* - determining learning outcomes in terms of competencies developed under the Tuning project; *competence* (no one pays a person for what he/she knows anymore (because Google knows everything) - and they pay only for what he/she can do with his/her knowledge, that is, for the competence) [7, p. 16]; *student-centered approach* - focusing on learning outcomes, taking into account student priorities and the actual

workload; at the same time the student is given more opportunities to choose the content, pace, method and place of study; *the Dublin descriptors* - typical expected achievements of a graduate, formulated in terms of five types of competencies: knowledge and understanding; application of knowledge and understanding; formation of judgments; communication; ability to further study and development [9]; *academic freedom* - the independence and autonomy of the educational process participants during the pedagogical activities based on the principles of freedom of speech and creativeness [2]. Perhaps the greatest achievement of European integration is the creation of a culture of quality in national education. Quality entails the prevention and detection of academic plagiarism in the scientific works of both scientific and pedagogical staff and students (academic integrity); ensuring publicity of information about educational programs, providing advanced training of scientific and pedagogical staff; the annual assessment and regular disclosure of such assessments results.

Modern pedagogy is gradually freeing itself from the stereotypes of the obligatory domination of the teacher in the student audience, information and reproductive methods and the authoritarian style of managing the educational process. The role of the teacher changes significantly: from an information "transmitter" he transforms into a consultant, accomplice and co-organizer of the educational process. Students take an active part in the modification and correction process of the academic disciplines content and in creation of discipline electronic content;

the student not only absorbs knowledge, but also analyzes, systematizes, generalizes, shares with classmates, seeks to apply in practice [5]. While constructing the correct and successful interaction, the teacher must have emotional intelligence and creativeness, be able to combine learning and research during the educational process. Formulation of the pedagogical communication purposes requires consideration of specialty development trends.

In order to study the changes in the nature of pedagogical interaction caused by European integration influences, we developed a questionnaire and studied the opinion of the scientific and pedagogical staff of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine on current pedagogical communication priorities. The questionnaire contains 10 questions. We have invited 18 people from the scientific and pedagogical staff working in the specialty "Social Work". The volume of

the article does not allow to present all results of the survey, so we present them selectively. In particular, we find it interesting to show graphically the respondents answers to the question *"Identify current trends in education, which, in your opinion, have the greatest impact on changes in the nature of pedagogical interaction (select up to five answers)"* (n = 18) (Figure 1). According to the opinion of the university scientific and pedagogical staff, such factors as *"different vision of the teacher's role as a mentor, facilitator and motivator"* (22,7 %) and *"changes in approaches to the learning goals and results (competence-based approach)"* (18,2 %) have the greatest impact on changes in the pedagogical interaction nature.

The results of the answers to the question *"What, in your opinion, should be the professional qualities of a pedagogue capable of effective pedagogical interaction? (choose up to five answers)"* are presented in Figures 2-3.

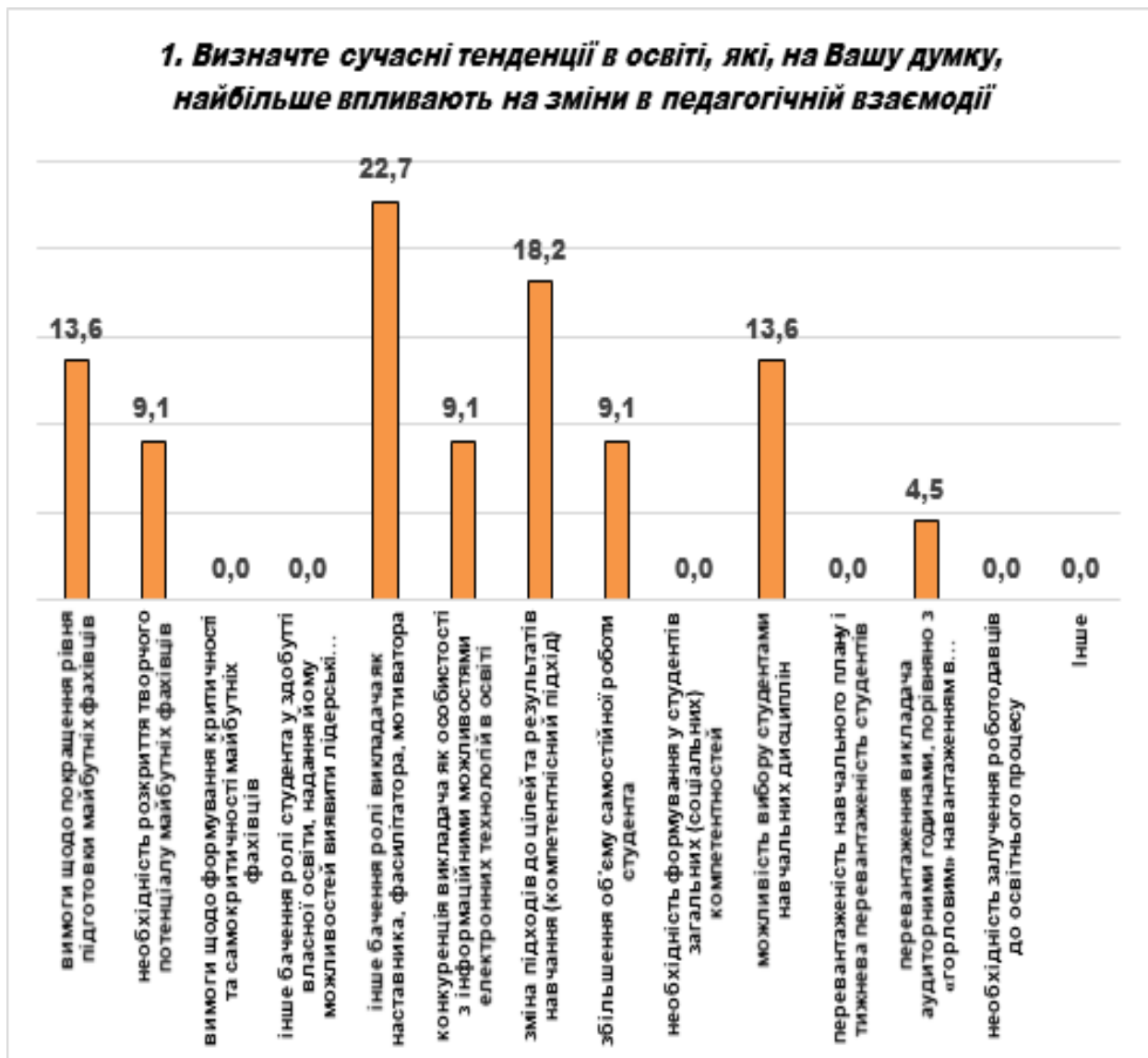

Figure 1. Current trends in education affecting changes in the nature of pedagogical interaction

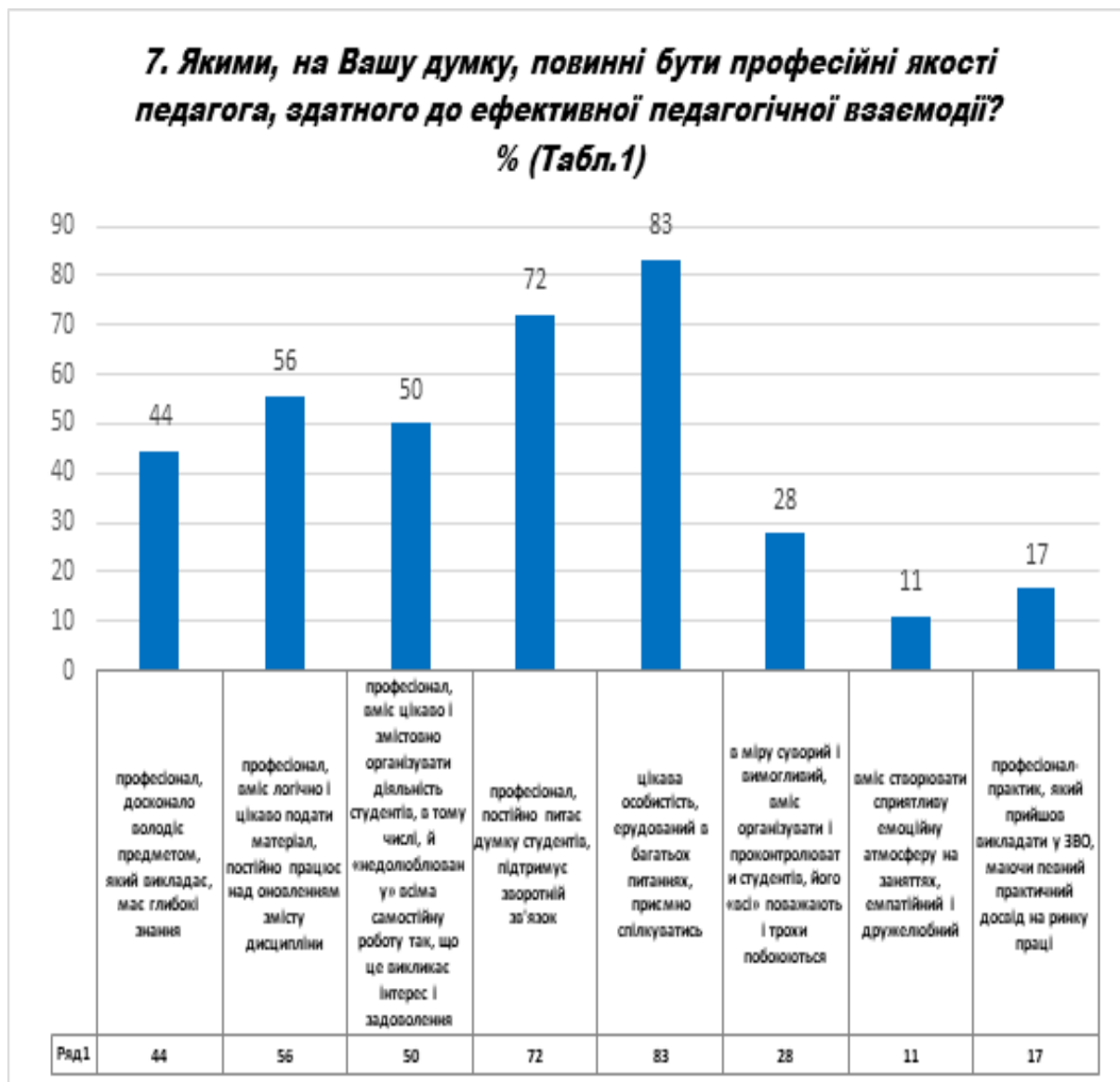

Figure 2. Professional features of the pedagogue (1)

7. Якими, на Вашу думку, повинні бути професійні якості педагога, здатного до ефективної педагогічної взаємодії? %
(Табл. 2)

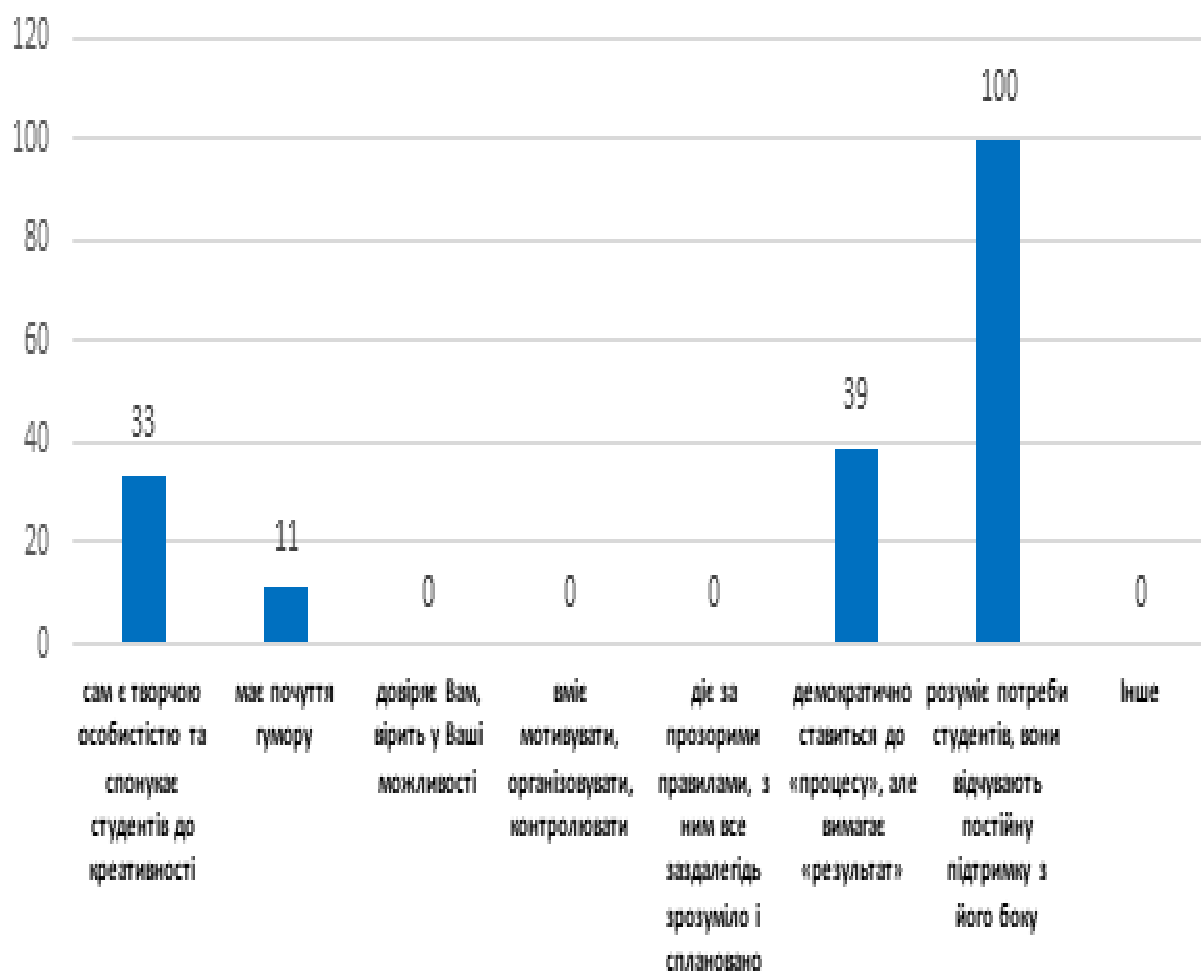

Figure 3. Professional features of the pedagogue (2)

The scientific and pedagogical staff of the university notes that the professional qualities of a teacher, being a prerequisite for effective pedagogical interaction, are manifested in the ability to understand the needs of students and to make them feel constant support (100%); *“The teacher should be an*

interesting person, erudite in many matters. It is a pleasure to communicate with him” (83%); “The teacher should be a professional, who constantly asks students opinion and maintains feedback” (72%).

Conclusions and perspectives.

The results of the study allow us to

conclude that the European integration process has a significant impact on the nature of participants' communication in the educational process, even though we are experiencing some inhibitory effects as regards to the innovations. The desire of Ukrainian higher education to mentally and psychologically become a full-fledged part of the EHEA will require of the scientific and pedagogical staff to combine skills and traits that have traditionally been considered the traits of a good teacher with the new ones needed in the 21st century.

The role of the scientific and pedagogical staff in the educational process, their attitude to students as partners in the educational process is being transformed. The teacher's roles as an informant (knowledge transmitter), controller, monopolist as for knowledge authenticity and organizer of clearly fixed forms of educational process are gradually changing to the roles of student's partner, facilitator, mediator, coach, person who sheds light on the truth, guide to the realm of opportunities, etc. The questionnaire results need to be considered when organizing and choosing the content and teaching methods, and can be further systematized to create psychological and pedagogical recommendations for the scientific and pedagogical staff of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. We also consider that the examination of higher education getters' opinion on changes in the nature of pedagogical interaction can be the prospect for further research.

References

1. Androshchuk I. V. Vzayemodiya yak pedahohichna katehoriya. Pedahohichnyy dyskurs. 2013. Vyp. 14 S. 15-19.
2. Hlosariy. Zatverdzheno rishennyam Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity protokol vid 29 serpnia 2019 r. № 9 (zi zminamy, vnesenymy Rishennyam Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity protokol vid 29 zhovtnia 2019 r. № 11). URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/%d0%93%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%b0%d1%>
3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014r. № 1556-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Lahutin V. Smart-tekhnohohiyi u navchalnomu protsesi (dlya mahisterskoyi prohramy «Upravlinnya u sferi ekonomichnoyi konkurentsii»). Smart-osvita: resursy ta perspektyvy: materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf. (Kyiv, 16–17 zhovtnia 2014 r.): Tezy dopovidi. K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2014. S. 77-79.
5. Lyakisheva A., Hrytsyuk L. Pidhotovka maybutnikh vykladachiv do navchalnoyi diyalnosti v umovakh rozumnoyi osvity. Smart-osvita: resursy ta perspektyvy: materialy II Mizhnar. nauk.-metod. konf. (Kyiv, 23 lystopada 2016 r.): Tezy dopovidi. K. : Kyiv. nats. torh.- ekon. un-t, 2016. 421 s. s. 180.
6. Natsionalna stratehiya rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/>

2013

7. Otych O. M. Tendentsiyi rozvytku universytetskoyi osvity v suspilstvi, shcho hlobalizuyetsya. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni aspekty svitovykh innovatsiynykh transformatsiy: Materialy II Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi 26-28 kvitnya 2017 r. CH.1 K.: Navchalno-naukovyv institut menedzhmentu ta psykholohiyi DVNZ «Universytet menedzhmentu osvity», 2017. S. 14-19. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp>.

8. Rozvytok i samorozvytok pedahohichnoyi maysternosti maybutnikh uchyteliv: kolektyvna monohrafiya / Zyazyun I.A., Lavrinenko O.A., Soldatenko M.M., Semenoho O.M., Ponomarevskyy S.B., Ivanova T.V., Borovik O.M., Hryshchenko O.A., Trynus O.V., Padalka O.S. s. 60. URL:

https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DN3Lm4TXF-Pcf0vWf5Infux8l0qN8hPjRnAjFGpb4rhJ1TkP7pmoD0vuwuL4ZJm-HJxAkbR_L5TqNCxRBa8Rzqfq_k4Jxhq-4xU00A%253A-xdJAHXnhhOnA3BD%26r%3D1580579776311&default_mode=view&lang=uk#start=0

9. Systema vnutrishnoho zabezpechennya yakosti na osnovi yevropeyskykh standartiv: navchalno-metodychnyy posibnyk / T.A. Safranov, O.H. Vladymyrova, A.V. Chuhay. ODEKU, 2017. Odesa: NU «OMA», 2017. 66 s. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/2._sistema_vnutrishnogo_zabezpechennya_yakosti_na_osnovi_ievropeyskykh_standartiv.pdf

Список використаних джерел

1. Андрощук І. В. Взаємодія як педагогічна категорія. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14 С. 15-19.

2. [Глосарій](#). [Затверджено рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 серпня 2019 р. № 9 \(зі змінами, внесеними Рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 жовтня 2019 р. № 11\)](#). URL: <https://naga.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/%d0%93%d0%b%d0%be%d1%81%d0%b0%d1%80%d1%96%d0%b8%cc%86.pdf>

3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014р. № 1556-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

4. Лягушін В. Smart-технології в навчальному процесі (за магістерською програмою «Управління в сфері економічної конкуренції»). *Smart-освіта: ресурси та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 16–17 жовтня 2014 р.) : тези доповідей. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. С. 77-79.

5. Лякішева А., Грицюк Л. Підготовка майбутніх викладачів до навчальної діяльності в умовах smart-освіти. *Smart-освіта: ресурси та перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 23 листопада 2016 р.) : тези доповідей. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 421 с. с. 180.

6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

7. Отич О. М. Тенденції розвитку університетської освіти у суспільстві, що глобалізується. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції 26-28 квітня 2017 р. Ч.1 К.: Навчально-науковий інститут менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2017. С. 14-19. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp>.

8. Розвиток і саморозвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів: колективна монографія / Зязюн І.А., Лавріненко О.А., Солдатенко М.М., Семенов О.М., Пономаревський С.Б., Іванова Т.В., Боровік О.М., Грищенко О.А., Тринус О.В., Падалка О.С. с. 60. URL: <https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A>

[%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DN3Lm4_TXF-Pcf0vWf5Infux8l0qN8hPjrNAjFGpb4rhJ1Tkp7pmoD0vuwuL4ZJm-HJxAkbR_L5TqNCxRBa8Rzqfq_k4Jxhq-4xU00A%253A-xdJAHXnhhOnA3BD%26r%3D1580579776311&default_mode=view&lang=uk#start=0](https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DN3Lm4_TXF-Pcf0vWf5Infux8l0qN8hPjrNAjFGpb4rhJ1Tkp7pmoD0vuwuL4ZJm-HJxAkbR_L5TqNCxRBa8Rzqfq_k4Jxhq-4xU00A%253A-xdJAHXnhhOnA3BD%26r%3D1580579776311&default_mode=view&lang=uk#start=0).

9. Система внутрішнього забезпечення якості на основі європейських стандартів: навчально-методичний посібник / Т.А. Сафранов, О.Г. Владимірова, А.В. Чугай. ОДЕКУ, 2017. Одеса: НУ «ОМА», 2017. 66 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/2._sistema_vnutrishnogo_zabezpechennya_ya_kosti_na_osnovi_ievropeyskih_standartiv.pdf

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ОСВІТІ НА ЗМІНИ В ХАРАКТЕРІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ Варава О. Б.

Анотація. У статті досліджено концепт «педагогічна взаємодія» в контексті змін, викликаних євроінтеграційними та глобалізаційними процесами в освіті. Уточнено зміст і структуру цього поняття. Зосереджено увагу на особистості викладача як суб'єкта педагогічної взаємодії та агенті змін у системі національної вищої освіти. Розроблено діагностичний інструментарій для вивчення змін у характері педагогічної взаємодії, викликаних євроінтеграційними впливами; досліджено думку науково-педагогічних працівників Національного університету біоресурсів і природокористування України щодо сучасних пріоритетів педагогічного спілкування.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, євроінтеграційні процеси, науково-педагогічні працівники, гуманітарний вектор освіти.